

Inistiitiyuutii Leenjii fi Qorannoo Seeraa Oromiyaa

SIRNA OLYYANNOO MANNEEN MURTII NAANNOO OROMIYAA FI FEDERAALAA

Moojulii Leenjii Hojii Irraa Yeroo Gabaabaatiif Qophaa'e

Qopheessitootni:

1. Tafarii H/Maariyaam(LL.B, LL.M)
2. Eeliyas Kaasaa (LL.B, LL.M)

Gulaaltootni:

1. Dassaaleny Biraanuu(LL.B,LL.M)
2. Jaarraa Bariisoo(LL.B,LL.M)
3. Azzanee Indaalammaa (LL.B, LL.M)

ILQSO, Adaamaa.

Bitootessa/2015

Baafata	Fuula
BOQONNAA TOKKO.....	8
1. OL IYYANNOO AKKA WALIIGALAATTI	8
1.1. Seensa	8
1.2. Hiikkoo Fi Maalummaa Ol Iyyannoo	9
1.3. Seenaa Dhufaatii Mirga Ol Iyyannoo	11
1.4. Kaayyoo Fi Barbaachisummaa Mirga Ol Iyyannoo.....	15
1.4.1. Tilmaamamummaa Murtii Dabaluu.....	16
1.4.2. Amantaa Uummataa Dabaluuf.....	17
1.4.3. Sirna Jabbeessuu (Strengthening The System).	18
1.5. Daangaawwan (Limitations) Mirga Ol Iyyannoo Irra Kaa'aman	19
1.5.1. Daangaa Yeroo.....	19
1.5.2. Murtiin/Ajajni Dhuma Jiraachuu	20
1.5.3. Mirgichi Jiraachuu Isaa Seeraan Ibsamu.....	22
1.5.4. Gosa Dhimmootaan Daanga'u	23
1.5.5. Dhimmoota Falmii Jalaa Keessatti Ka'an Irratti Daanga'u	24
1.5.6. Dhimmoota Hariiroo Hawaasaa Irratti Yeroo Tokko Qofa Hayyamamu.	25
BOQONNAA LAMA	29
2. AANGOO OL IYYANNOO MANNEEN MURTII	29
2.1. Seensa	29
2.2. Dhimmoota Qaamolee Aangoo A/Seerummaa Qabaniin Murtaa'an.....	29
2.2.1. Mana Murtii Sadarkaa Duraa Federaalaa.....	29
2.2.2. Mana Murtii Aanaa Naannoo Oromiyaa.....	30
2.2.3. Aangoo Ol Iyyannoo MMOF.....	31
2.2.4. Mana Murtii Ol'aanaa Naannoo Oromiyaa.....	32
2.2.5. Manni Murtii WaliigalaFederaalaa	33
2.2.6. Mana Murtii WaliigalaOromiyaa	34
2.3. Aangoo Ol iyyannoo Dhimmoota Mana Murtii Idilee.....	34
2.3.1. Aangoo Ol iyyannoo Dhimmoota Manneen Murtii Federaalaa.....	35
2.3.2. Aangoo Ol iyyannoo Mana Murtii Ol'aanaa Naannoo Oromiyaa	35
2.3.3. Aangoo Ol iyyannoo MMWO	35

2.4.	Aangoo Ol iyyannoo Dhimmoota Yakkaa Manneen Murtii Oromiyaa.....	36
2.5.	Aangoo Ijibbaataa MMWF fi MMWNO	41
2.5.1.	Aangoo Ijibbaataa MMWF	41
2.5.2.	Aangoo Ijibbaataa MMWO	44
	BOQONNAA SADI	48
3.	SIRNA DHAGAHA OLIYYANNOO DHIMMOOTA HARIROO HAWAASAA.....	48
3.1.	Seensa	48
	Kaayyoo Boqonnaa Kanaa.....	48
3.2.	Murtii Keessa Deebiin Ilaaluu	49
3.2.1.	Keessa deebii Murtii Ofii Ilaaluu (Review of Judgements)	49
3.2.2.	Dhimmoota hanqina adeemsaa (Procedural irregularities)	52
3.2.3.	Murtii Kaasisuu (set aside of judgment)	55
3.2.4.	Mormii Ajaja Dhorkaa	55
3.2.5.	DhimmootaQajeelfamaan Gad-Deebi'u.....	56
3.3.	Simannaa Ol iyyannoo	59
3.3.1.	Tumaalee SDFHHKwt. 337-338 fi hoj-maata tokko tokko	60
3.4.	Hayyamsiisa Ol Iyyannoo	65
3.5.	Mormii Qaxxaamuraa (Cross objection).....	68
3.6.	Qajeeltoo Falmii Ol Iyyannoo.....	69
3.6.1.	Muuxannoowwan Biyya Hindii fi Ameerikaa	71
3.6.2.	Qajeeltoo Falmii Ol Iyyannoo Biyya Keenyaa	72
3.6.2.1.	DhimmootniHaaraa Sadarkaa Ol iyyannootti Kan Hin Hayyamamne Ta'u	72
3.7.	Ijoo Dubpii Dhimmoota Ol iyyannoo	78
3.8.	Dhiyeessii Ragaa Dabalataa.....	83
3.8.1.	Haalota Addaa Ragaan Haaraa Mana Murtii ol iyyannootti Dhiyaatu	84
3.9.	Qajeelfamaan Gad-deebisu	85
3.10.	Qabiyyee Murtii Ol iyyannoo	90
3.11.	Murtii Garee ol hin iyyanne Ilaallatu Murteessuu	92
3.12.	Ol iyyannoo Dhimma Murtii Jaarsummaa (Appeal From Arbitral Award).....	94
4.	SIRNA DHAGAHAA OL IYYANNOO DHIMMOOTA YAKKAA	97
4.1.	Seensa	97

4.2. Ajajoota Ykn Murtii Ol iyyannoон Irratti Dhiyaatu Fi Hin Dhiyaanne.....	97
4.2.1. MurtiileeYkn Ajajoota Ol Iyyannoo Irraa Fudhatamu Danda'u.....	100
4.2.2. Murtiilee Ykn Ajajoota Ol Iyyannoo Irraa Fudhatamu Hin Dandeenyे.....	101
4.3. Oliyyata Beeksiisuu Fi Darbiinsa Yeroo	106
4.4. Hayyamsiisa Ol Iyyannoo	108
4.5. Tartiiba Dhiyeessa Qabxii Komii Ol Iyyannoo	112
4.5.1. Komii Abbaa Alangaa Irratti Tartiibni Dhiyeessa Komii	113
4.5.2. Gama Himatamaatiin Tartiiba Komii Ol Iyyannoo.....	113
4.6. Sirna Dhagahaa Ol iyyannoo Dhimmoota Yakkaa	114
4.6.1. Ni Dhiyeessisa Yemmuu Jedhamu Adeemsalee Jiran.....	114
a) Adeems 1 ^{faa}	114
b) Adeems 2 ^{faa}	115
c) Adeems 3 ^{faa}	115
4.6.2. Adeemsalee Hin Dhiyeessisu Jedhaman	117
4.7. Dhiyatinsa, Hafiinsa Wal-falmitootaa fi Bu'aa isaa.....	125
4.8. Sirna dhoorkii Adabbii (Stay of Execution).....	130
4.9. Dhagahaa Ragaa Dabalataa.....	135
4.10. Haala Kenniinsa Murtii Dhimmoota Ol iyyannoo	136
4.11. Namoota Adabaman Keessa Ol Iyyannoo Namoota Muraasaa Fi Bu'aa Isaa.....	137
Maddeen Wabii.....	140

GABAAJEE FI KOTTOONFATA

AA.....	Abbaa Alangaa
SDFY.....	Seera Deemsa Falmii Yakkaa
SDFHH.....	Seera Deemsa Falmii Hariiroo Hawaasaa,
MAS.....	Mana Amala Sirreessaa
MM.....	Mana Murtii
MSD.....	Mormii Sadarkaa Duraa
DhIMMWF.....	Dhaddacha Ijibbaata Mana Murtii Waliigalaa
MMWO.....	Mana Murtii WaliigalaOromiyaa
MMO.....	Mana Murtii Ol'aanaa
MMA.....	Mana Murtii Aanaa
MMOF.....	Mana Murtii Ol'aanaa Federaalaa
MMSJF.....	Mana Murtii Sadarkaa Jalqabaa Federaalaa
KKF.....	Kan kana fakkaatu.
KTAS.....	Kenniinsa Tajaajila Abbaa Seerummaa
YKN.....	yookiin
Kwt.....	keewwata

SEENSA WALIIGALAA

Sirni federaalizii hojiirra ooluun duratti biyyi keenya mootummaa tokkumawaatiin bulaa yemmuu turtetti sirni ol iyyannoo biyya kanaa seerota sadarkaa biyyaatti tumaman qofaan kan hogganamaa tureedha. Bu'uruma kanaan sirni ol iyyannoo dhimmoota hariiroo hawaasaa seera deemsa hariiroo hawaasaatiin kan qajeelfamu yemmuu ta'u dhimmoota yakkaa ilaachisee seera deemsa falmii yakkaatiin kan hogganamuu ta'uun ni beekama.¹ Akka biyyaattiiti caasaan manneen murtii gad-aanaan mana murtii aanaa 'warada gizat court' yemmuu ta'u itti aanee mana murtii 'awiraajaati'. Mana murtii 'Awiraajja'dhaa olitti mana murtii ol'aanaa yemmuu ta'u haala addaatiin immoo dhimma murtii xumuraa argatee fi carraa ol iyyannoo fixate keessa deebiin akka ilaalamu mana murtii 'zufan chilot' jedhutti kan iyyatamu ture.² Yeroo sanatti aangoo seera hiikuu hedduminaan kan mana murtii idilee waan ta'eef sirni ol iyyannoos adeemsalee lamaan armaan olii irraa salphaatti hubatamuu danda'a.

Haata'u malee, sirni mootummaa tokkummaawaa kufee sirni mootummaa federaalizimii akkuma hojiirra ooleen bu'uura heeratiin Mootummaan Federaalaa fi Naannoleen aangoo birmadummaa naannoo isaanii keessatti qabaniitiin qaamolee mootummaa sadan sadarkaa aanaa yookiin magaalaa, godinaa fi naannootti hundeessuun seerota adda addaa tumuu irraa eegalee hanga caasaa fi aangoo qaama seera hiktuu murteessuu fi sirna ol iyyannoo mataa ofii diriirsutti aangeffamanii raawwataa kan turan ta'uun ni beekama.³ Akkasumas, qaamoleen hedduun aangoo abbaa seerummaa mana murtii irraa fudhachuun bu'uura heera mootummaa kwt. 37'tiin hundaa'an baay'achaa dhufanii jiru. Sababa kanaaf, seeroonni dhimmoota ol iyyannoo ilaallatan sadarkaa naannoo keenyaatti fi sadarkaa federaalaatti yeroo adda addaa dhimmoota adda addaa irratti tumaman baay'inaan faffaca'anii argamuu isaaniitiin ogeessonni seeraa salphaatti hubatanii haala wal-fakkaatuun akka hojiirra hin oolchine taasisee jira. Kanaaf, sirna ol iyyannoo dhimmoota federaalaa fi naannoo ilaachisee seerri fi hoj-maanni jiru maal akka fakkaatu akkasumas rakkoleen jiran maal akka ta'an dhimmoota qabatamoo waliinilaaluun furmaata itti kenuun akka danda'amuuf moojuliin kun qophaa'ee jira.

¹ Sdfy kwt. .182-183

² SDFHH kwt. .13-15,361

³ Heera Mootummaa Federaalawaa Ripablika Dimokiraatawaa Itoophiyaa Labsii Lakk.1/1987 kwt. .78

Haaluma kanaan mojuliin kun boqonnaalee gurguddoo afuritti qoqqoodamuun kan qophaa'e yemmuu ta'u; boqonnaa 1^{ffaa} keessatti waa'ee ol iyyannoo akka waliigalaattikan ilaalamu ta'a, boqonnaa 2^{ffaa} keessatti immoo aangoo ol iyyannoo manneen murtii dhimmoota qaamolee aangoo abbaa seerummaa qabaniin murtaa'an irratti fi dhimmoota manneen murtii idileetiin murtaa'an irratti qaban kan ilaalamu ta'a, boqonnaan 3^{ffaa} sirna dhagaha ol iyyannoo dhimmoota hariiroo hawaasaa kan ilaallatu yemmuu ta'u boqonnaa 4^{ffaan} immoo sirna dhagaha ol iyyannoo dhimmoota yakkaa kan ilaallatuu dha.

KAAYYOO MOOJULII KANAA

Xumura moojulii kanaa booda leenifamtootni;

- Maalummaa fi barbaachisummaa ol iyyannoo irratti hubannoo gabbifatu,
- Dhimmoota qaamolee aangoo abbaa seerummaa qabaniin murtaa'anii fi dhimmoota mana murtii idileetiin murtaa'an irratti haala itti manni murtii aangoo ol iyyannootiin ilaalu adda baasuun ni ibsu,
- Dhagaha dhimmoota ol iyyannoo hariiroo hawaasaa fi qajeeltowwan falmii dhimmoota ol iyyannoo ilaachisee rakkoo seeraa fi qabatama jiru adda baasuun kallattii furmaataa akeekuu fi
- Dhagaha dhimmoota ol iyyannoo yakkaa ilaachisee rakkolee seeraa fi hoj-maataa adda baasuun kallattii furmaataa kan akeekan ta'a.

BOQONNAA TOKKO

1. OL IYYANNOO AKKA WALIIGALAATTI

1.1. Seensa

Bu'uura Heera Mootummaa Federaalaa kwt. 50(2) fi Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa kwt. 46 tiin sadarkaa federaalaa fi naannootti qaamoolee mootummaa sadan heeraan hundaa'an keessaa manni murtii isa tokkoo dha.⁴ Manneen Murtii bifa kanaan hundaa'anis wal-dhabdee adda addaa uumaman seera qofa irratti hundaa'uun murtii kan kennanii fi mirgootni heeraa fi seeraan kennaman akka kabajaman gochuun ol'aantummaa seeraa mirkanneessuu keessatti gahe bakka hin buune kan qaban ta'u isaa hubachuun ni danda'ama. Gama biraatin bu'uura Heera Mootummaa Federaalaa keewwata 37(1)tin namni kamiyyuu dhimmoota murtiin murtaa'uu danda'an irratti mana murtii idilee ykn qaama biroo aangoon abbaa seerummaa seeraan kennameefitti dhiyeffachuu mirga haqa argachuu akka qabu tumamee jira. Kanaaf mirgi kun akka dhugoomu manni murtii idilee ykn kanneen biroo aangoon abbaan seerummaa kennameef jiraachuu qabu. Manni murtii aangoo abbaa seerummaa kennameef kana dhiibbaa kamiyyuu irraa bilisa ta'ee seeraan qofa hoogganamee seera hiikee hojii irra oolchuu qaba. Manni murtii heeraa, imaammata fi seerota jiran bu'ureeffachuu dhimmoota dhiyaataniif ilaaluu qaba.

Manneen Murtii fi qaamoonni kanneen biroo aangoon abbaa seerummaa kennameef murtiin isaan kennan murtii dhuma fi dogongora hin qabneedha jechuun hin danda'amu. Murtiileen ykn ajajoonni qaamoota kanneenin kennaman dogoggora firii dubpii ykn firii seeraa yoo qabaatan adeemsa sirreffama isaanii seeraan kaa'uun murteessaadha. Adeemsi dogoggorri akkasii itti sirraa'u keessa inni tokko ol iyyannoodha. Haaluma kanaan, boqonnaa kana keessatti maalummaa ol iyyannoo, seenaa dhufaatii isaa fi daangaawwan ol iyyanno wal-qabatanii jiran akka waliigalaatti kan ilaalamu ta'a.

⁴Heera Mootummaa Ripablika Dimokiraatawaa Itoophiyaa Lakk.1/1987 kwt. . 50(2) fi Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa kan bara 1994 fooyyessuuf bahe Labsii Lakk.46/1994 kwt. .46

Xumura boqonnaa kanatti leenjifamtoonni:

- ✓ Maalummaa fi kaayyoo sirna ol iyyannoo irratti hubannoo qaban ni gabbifatu.
- ✓ Daangaawwan mirga ol iyyannoona wal-qabatanii jiran ykn amaloota sirna ol iyyannoo maal fa'a akka ta'anii fi barbaachisummaa ol iyyannoo sirriitti adda baafatu.

1.2. Hiikkoo Fi Maalummaa Ol Iyyannoo

Maalummaa ol iyyannoona ilaachise kallattiidhaan seera keenya keessatti hiikkaan kennname hin jiru.kanaaf,ol iyyannoona maali kan jedhu sirnaan hubachuu fi maalummaa isaa haala gahaa ta'een sakkatta'uuf gubolee jechoota seeraa, hog-barruulee seerahayyootaan dhimma kanaan wal-qabatanii barraa'anii fi seeroota keenya sakkatta'uun barbaachisadha.

Guboon jechoota seeraa *Black's law jedhamu yeroo hiikuu*: “*Appeal is a proceeding undertaken to have a decision reconsidered by a higher authority; esp., the submission of a lower court's or agency's decision to a higher court for review and possible reversal.*”⁵ Jechuun kaa'eera.Hiikkaa kana irraakan hubatamu ol iyyannoo jechuun adeemsa ittiin murtiin kennname qaama aangoo ol'aanu qabutti dhihaachuun keessa deebi'amee itti ilalamu ta'ee,keessattuu murtiin mana murtii jalaatiin ykn ejensii jalaatiin kennname mana murtii ol'aanutti dhihaatee keessa deebi'amee ilalamuu fi carraa ittiin murtichi jijjiiramuu akka ta'e ibsa.

Gama biraatiin guboon jechoota ‘Concise legal dictionary’ jedhamuol iyyannoof hiikkaa yeroo kenu Appeal is: “The right of entering a superior court and invoking its aid and interposition to redress the error of the court below.A proceedings taken before a superior court or authority for reversing or modifying decision of an inferior court or authority on the ground of error” jechuun hiikkaa kenneera.⁶ Hiikkoo kana irraa kan hubannu mirga mana murtii is ol'aanutti dhihaachuun dogoggora mana murtii jalaa sirreessuun gargaarsa akka godhuuf gaafachuu ta'e adeemsa mana murtii aangoo ol'aanaa qabutti dhiyeessuudhaan dogoggorri mana murtii jalaatti uumamee itti jijjiramuu ykn fooyya'udha jechuu dandeenya.

⁵Black's Law Dictionary (8th ed. 2004)

⁶ Concise Law Dictionary of words, phrases, and Maxims with an Explanatory list of Abbreviations used in law books(Revised edition,1911) accessed at <https://books.google.com/>

Akkasumas, galmee jechootaa ‘Word Browser’ jedhamu jecha “ol iyyannoo” jedhuuf hiikkoo yeroo kenu: Appeal is: “Timely resort by an unsuccessful party in a lawsuit or administrative proceeding to an appropriate superior court empowered to review a final decision on the ground that it was based upon an erroneous application of law.”⁷ Hiikkoo kana irraa kan hubatamu Ol iyyannoona fala yeroodhaan qaamni adeemsa kenniinsa murtii mana murtiitiin ykn qaama bulchiinsaatiin milkaa’ina dhabe murtii dhumaan kenname irraa gara mana murtii sirrii ol’aanutti fi aangoo qabutti murtiin kenname dogoggora raawwii seeraa kan qabu dha jechuun dhihaatu akka ta’e kaa’era.

Gama biraatiin barreessitoonni ‘**Paul Bergman & Sara J. Berman**’ jedhaman kitaaba isaanii The Criminal Handbook jedhu keessatti “An appeal is a request to a higher (appellate) court for that court to review and change the decision of a lower court.”⁸ Hiikkaa kana irraa kan hubatamu ol iyyannoo jechuun Manni Murtii oliyyannoo dhagahuu murtii mana murtii jalaat akka keessa deebiin ilaaluu fi jijiruu gaaffii dhiyaatu akka ta’eedha.

Walumaagalatti guboo jechoota adda addaa fi barreeffamoota hayyootaa gubbaatti kaasne irraa ol iyyannoo jechuun; dogoggora mana murtii jalaatiin uumame jedhame komachuundaangaa seeraan murtaa’e keessatti mana murtii sadarkaa ol’aanuu fi aangoo ol iyyannoo dhagahuu qabutti akka sirratuuf iyyannoo dhiheeffachuun falmachuun dha jennee guduunfuu dandeenya.

Gara Seera keenyatti yeroo dhufnugaruu jechi ‘ol iyyannoo’ jedhu maal akka ta’e hiikkoon kallattiin kenname hin jiru. Haata’uu malee, ol iyyannoona maal akka ta’e keewwatootni ol iyyannoona wal-qabatee karaa al-kallattiitiin haammatanii fi kanneen adeemsi ol iyyannoo maal akka ta’e fi dhimmoota akkamii irraa ol iyyannoona fudhatamu akka qabu fi eessatti fudhatamu akka danda’u kaa’an irraa ilaaluu dandeenya. Bu’ura heeraatiin namni tokko mana murtii falmiin itti dhagahamutti ajaja ykn murtii kenname tokko irraa mana murtii itti aanutti mirgi ol iyyannoo isaa eeggamaa akka ta’e ni kaa’a.⁹ Karaa biraatiin dhimmoota hariiroo hawaasaa irratti

⁷<https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Assignment+of+errors> gaafa 10/4/2015 A.L.I ilaalam.

⁸The criminal law handbook : know your rights, survive the system / by Paul Bergman & Sara J. Berman-Barrett.-- 5th ed

⁹HMFDR 20(6) fi HMNO kwt. 20(6)

tumaalee seera deemsaa hariirootiiin yookiin seera addaa biroodhaan haala addaatiin yoo taa'e malee himataan ykn himatamaan murtii dhumaan manni murtii kennerratti ol'iyachuu akka danda'u tumamee jira.¹⁰ Dhimma yakkaa irrattis haala addaatiin murtii balleessummaa kennamerratti,bilisaan himatamaa gadi lakkisu fi murtii adabbii kennamerratti ol iyyannoo fudhachuun akka danda'amu kaa'ame jira.¹¹Mirga ol iyyannoo kanaan wal-qabates labsiilee adda addaa keessattiis ibsameera.

Gama kanaan maalummaa oli'iyyannoo seeroota keessatti sirnaan kaa'uun abbaan seera adeemsa ol iyyannoo qajeelchuu fi uulaagalee kaa'aman sirnaan hubachuun kaayyoo ol iyyannoo fi barbaachisummaa isaa galma akka gahan galtee guddaa ta'uu akka danda'uu hubachuun barbaachisadha.

Akka waliigalaatti hiikkoo barruulee adda addaa, guuboo jechoota fi seeroota kanneen irra kan hubannuol iyyannoonaan, murtii dhumaan manni murtii jalaa kennerratti gareen komii qabu mana murtii ol iyyannoo ilaaluuf seeraan aangeeffameef dogoggorti uumameera jedhee yaade akka srratuuf mana murtii sadarkaa itti aanuttiyeroo seeraan kaa'ame keessatti dhiyeessuudhaan sirna sirreessiffachuu itti danda'u ta'ee, bu'aa murtii/ajaja mana murtii jalaatiin kennname foyyeessuu,diiguu ykn cimsuu hordofsiuu kan danda'u akka ta'e hubachuun ni danda'ama.

Gaaffii Marii

- Hiikkaan ol iyyannoof kennamu kallattiidhaan seera keenya keessatti ibsamu dhabuun dhibbaa maalii qaba jettuu? Fakkeenyaa kaasuun irratti mari'adha.

1.3. Seenaadhuufaatii Mirga Ol Iyyannoo

Haalli dhuufaatii mirga ol iyyannoo sirnoota beekkaman lamaanuu keessatti yeroo adda addaa akka dhufe ibsama. Kunis biyyoota sirna seera sivilii(civil law) fi Kooman low (common law) hordofan keessatti yeroo adda addaatti beekamti argachu isaati.Biyyoota sirna kooman

¹⁰SDFHHkwt. 320

¹¹SDFY kwt. kwt. 181(1) fi kwt. 185(2)

low(common law) tiin buaan keessatti mirgi ol iyyannoo beekkamtii kan argate jaarrea 20^{ffaa} keessa yoo ta'uu,¹² kanneen sirna seeraa siviilii hordofan keessatti bara 1100 A.D yeroo qarooma Impaayera Roomaa durii yookiin “middle age” keessaa dha.¹³ Gama kanaan haalli ka'uumsa isaa sababoota adda addaa kan qabuu dha. Kunis biyyoota sirna seeraa siviiliitiin buaan keessatti amantaa uummanni mootummaa giddu galeessaa irratti qabu dabaluuf kan uumame yoo ta'u, biyyoota kooman low hordoffan keessatti immoo dogoggora manneen murtii jalqabaa dhimma ilaaliin haqa hir'atu sirreessuuf jechaa kan uumamee dha.¹⁴ Biyyoota sirna kooman low (common law) hordofan keessatti mirgi ol iyyannoo beekkamtii argachuun duraatti dogoggora mana murtii jalqabaan raawwatame sirreessuuf mala adda addaatti fayyadamuun murtii mana murtii jalqabaan kennname haala dhiphaa ta'een fooyya'aa tureera.¹⁵

Yeroo booda mirgi ol iyyannoo mirga murteessaa ta'e nama hundaaf kennamukan qabu akka ta'e fudhatamaa dhufe. Bu'uruma kanaan biyyoota heddukeessattis fudhatama argateera. Kunis mirgi ol iyyannoo seera, heeraa fi waadaalee idil-addunyaa mirgoota namoomaa karaa addaa addaatiin tuman keessatti iddo akka qabaatan taasisee jira.

Waadaalee idila addunyaa kanneen keessa tokkoo waadaa mirgoota siviilii fi siyaasaa idil-addunyaa yoo ta'u, namni yakkaan itti murteeffame kamiyyuu, bu'uura seeraatiin murtichas ta'e adabbichi mana murtii sadarkaa oliitti argamuun irra deebi'amme akka ilaalamuuf taasifachuuf mirga qaba jechuun tumeera.¹⁶ Dabalataan chaartara mirgoota namaa Afrikaa, Ameerikaa fi Awurooppaa irratti mirgi ol iyyannoo mirgoota namaa isaan bu'uura keessaa isa tokko akka ta'e tumanii jiru.¹⁷ Mirgiol iyyannoo amala addaa qabaachuu isaa irraa kan ka'ee “opportunity right” jedhamuun beekama. Kana Jechuunis, mirga itti faayadamni isa fedhii nama dhuunfaa itti murtaa'ee irratti hundaa'ee waan ta'eef, mootummaan mirga kana daangeessuu irraa dirqama of

¹² Peter D. Marshall, A Comparative Analysis Of The Right To Appeal, Duke Journal Of Comparative And International Law 2011, Vol.22 p-6

¹³ JOHN P. DAWSON, A HISTORY OF LAY JUDGES page 45 (1960)

¹⁴ MiII jalee 9ffaa ilaali

¹⁵ Isuma olii fuula 9

¹⁶ Waadaa Mirgoota Siviilii fi Siyaasaa Idil-addunyaa(ICCP) kwt. 14(5)

¹⁷ Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, art. 2, Nov. 22, 1984, E.T.S. No. 117

qusachuu (negative action) fi yeroo qaamni himatamee itti murtaa'ee ol'iyyachuu barbaaduu immo dirqama haala mijeessuu: qaama bilisa ta'e wal-dhabbihi hiikuu yookiin itti ol'iyyatamuu fi dhaqqabama ta'e qopheessuu qaba jechuu dha.¹⁸

Biyyoonni akkuma haala isaaniitiin ol iyyannoo ilaachisee tumaalee fi qajeeltoo adda addaa kan tuman yoo ta'u, seera isaanii keessatti ibsuun qofa akka qabiyyee gahaa qabaniitti yeroo fudhatan mul'ata. Haata'u malee, biyyi tokko qabiyyee ol iyyannoo gahaa ta'e qabdi jechuun ulaagaalee beekkamoo ta'an jiru. Kunis, mana murtii bilisa ta'e ol iyyannoo ilaaluu jiraachuu, murtii balleessummaa fi adabbii mana murtii jalaatiin kenname diiguu, fooyyessu yookiin cimsuuf aangoo qabu yoo jiraatee dha. Dabalataan, garaagaarumaan biyyoota sirna seeraa siviili fi kooman low tiin hordofaani akkuma jirutti ta'ee, manni murtii ol iyyannoo dhagahu ragaa mana murtii jalaatiin dhagahame yookiin ragaa haaraa dhiyeessuu fi falmii seeraa ilaaluuf aangoo qabaachuu qaba.¹⁹ Kanaaf, biyyi tokkoo ulaagaaleeakkasii kan guutuu yoo ta'e qabiyyee seeraa sirna ol iyyannoo gahaa akka qabdutti fudhatama.

Gaaffii Marii

- Seeronni biyya keenyaa (akka federaalaas ta'ee naannoo) qabiyyee sirna ol iyyannoo gahaa ta'e qabu moo? hin qabani? ulaagaalee gubbaa kaasnee irratti hundaa'uun seeroota rogummaa qaban waliinkaasuun irratti mari'a dhaa!

Biyyoonni akkuma sirna seeraa adda addaa hordofan mirgi ol iyyannoo beekkamtii seeraa(statutory right) ykn beekkamtii heeraa(constitutional right) akka argatu gochuun seera isaanii keessatti hammachisanii jiru. Kunis biyyoota tokko tokkoo keessatti mirgi ol iyyannoo beekkamtii heeraa(constitutional right) kan qabu yoo ta'u, biyyoota biroo keessatti immoo beekkamtii seeraa(statutory right) akka qabaatu isa taasisa. Gama kanaan mirgi ol iyyannoo kun heeraan ykn seeraan kaa'amu xiyyeffannoo mirga kanaaf kennamu fi haala salphaan mirgicha foyyeessuu ykn hambisuu irratti dhibbaa mataa isaa kan qabuu dha. Mirgi kun heeraan kennamuun isaa haala salphaadhaan foyyeessuu fi jijiruu ykn mirgicha dhiphisuuf carraan jiru

¹⁸ Miil-jalee 9ffaa ilaali

¹⁹ Mil-jalee 9ffaa fuula 42 ilaali

xiqqaa akka ta'u gahee qaba. Akka Fakkeenyaatti biyyoota kanneen akka 'United State of America' fi 'Canada' keessatti beekkamti seeraa (statutory right) kan qabu yommuu ta'u, biyyoota akka 'Afrikaa Kibbaa' fi 'New Zealand' keessatti mirga bu'uuraa fi beekkamtii heeraa qabuudha.²⁰

Biyya keenya keessatti hoo haala kamiin kaa'ame kan jedhu ilaaluun barbaachisaa dha. Seeroota biyya keenya yeroo sakkattaanu caalmaatti sirna seeraa sivilii kan hordoftuudha jechuu dandeenya. Biyyoota sirna seera siviili hordofan keessatti mirgi ol iyyannoo beekamti bara dheeraa kan qabuu dha. Seenaa mirga ol iyyannoo biyya keenya heeraa fi seera waliinyemmuu ilaalamu: heeraa mootummaalee duraanii keessatti mirgi ol iyyannoo ifatti yoo hin tumaamne illee, caaseeffamni manneen murtii sadarkaan (hierarchical) ta'uu fi mootummaan giddu galeessaa adabbii jijjiiruu akka danda'u heeroota kanneen keessatti kaa'ame jira.²¹ Seeroota deemsa falmii biyya keenya irra kan hubatamus mana murtii dhimma tokko ilaalee murtii kenne irraa mana murtii sadarkaa itti aanutti ol iyyannoo dhiyeessuun mirga akka ta'e kaa'anii jiru.²² Kana irra hubachuun kan danda'amu sirnoota darban keessatti murtii manneen murtii sadarkaa jalqabaa kennaan irraa ol iyyannoonaan kan danda'amu ta'ee, garuu mirgi kun sadarkaa seeraatti kan kennamee fi mirgi ol iyyannoo kunii beekkamtii seeraa(statuoy right) kan qabu ta'u isaati.

Yeroo ammaa kana immoo heera keenya faana ilaaluun barbaachisadha. Bu'uura heeraatiin waadaaleen adda addaa biyyattiin mallatteessite kallatiidhaan qaama seera biyya keenya akka ta'an tumamee jira.²³ Karaa biraatiin Waadaan mirgoota siviili fi siyaasaa Idil-addunyaa qaama seera biyya keenya ta'uun akkuma eeggametti ta'ee, heerota keenya keessatti himatamaan ajaja yookiin murtii manni murti falmii ilaalee kenne irraa komii yoo qabaate mana murtii aangoo qabutti ol'iyyachuun mirga akka ta'e tumaamee jira.²⁴ Heerichi kan inni kaa'e mirgichi dhimma yakkaatiin namoota himatamanii qofa akka ta'ee dha. Sababni isaas, mata- dureen kwt. 20(6) waa'ee mirga himatamaa yakkaa kan dubatu yoo ta'u dabalataan hiikkoon Amaariiffa isaas mirgi

²⁰Isuma Olii fuula 33 ilaaliit

²¹Heera bara 1931 bahe kwt. , 16 fi 50 akkasumas Heera bara 1955 fooyya'ee bahe kwt. 35 fi 109 ilaaluun ni danda'ama.

²²SDFHHkwt. 320 fi SDFY kwt. 181 ilaalaat

²³HMRDFI kwt. 9(4) ilaaluun danda'ama.

²⁴HMRDFI kwt. 20(6) fi HMNO kwt. 20(6) ilaaluun ni danda'ama.

kun nama yakkaan himatameef akka ta'ee kaa'eera. Kanaaf, bu'uura heericha kwt. 106 tiin immoo hiikkoon Amaariffaa ol'aantummaa akka qabu kan ka'ee waan ta'eef mirgi ol iyyannoo heericha keessatti kaa'ame dhimma yakkaaf qofa akka ta'e ni hubatama. Karaa biraatiin caaseeffama manneen murtii keenya sadarkaa naannoo fi federaalaa jiranis ilaaluun barbaachisaa dha.²⁵ Caaseeffamni sadarkaa manneen murtichaa heerichaan kaa'amuun isaa mirgi ol iyyannoo jiraachuu isaa agarsiisa. Kanaaf, biyya kenyaa keessatti dhimma yakkaa ilaachiseol iyyannoон mirga heeraan (constitutional right) beekkamtii argateedha jechuun guduunfuun ni danda'ama. Haa ta'u malee dhimma hariiroo hawaasaa ilaachisee mirga seeraan beekkamtii argate jenne kaa'uu dandeenyaa.

1.4. Kaayyoo Fi Barbaachisummaa Mirga Ol Iyyannoo

Mirgiol iyyannoo jiraachuun isaa mirga namoota dhuunfaa akkasumas sirna haqaa akka waliigalaa jiruuf faayidaa kan qabu ta'u isaa barreessitooni adda addaa ni ibsu.²⁶ Wal-falmitoota keessaa gareen murtii abbaa seeraa tokkoon kennameen mo'atame, gara mana murtii itti aanuu, gahumsaa fi dandeetti gahaa qaba jedhamee tilmaamamuu fi baayi'inaan abbaa seeraa sadiin ilaalamutti akka ol iyyatu mirga kenuun faayidaa garaagaraa qaba. Ol iyyannoон mirga ta'uun: dogoggorri firii dubpii fi seeraa uumamee akka sirreffamu gochuu, dogoggoraan mirga miidhame eeguu fi haqa hanqina dhala namaan uumamuu hir'isuuf kan gargaaruudha.²⁷ Kanaaf, manneen murtii ol iyyannoo ilaalanii caaseeffama manneen murtii keessa jiraachuun, gareen murtii mana murtii sadarkaa jalqabaatti kennameen miidhame irra deebi'amme akka ilaalamuuf carraa kan baanu waan ta'eef mirga eegumsi godhamuufi qabuu dha. Barbaachisummaa ol iyyannoo ilaachisee, qajeeltoowwan waliigalaa beekkaman irratti hundaa'uun gabaabsiine haa ilaalluu.

²⁵HMFRDFI kwt. 78(2) ilaala.

²⁶ Robertson, Cassandra Burke, "The Right to Appeal" (2013).Faculty Publications. Accessed at https://scholarlycommons.law.case.edu/faculty_publications

²⁷ Miljalee 9 fuula 10

1.4.1. Tilmaamamummaa Murtii Dabaluu

Manneen murtii himannaajalqabaa ilaalanii murteessuuf aangoo qaban bakka adda addaatti wal-irraa fagaatanii kan jiran ta'uu irra kan ka'e, manneen murtii ol iyyannoodhimmoota manneen murtii jalaaf ifaa hin taane fi ejjennoo garagaraa hordofsisuu danda'an irratti hiikkoo seeraa qajeelaa fi sirrii ta'ee kennutiin, murtiilee manneen murtii sadarkaa hundaa tilmaamammoo fi wal-fakkaataa (Increasing uniformity & standardization in the application of legal rules) taasisa.²⁸ Kana malees, akka qajeeltootti Manneen murtii ol iyyannoo dhagahan yoo xiqaate abbootii seeraa sadiin kan ilaalan waan ta'eef dhimma ol iyyannoondhihaatu bilchinaa fi gadfageenyaan waan ilaalaaniif hiikkoo seeroota irratti ejjennoon sirrii fi qajeelaa ta'ee wal-fakkaatummaa fi tilmaamamummaa murtiilee dabalu akka jiraatu kan godhuu dha. Asitti garuu yeroo hunda dhimmi ol iyyannoondhiyaatu hundi isaa abbaa seeraatiin ni ilaalamajechuu akka hin taanee hubachuun barbaachisaadha.

Biyyoota Sirna koman low (common law) hordofan keessatti tilmaamamummaa murtii dabaluuf ol iyyannoondhiyaatu hundi isaa abbaa seeraatiin ni ilaalamajechuu akka hin taanee hubachuun barbaachisaadha. Biyyoota sirna seera siviiliitiin bulaan keessatti manneen murtii gadi hiikkoo seeraa manneen murtii ol iyyannoondhiyaatu hundi isaa abbaa seeraati hordofuuf dirqama qabu waan ta'eefi dha. Biyyoota sirna seera siviiliitiin bulaan keessatti manneen murtii gadi hiikkoo seeraa manneen murtii ol iyyannoondhiyaatu hundi isaa abbaa seeraati hordofuuf sirni ittin dirqaman hin jiru. Haata'u malee, sodaa murtii ejjanno manneen murtii ol iyyannoondhiyaatu hundi isaa abbaa seeraati hordofuuf sirni ittin dirqaman hin jiru. Biyya keenyatti yoo deebinu akkaata labsii Manneen Murtii Federaalaa labsii lakk.1234/2022 kwt. 10(2) jalatti tumameen hiikkoon seeraa manni murtii federaalaa dhaddacha ijibbaataaabbootii seeraa shaniin kennamu guyyaa murtiin kennamu kaasee manneen murtii Naannoolee fi federaalaa sadarkaa hunda irra jiraan irratti dirqisiisummaa akka qabu tumameera.

²⁸ Miljalee 9, fuula 45

²⁹ Nina Nichols Pugh, The Structure And Role Of Courts Of Appeal In Civil Law Systems, Louisiana Law Review, Volume 3, (1975), fuula 1202.

Akka naannoo keenyatti yeroo ilaallu manneen murtii sadarkaa adda addaatiin jiran ergama mataa isaanii qabatanii akka hojjatan taasifameera.Fakkeenyaaaf Manni Murtii Ol'aanaa Naanichaa hir'ina yookiin dogongora seeraa yookiin ijoo dubbii, walumatti hir'ina mana murtii jalatti uumamee sirreessuuf akka ta'e fi sadarkaa MMWOTTI immoo wal-fakkaatummaa fi tilmaamamummaa murtii fiduuf akka ta'e tumamee jira.³⁰ Dabalataan Manneen Murtii Oromiyaa keessattis Murtiin Manni Murtii Waliigala Oromiyaa Dhaddacha Ijibbaataadhimma naannoo irratti kennuu manneen murtii naannichaa akka dirqisisuu danda'u tumamee jira.³¹

Dhimmoonni kunniin akka waliigalaatti kan agarsiisan dogongora firriwwan dubbii fi firriwwan seera uumaman sadarkaa ol iyyannoottiu sirreessuun, tilmaamamummaa fi wal-fakkaatummaa murtii dabaluuf murteessaa akka ta'e ni hubatama.

1.4.2. Amantaa Uummataa Dabaluuf

Ol iyyannoont heeraan ykn seeraan beekkamtii akka argatu gochuun dogogora manneen murtii jalatti sababa adda addaatiin uumame sirreessuun amantaa fi itti quufiinsa kenniinsa tajaajila abbaa seerummaa irratti amantaan uummanni qabu akka dabaluni taasisa.³² Manni murtii jalaa sababa kanneen akka seericha sirnaan xiinxaluu dhabuun,dhibbaa qaama adda addaa irra isa irratti dhaqqabeen ykn ragaa sobaa ykn ragaa sirnaan xiinxaluu fi madaaluu dhabuun murtii kennuu danda'a.Kanaaf carraan dogongorri akkasii itti sirraa'u keessa tokkoo ol iyyanno waan ta'eef gahee qabaachuu isaa ilaaluu dandeenya.Bu'uruma kanaan manneen murtii ol iyyanno murtii manneen murtii sadarkaa jalqabaa mirga dhuunfaa fi garee irratti dogoggora uumamuu sirreessuun haqummaa murtii manneen murtii cimsuu keessatti gahee guddaa qabu.³³ Gama kanaan manni murtii naannoo keenyas amantaa uummataa horachuu akka mul'ataattiqabatee

³⁰ Labsii Lakk. 216/2012 kwt. 23(2)(a)(b) ilaalaa.

³¹ Labsii 216/2012 kwt. 29(1) Pirezidaantii fi Pirezidaantii Itti Aanaa dabalatee Abbaa Seeraa Mana Murtii Wal-iigalaal yoo xiqaate shaniin sagalee guutuun hiikaa seeraa ilaachisee dhimma naannoo irratti kennname Manneen Murtii Naanichaa irratti dirqisiisummaa hiika seeraa ni qabaata jechuun kaa'eera. Kunis haala hiikaa dirqisiisaa kan qabaatu yommuu karaa adda addaatiin Manneen Murtiitiif beeksifamu yookiin maxxanfamu akka ta'etumamee jira..

³²<https://www.judiciary.uk/about-the-judiciary/our-justice-system/jud-acc-ind/right-2-appeal/#:~:text=The%20court%20determining%20an%20appeal,not%20always%20pull%20their%20punches> gaafa 6/5/2015 ilaalam.

³³Anne Marie Lofaso, The Appealate Courts Role In Federal Judicial System

hojiilee adda addaa hojjachaa jira. Mul'ata kana galmaan gahuuf Manneen Murtii ol iyyannoohaqa manneen murtii jalaan sarbame waan qajeelchaniif ga'een ol iyyannoo guddaa ta'u isaa nu hubachiisa.

1.4.3. Sirna Jabbeessuu (Strengthening The System).

Murtiin manneen murtii ol iyyannoo ilaaliini kennamu wal-fakaataa fi tilmaamawaa yoo ta'e keessattuu biyyoota federaala sab-daneessa ta'ee keessatti siyaasa tokko gochuu fi hawaasa tokkummaawaa ta'e fi sirna wal-fakkeenyummaa qabu (consistance) ta'e uumuuf gahee ol'aanaa akka qabu yaadama.³⁴ Ol iyyannoон dogoggora sirreessuun, amantaa uummanni kenniinsa tajaajila haqaa irratti qabu waan dabaluuf faayidaa sirnaawaa ta'e ni qabaata. Sadarkaa manneen murtii ol iyyannootiin akka qajeeltoottii yoo xiqaate abbootii seeraa sadiinkan ilaalamu waan ta'eef dandeetti fi muuxannoo gahaa qabu jedhame waan tilmaamamuuf dogoggora manneen murtii jalaa yeroo sirreessan itti gaafatatummaan abbootii seeraa manneen murtii jalaa akka mirkanaa'u taasisa. Kun immoo amantaan uummataa sirna haqaa irratti akka dabalu taasisuun sirna waarawaa fi itti fufiinsa qabu akka uumamu taasiisa.

Walumaagalatti Seera keenya keessatti kaayyoo oliyyannoo akka waliigalaatti hubachuun kan danda'amuu dha malee haala ifa ta'een kaa'ame hin jiru. Haata'u malee, wixineen seera deemsa falmii yakkaa fi ragaa kaayyoo ol iyyannoo kaa'eera. Kunismirga ol iyyannoo himatamaa heeraan kenname mirkanneessuuf, dogongora seeraa fi firii dubbii uumame sirreessuu fi murtii walitti dhiyeenya qaban akka kennaman taasisuu akka ta'e ibseera.³⁵ Karaa biraatiin labsiin Manneen Murtii Naannoo Oromiyaa, Lak.216/2011 waa'ee ergama manneen murtii sadarkaan jiran kaa'eera.³⁶ fakkeenyaaaf Manni Murtii Ol'aanaa Naannichaa bu'uuraan Mana Murtii ol iyyannoo ta'ee, hir'ina yookiin dogongora seeraa yookiin ijoo dubbii, walumatti hir'ina murtiin Mana Murtii jalaa qabu ol iyyannoodhaan dhagayee sirreessuuf akka hojjatu tumamee jira. Kana irra kan hubatamu manni murtii ol'aanaa kaayyoo ol iyyannoo milkeessuuf akka hojjachuu

³⁴ Harlon L.Dalton, Taking The Right Of Appeal (More Or Less) Seriously.Yale Law School Legal Scholarship Repository (1985) fuula 65

³⁵ Wixinee Seera Deemsaa Falmii Yakkaa fi ragaa(final draft 2013) kwt. 336

³⁶Labsii Manneen Murtii Naannoo Oromiyaa Lakk. 216/2011 kwt. 23(2)(a)

qabudha. Haa ta'u malee kunis kaayyoo ol iyyannoo alkallattiidhaan kaa'uu isaa kan hubatamu ta'e garuu kallattidhaan ol iyyannoona dhimma kanaaf kaa'ame kaayyoona isa kana jedhame seeroota keenya keessatti kaa'amee kan hin jirre jechuu dandeenya.

Gama biraatiin ol iyyannoona faayidaalee hedduu kan qabu ta'uus midhaa irra bilisa jechuu hin dandeenyu. Gama kanaan falmiin ol iyyannoo yeroo dheeraa kan fudhatu, adeemsa dheeraa fudhachuu isaatiin immoo baasii fi dhamaatii adda addaaf kan saaxilu ta'u isaa,³⁷ maal murtaa'u akka danda'uus ifatti beekkamu dhabuu, hariiroo falmiitoota jidduu jiru akka xumura hin arganee gochuu fi falmii gaggeeffamaa jiru akka xumura hin arganne kan taasisuu waan ta'eef akka hanqina ol iyyannootti fudhachuuun kan danda'amuu dha.

1.5. Daangaawwan (Limitations) Mirga Ol Iyyannoo Irra Kaa'aman

Seeroota keenya keessatti mirga ol iyyannoo irratti daangaawwan adda addaa seeraan kaa'amanii jiru. Daangaawwan (limitations) kunnin seeroota keenya keessatti faffaca'aniikan argaman waan ta'eef isaan ilaaluun barbaachisaa dha.

1.5.1. Daangaa Yeroo

Seeroota keenya keessatti ol iyyannoona yeroo hangam keessatti dhiyaachuu qaba kan jedhu ilaachisee dangaa yeroo adda addaa kaa'anii jiru. Daangaan yeroo kunis seeroota bu'uura fi adeemsaa keessatti haala faffaca'een ibsamani jiru. Fakkeenyaaf SDFHH keenya keessatti kwt. 323(2) jalatti ol iyyannoo dhiyaachuu kan qabu guyyaa murtiin kenname kaasee guyyaa 60(jahaatama) keessatti dhiyaachuu qaba jechuun kaa'eera. Dhimmoota sirna ariifachisaadhaan ilaalamu qaban ilaachisee immoo ol iyyannoona seeraan kan hayyamame yoo ta'e guyyaa 10(kudhan) keessatti gaafachuun akka danda'amu tumamee jira.³⁸ Gama biraatiin dhimmoota yakkaa ilaachisee SDFY kwt. 187 jalatti himatamaan guyyaa murtii argate kaasee guyyaa 15 keessatti mana murtii murticha kenneef iyyanna dhiyeessuu fi guyyaa garagalchi murtichaa

³⁷<https://www.californiaappeals.com/should-you-appeal.html> gaafa 5/5/2015 ilaalame.

³⁸SDFHHkwt. 306

dhaqqabee kaasee immoo guyyaa 30(sodoma) keessatti komii isaa qopheessee deebisuu akka qabu tumameera.

Labsiilee adda addaa keessatti yeroo ilaallus akka fakkeenyatti, dhimmoota manneen murtii hawaasummaa gandaatti ilaalaman ilaalchisee komii yoo qabaate ta'e guyyaa murtiin kennname kaasee guyyaa 10 keessatti murtiin garagalfamee akka kennamu gaafachuu akka qabu fi galmeen garagalfamee guyyaa isaaf kennname irra kaasee immoo guyyaa 30 kessatti ol iyyannoo dhiyyeessuu akka qabu kaa'eera.³⁹ Seera hojjataa fi hojjachisa keessatti falmilee hojji hariiroo dhuunfaa irratti ka'an ilaalchise murtii kennname guyyaa murtiin kennname kaasee guyyaa 30(sodoma) keessatti dhiyyeessuun barbaachisa akka ta'ee tumamee jira.⁴⁰ Dhimmoota hojjatoota mootummaa ilaalchisee murtii Mana Murtii Bulchiinsaa dogoggora seeraa qaba jedhee qaamni falmu murtiin mana murtichaa isa dhaqqabee guyyoota 60 keessatti ol iyyannoo isaa Mana Murtii Waliigala Oromiyaatiif dhiyyeessuu akka qabu tumamee jira.⁴¹ Dhimmoota dhaddacha ijibbaataa Mana Murtii Waliigalaaf dhiyaataniin wal-qabatee, murtii dhumaa dhimma naannoo irratti ta'aanii kanneen dogoggora bu'uura seeraa qaban ilaalchisee murtiin dhumaa guyyaa kennname irraa eegalee guyyoota walittiaanan 60(jaahatama) fudhachuun akka danda'aamu tumamee jira.⁴² Kanneen akka fakeenyatti kaasne malee kannen birootiis jiraachuu isaani hubachuun barbaachisa dha.

Kanaaf daangaa guyyootaa taa'e keessatti komataan ol iyyannoo yoo hin dhiheeffatin, hayyamsiisni haala addaan kennamu akkuma jirutti ta'ee mirgi ol'iyyachuu isaa ni daangeffama jechaa dha.

1.5.2. Murtiin/Ajajni Dhuma Jiraachuu

Akka qajeeltootti ol iyyannoo fudhachuuf dhimmicha irratti murtiin dhumaa kennamu akka qabu seeroota keenya keessatti tumamee jira. Kunis dhimma tokko irratti murtiin dhumaa yoo hin

³⁹ Labsii Manneen Murtii Haawwasumma Gandaa irra deebiin dhaabuuf Aangoo isaanii Murteessuuf bahe lakk.128/1999 bahe kwt. 34(2) .

⁴⁰Labsii Hojjataa fi Hojjataa labsii lakk. 1156/2019 kwt. 139(3)

⁴¹Labsii Hojjetoota Mootummaa Naannoo Oromiyaa Lak.215/2011 kwt. 81(6)

⁴²Labsii Manneen Murtii Naannoo Oromiyaa, Lak. 216/2011 kwt. 27(2),

kennamne ta'e,bu'aan(outcome) isaa maal akka ta'e waan hin beekneef yeroo fi baajata manneen murtii fi baasii(dhamaatii) abbaa dhimmaa irratti midhaa dhaqqabsisuun ala faayidaa ol iyyannoona qabu galma kan gahu miti. Sababa kanaan dhimma tokko irratti ol iyyannoofudhachuuf ajaja/murtii dhumaafinal order(judgement)) ta'u akka qabu tumamee jira. Seerri deemsi falmii hariroo hawaasaa kwt. 320 jalatti dhimmoota akkamii irrattiol iyyannoofudhachuun danda'amakan jedhu kaa'eera. Kunis murtii dhumaat ta'u akka qabu, furmaanni seericha keessatti diriiree yoo jiraate jalqaba sanaxumuruun barbaachisaa akka ta'ee fi dhimmoota murtiin duraa(interlocutory matter) ta'an irratti ol iyyanno kan hin danda'amne ta'uun isa tumamee jira.⁴³ Ajajni/murtiin tokko dhimma yeroof kenname (interlocutory matter) dha moo?miti?kan jedhu sirnaan madaaluun barbaachisadha. Kunis garee iyyaticha dhiyeesseefisa dhumaat ta'a moo?hin ta'u?kan jedhu sirnaan madaaluun murteessuu qaba.

Gama kanaan qajeeltoo kanaaf hambiffannoowwan jiran ilaaluun barbaachisaa dha. Fakkeenyaaaf himanna kaffaltii Abbaa seerummaa malee dhiyaatu irrattii manni murtii iyyataan kaffaltii abbaa seerummaa kaffaluuf dandeetti qaba jedhe iyyaticha bu'uura SDFHHkwt.470(a) tiin dhoorkuun ajaja yoo kenne, ajajni kenname kun iyyataafisa dhumaat waan ta'uuf falmii haadhoo eeguu osoo hin barbaachisiin ol iyyannoofudhachuu akka danda'u murtaa'eera.⁴⁴ Gama biraatiin dhimma falmii hariroo hawaasaa bakka himatamaan hin jireetti falmichi akka gaggeeffamu(exparte) bu'uura SDFHHkwt.70(a) tiin ajajame ilaachisee, himatamaan filannoo lama kan qabu ta'u isaa fi himatamaan dhimmicha duubatti deebisuun falmii firii dubbii irrattis falmii gaggeessuu osoo hin barbaadin furmaata seera deemsa falmii keessatti kaa'ame(akkuma haala isaatti SDFHHkwt. 72 ykn 78) dhiisuun kallattiidhaan dogongoora firii seeraa qofa irratti fudhachuu yoo barbaadee kallattiidhaan ol iyyanno mana murtii itti aanutti fudhachuu akka danda'u murtiin kenname jira.⁴⁵ Fakkeenyaaaf manni murtii Aangoo hundee dubbii malee murtii yoo kenne, manni murtichaa himanna sababa himannoo (cause of action) hin qabne fuudhee murtii yoo kenne ta'e,⁴⁶ fi kanneen dhimmoota faallaa heeraa ta'an fuudhanii murteessuu ta'u

⁴³SDFHHkwt. 320(2)

⁴⁴Murtii Dirqisisaa MMWFDHI jildii 6ffaa Lakk.Galmee 23744 irratti kenne ilaaluun ni danda'aama.

⁴⁵Murtii Dirqisisaa MMWFDHI jildii 8ffaa lakk galmee 36412 irratti kenne ilaaluun ni danda'aama.

⁴⁶Dhimmoonni kuniin manni murtii kakka'umsa mataa isaatiin bu'uura SDFHHkwt. 231(1)(a)(b) tiin qulqulleessuu kan qabudha.

danda'a. Dhimma kana irratti hambifannoowwan jiran bal'inaan boqonnaa 3ffaa keessatti kan ilaalamta'a.

Dhimmoota yakkaa ilaachisees akka qajeeltootti haaluma wal-fakkaatuun dhimmootni utuu dhuma hin argatin dursanii ol iyyannoo fudhachuun hin danda'amu jechuun tumamee jira.⁴⁷ Dhimmoonni kunniin kanneen akka dhoorkaa fi kennisa beellamaa, ajajoota mormiilee sadarkaa duraa irratti kennaman fi fudhatamummaa fi fudhatamummaa dhabuu ragaa irratti mormii ka'u irratti ajaja kennamu ilaachisee akka ta'e seericha keessatti tumamee jira.⁴⁸ Haata'u malee, qajeeltoonkun hambiffannoo mataa isa akka qabu yoo ta'u, boqonnaa 4ffaa keessatti mat-duree of danda'een kan ilaallu ta'a.

1.5.3. Mirgichi Jiraachuu Isaa Seeraan Ibsamu

Mirgi ol iyyannoo mirga uumamaan argamu miti(the rights of appealing are not inherent). Mirgi kun akkuma gubbaa irratti ibsineen biyyoota adda addaa keessatti beekkamti heeraa ykn seeraa qabaachuu qabaata. Kanaafhaala ifa ta'een seeroota adeemsaa ykn bu'uuraa keessatti ibsamu qabaata. Mirgi kun akka mirga himanna haaraa hundeessuu mirga uumamaa (natural right) jedhame beekamutti kan fudhatamu miti. Mirgi kun erga seeraan argame booda haala ifa ta'een ykn agarsiistuu barbaachisaatiin (by necceessary implication) yoo dhoorkame malee bu'aa maleessa (void) kan ta'u miti.

Mirgiol iyyannoo kun seeroota adda addaa keessatti ibsamu danda'a. Kana jechuun garuu yeroo hunda seeroota hunda keessatti ifaan yoo tumame malee mirgi ol iyyannoo hin jiru jechuu miti. Fakkeenyaaaf, dhimmoota hariiroo hawaasaa ilaachisee SDFHH keessatti ibsamuun isaa qofti gahaadha. Dhimmoota yakkaa keessattis SDFY keessatti yoo ibsame gahaadha. Kanaaf, addatti dhimma kana irratti mirgi ol iyyannoo hin danda'amu jedhame hanga hin dhoorkamnetti dhimmoota hariiroos ta'e yakkaaf mirgii ol iyyannoo seeroota deemsaa keessatti yoo ibsame mirgicha argachuuf gahaadha.

⁴⁷ SDFY kwt. 184

⁴⁸ Isuma olii kwt. 94,131 fi 146 ilaaluun danda'ama.

1.5.4. Gosa Dhimmootaan Daanga'u

Akka qajeeltootti dhimmoota murtaa'an hunda irratti ol iyyannoон mirga ta'uus, haala addaatiin dhimmoota tokko tokko irratti seeroota adda addaa keessatti murtiin sadarkaa jalqabaan kennamu kan dhumaa akka ta'e yeroо tumamuu ni jiraata. Fakkeenyaaaf, Falmii dhirsaa fi niitii ilaachisee murtiin diiggaa gaa'ilaa mana murtii sadarkaa jalqabaatiin kenname diiggaa gaa'ilaa qofa irratti kan dhumaa akka ta'e fi ol iyyannoо akka hin qabne tumamee jira.⁴⁹ Dhimma kanaan wal-qabatee diiggaa gaa'ilaa kan jedhu bifa waliigalaatiin fudhachuun sirrii miti jechuun ogeessoонni kaasan jiru. Seera Maatii keessatti adeemsonni dirqisiisoo ta'anii kaa'aman jiru. Fakkeenyaaaf gaaffiinhiiккаа gaa'ilaa yeroо dhiyaatu manni murtii adeemsota adda addaa erga yaalee booda bitaa fi mirgi waliigaluu hin dandeenye taanaan yeroо itti yaadiinsaa kennuun gaggeessuu akka danda'u tumamee jira.⁵⁰ Kanaaf, manni murtii adeemsa dirqisiisaa kana bira darbuun murtii diiggaa gaa'ilaa yoo kenne ol iyyannoон irraa dhiyaachuu qaba jechuun kaasuu. Haa ta'u malee, dhimma kana irratti ilaalamu kan qabu diiggaa gaa'ilaa adeemsa kamuu keessa darbee diiggaan gaa'ilaa yoo jiraate gaa'illi uumama isaatiin fedhii guutuu waliin jiraachuu dhiirsaa fi niitii irratti kan hundaa'e waan ta'eef adeemsa seeraan kaa'ame mana murtiidhaan cabuun wal-fuutoонni fedhii akka horatan kan taasisuu miti. Kanaaf, adeemsa kamuu keessatti hiiкаа gaa'ilaa murteessuuf fedhii dhabuun nama tokkoo yoo argame gahaa waan ta'eef ol iyyannoон hayyamamu hin qabaatu yaada jedhu irraa kan maddee dha.

Gaaffii Marii

- Yeroо tokko tokko gareen tokko gareen biraa naaf gorfamee dirqama gaa'ila isaa akka bahatu manni murtii akka naaf sirreessu jechuun gaaffii dhiyaatu irratti hundaa'ee gareen faallaa ani hin barbaadu jechuun deebii kennu irratti hundaa'uun ykn seerummaa hin gaafatamneen murtiin diiggaa gaa'ilaa yemmuu kennamu ni jira. Murtiawan diiggaa gaa'ilaa haala kanaan kennaman irratti ol iyyannoон ni danda'ama moo hin danda'amu jettuu? muuxannoо qabdan kaasuun irratti mari'adhaa!

⁴⁹ SMO kwt. 126

⁵⁰ SMO kwt. 105(3)

Falmiilee hayyamsiisa oliyyannoo ilaachisee yoo heyyamsiisni dhiyaate kufa ta'e ykn dhoorkame ta'e hayyamsiisa dhoorkame sana irratti ol iyyannoo dhiyyeessuun hin danda'amu.⁵¹ Yoo hayyamamee hoo maal ta'aa kan jedhu seerichi ibsu dhabuus yoo heyyamame dhimmichi falmiin haadhoo akka dhiyaatu kan taasisuu waan ta'eef akka dhimma murtii dhumaa hin arganne(interlocutory matter) waan fudhatamuuf ol iyyannoo fudhachuun hin danda'amu. Garuu booddee dhimma kana akka sababa komii ol iyyannoo gochuuf wantii dhoorku kan hin jiree ta'uu isaa ni hubatama. Dhimma biraatiin abbaan dhimmaa sababoota seeraan kaa'aman yoo jiraatan abbaan seeraa dhaddacha irraa akka ka'u iyyanna dhiyessee iyyanni isaa kufaa yoo ta'e ajaja sana irraa ol iyyannoon kan hin danda'amnee fi kan dhumaa ta'uun isaa tumamee jira.⁵² Dhimma biraatiin bu'uura SDFHHkwt. 6 tiin mana murtii dhimmicha ilaaleen murtiichi keessa deebiin akka naaf ilaalamu jechuun iyyanni dhiyaate manni murtichaa iyyannicha irratti hayyamuun ykn dhoorkuun kenu(granting and rejecting application for review) irratti ol iyyannoon kan hin danda'amne ta'uun isaa tumamee jira.⁵³

Gama biraatiin dhimma yakkaa irratti jecha amantaa irratti hundaa'uun murtiin kennamu isa dhumaa akka ta'e fi adabbii irratti malee murtii balleessummaa sana irratti ol iyyannoon kan hin danda'amne ta'uun isaa tumamee jira.⁵⁴ Haata'u malee, seera qabeessummaa(legality of plea of guilty) jecha amantaa irratti yoo ta'e ol iyyannoon kan danda'amu ta'uun isaa hubatamu qaba.⁵⁵

1.5.5. Dhimmoota Falmii Jalaa Keessatti Ka'an Irratti Daanga'u

Himataan himatamaa irraa mirgoota barbaadu hunda daguugee al tokkoo dhiyeffachuu qaba.Kanaaf himataan mana murtii jalaatti himata qabu daguugee yoo hin dhiyeffanne dhimma jalatti hin falmiin irratti ol'iyyachuu fi mana murtii ol'iyyannotti falmachuu hin danda'u. Himatamaanis deebii yeroo kenu, dhimmoota deebii kennuu danda'uurratti daguugee kennuu

⁵¹SDFHHkwt. 326(3)

⁵² Miil-jalee 36ffaa Kwt. 37(5)

⁵³SDFHHkwt. 6(3)

⁵⁴ SDFY kwt. 184(1) fi Murtii Dirqisisaa MMWFDHI Jiildii 12ffaa Lakk: Galmee 63741 irratti kenne ilaaluun ni danda'aama

⁵⁵ Murtii Dirqisisaa MMWFDHI Jildii18ffaaLakk:Galmee11742 irratti kenne ilaaluun ni danda'aama.

qaba. Dhimma mana murtii jalaatti deebii hin kenninee mana murtii ol'iyyata dhaga'utti kaasuu kan hin danda'amne ta'uu SDFHHkwt. 329(1) jalatti tumamee jira.

Kaayyoon ol iyyannoo tokko dogongora firii dubbii ykn firii seeraa mana murtii jalatti uumamee sirreessuu waan ta'eef mana murtii jalatti abbaan dhimmaa firiiwan dubbii ka'u qaban daguugee yoo hin kaasne, manni murtii jalaa carraa itti ilaaluu osoo hin qabaatiin sadarkaa ol iyyannootti waan kaaseef ilaalamee yoo sirraa'e ta'e manni murtii jalaa itti gaafatamummaa isaa hin baane haalli itti jedhamu hin jiraatu. Dhimma kanaan wal-qabatee dhimmota akkamii sadarkaa ol iyyannoottiin abbaan dhimmaa kaasuu danda'aa kan jedhanii fi dhimmoota qabatamoo naannoo kana jiran sirna ol iyyannoo dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti bal'inaan kan ilaalluu ta'a.

1.5.6. Dhimmoota Hariiroo Hawaasaa Irratti Yeroo Tokko Qofa Hayyamamu.

Akka qajeeltootti dhimmoota hariiroo hawaasaa ilaalchisee mirgi ol iyyannoo yeroo tokko qofa kan hayyamame ta'uu isaa muuxannoon biyyoota akkasumas seeroota federaalaa fi naannoolee adda adda keessatti tumamee jira. Biyya Ameerikaa keessatti manneen murtii federaalaa fi naannoolee hunda keessatti haala jedhamu danda'uun falmataan mana murtii jalatti falmichaan mo'ame ol iyyannoo tokko akka mirgatti kan qabu ta'u isaa kaa'u.⁵⁶

Seeroota keenya yeroo sakkattaanu Labsiin Manneen Murtii Federaalaa lakk. 1234/ 2013 kwt. 9(2) jalatti MMWF ol iyyannoodhaan dhimmoota fuudhee ilaaluuf aangoo kan qabu murtii MMOF irraa dhiyaatan kanneen ol iyyannoodhaan ilaalamaniit kan hin cimnee yoo ta'an akka ta'e kaa'eera. Gama biraatiin labsiin Manneen Murtii Naannoo Amaaraa Lakk.223/2015 kwt. 16 jalatti bifa wal-fakkaatuun kaa'eera.

Sadarkaa naannoo keenyaatti yeroo ilaalluu ol iyyannoo ilaalchisee labsiin Manneen Murtii Naannoo Oromiyaa, Lakk.216/2011 mirga ol iyyannoo yeroo lama hayyamuu isaatiin labsii duraanii irraa waan haaraa akka fidetti kan fudhatamuu dha. Kunis labsii duraanii keessatti dhimma sivilii irratti murtiin mana murtii dakaatiin kenname mana murtii ol'iyyata ilaaluun kan

⁵⁶<https://www.google.com/search?q=number+of+right+of+appeal+in+america+law&oq=&aqs=chrome.1.35i39i362l8.139560804j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8> gaafa 9/5/2015 A.L.I ilaalame

ragga'e yoo ta'e murtiin kun kan dhumaa ta'a jechuun kaa'ee ture.⁵⁷ Haata'u malee, labsiin haaraan aangoo ol iyyannoo MMWO yeroo ibsuu dhimma naannoo irratti, murtii Manni Murtii Ol'aanaa kenne irratti komii dhiyaate ol iyyannoona dhagahee murtii dhumaa ni kenna jechuun kaa'eera.⁵⁸ Bu'uuruma kanaanmana murtii Waliigalaa dhimma ol iyyannoodhaan dhiyaatu kamuu fudhatee akka murtii kennuu tumamee jira. Kana jechuun MMO dhimma sadarkaa ol iyyannootiin ilaalee yoo cimsees, fooyyeesees, diigees ol iyyannoo irratti jijirrama kan hin qabne ta'u isaa hubachisa. Dabalataan labsii 216/2011 keessatti ergamni manneen murtii haala ol iyyannoona yeroo lama jiraachuu isaa akeekuun kaa'amu isaas ni hubatama. Gama kanaan mirgi ol iyyannoo yeroo lama daangaa malee kennamu ilaachisee ogeessoota biratti yaadootni adda addaa akka jiraatan taasiisee jira.

Gama tokkoon mirgi ol iyyannoo daangaa malee kaa'amuun isaa mirga ol iyyannoo heeraan abbaan dhimmaa qabu akka bal'atu fi itti quufiinsi isaa akka dabalu taasisuu keessatti gahee ol'aanaa kan qabu ta'ee hammuma gahuumsi fi muuxannoona abbootii seeraa dabala deemuun sadarkaan qulqullina murtii dabala waan deemuuf faayidaan isaa guddaadha jechuun ogeessooni kaa'u. Haata'u malee gahuumsii fi muuxannoona qabatamaan manneen murtii naannoo keenyatti jiru haala saniin dabala jira moo?miti?kan jedhu qorannoo of danda'een kan mirkanaa'u ta'us abbootiin seeraa manneen murtii sadarkaa sadarkaadhaan kaa'amuun isaanii gahumsaa fi muuxannoona gahaa qabu jedhamee tilmaamama.

Gama biraatiin ol iyyannoona daangaa malee ta'uun isaa yeroo fi baasii guddaa kan fudhatu ta'uu isaa, murtii mana murtii jalqabaan kenname xumura kan dhabsisuu ta'u isaa, amantaa ummatni manneen murtii jala irratti qabu kan hir'isuu, Wal-diddaa falmiitoota jiddutti jiru xumura dhabsisuun nageenyi fuulduraa akka hin jirre taasisuu fi murtiin kennamu bu'aan isaa akka hin tilmaamne (uncertain) akka ta'uu fi wal-falmitoota jiddutti shakkii kan uumudha jechuun miidhaa qaba jechuun ogeessooni kaasan jiru. Leenjifamtootni dhimmoota qabatamoo ta'an kaasuun mariidhaan faayidaa fi miidhaa isaa irratti bal'inaan mari'achuun kan gabbisan ta'a.

⁵⁷ Manneen Murtii Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebi'anii Hundeessuudhaaf Labsii Bahe Lak. 141/2000
kwt. 29

⁵⁸ Miil-jalee 36ffaa kwt. 25(2)(a)

Qabxiin asitti ilaalamuu qabu labsiin Manneen Murtii Oromiyaa lakk. 216/2011 ol iyyannoo yeroo lama hayyamuu isaa ilaachisee labsiilee biroo keessatti mirga ol iyyannoo irratti daangaa mataa isaanii kaa'an waliin akkamitti wal-simsisuun danda'ama?kan jedhu dha. Qabxiin kun aangoo ol iyyannoo dhimmoota hariiroo hawaasaa irratti bal'innaan kan ilaalamu ta'e garuu dhimmoota muraasa ilaaluun barbaachisaadha. Mirgii ol iyyannoo seeroota tokkko tokko keessatti adda bahe tokkoo ol akka hin danda'amne yeroo kaayan ni mul'ataa. Fakkeenyaaaf, Labsii Manneen Murtii Hawaasummaa Gandaa Lakk. 128/99 yeroo ilaaluu namni murtii Manni Murtii Hawaasummaa gandaa kenne irratti komii yoo qabaate ol iyyannoo isaa Mana Murtii Aanaatti dhiyeessu akka danda'u kan kaa'e yoo ta'u, manni murtii Aanaa murticha yoo cimse murtiin sun isa dhumaakka ta'e kaa'eera. Gama kanaan mana murtii Aanaa irra ol iyyannoonaan kan fudhatamu danda'u murtiichi yoo fooyya'e ykn diiggame akka ta'e tumamee jira. Dhimma kanaan wal-qabate leenjifamtootni mariidhaan kan gabbisan ta'a.

Qabxiin ol iyyannoo yeroo 2ffaa ilaachisee kaasne dhimma federaalaa irratti moo? dhimma naannoo irratti qofa raawwii qaba? kan jedhu ilaaluun barbaachisaadha. Gama kanaan labsii manneen murtii naannoo oromiyaa irratti mirga ol iyyannoo bifa saniin kaa'ame raawwatiinsa kan qabu falmii dhimma naannoo qofa irratti ta'e manneen murtii naannoo oromiyaa dhimma federaala bakka bu'uumaan ilaalan irratti raawwii kan qabu labsii manneen murtii federaalaa lakk. 1234/2013kwt. 9(4) ta'uun isaa hubatamu qaba.

Gaaffiilee Marii

1. Akka naannoo keenyatti murtiin mana murtii jalatti kennname yoo cime ta'ee ol iyyannoo 2ffaa hayyamamu isaa akkamitti ilaaltuu? Miidhaa fi faayidaan isaa haala kamiin ibsama.
2. Ol iyyannoonaan bifa kanaan yeroo lama hayyamamu isaa ergama manneen murtii waliinhaala kamiin ilaalamu? Fakkeenyaaaf Labsii Manneen Murtii Oromiyaa Lakk. 216/2011 kwt. 23(2)(a) jalattii Manni Murtii Waliigalaa tajaajilli abbaa seerummaa Naannicha keessatti wal-fakkaatummaa fi tilmaamamummaa akka qabaatuuf ni hojjata kan jedhuudha. Gama kanaan MMWO dhimmoota hunda ol iyyannoodhaan fudhate kan ilaaluu yoo ta'e humna namaa jiruu faanaa akkasumas baay'ina dhimmaa dhiyaatu irra kan ka'ee manni murtichaa ergama isaaaf kennname galmaan ni gahaa jedhame ni tilmaamamamaa? Qabatama jiruu kaasuun mari'adhaa.

3. Daangaa ol iyyannoo seeroota biroo keessatti kaa'ame waliinhaala kamiin wal-simsiisuu dandeenyaa? Fakkeenyaaaf Labsii Manneen Murtii Hawaasummaa Gandaa irra deebiin dhaabuuf Aangoo isaanii Murteessuuf bahe lakk.128/1999 bahe kwt. 34(1) murtiin mana murtii hawaasummaa kenne mana murtii Aanaadhaan yoo cimee ykn Mana murtii Ol'aanaadhaan cimee ta'e murtiichi isa dhumaat akka ta'ee fi ol'iyyannaan ijibbaataaf qofa akka dhiyaachuu danda'u kaa'eera. Dhimma Hojjataa fi hojjachisaa ilaachisee falmiilee hojii dhuunfaa irratti Manni Murtii Ol'aanuu murtii manna murtii sadarkaa jalqabaa ilaaluun murteessuu kan dhumaat akka ta'ee Labsii hojjataa fi hojjachisaa lakk. 1156/2019 kwt. 140(2) jalatti tumamee jira. Kanaaf, seeroota biroo keessatti daangeeffama mirga ol iyyannoo irratti kaa'an waliin kaasuun irratti mari'adhaa.
4. Dhimma Mana Murtii hawaasummaa gandaa ilaachisee labsii 128/99 jalatti yoo mana murtii Aanaatti cimee ta'e isa dhumaat ta'a jechuun kaa'eera. Ol iyyannoo 2ffaan mana murtii aanaatiin erga cimee booda MMO tiif dhiyaachuu ni danda'aa? Labsii lamaan keessaa kamtu raawwatiinsa qaba? Qabatama jiru kaasuun mari'adhaa.

BOQONNAA LAMA

2. AANGOO OL IYYANNOO MANNEEN MURTII

2.1. Seensa

Manneen murtii karaalee lamaan aangoo ol iyyannoo goonfachuu akka danda'an heera mootummaa fi labsiwwan adda addaa mirgaa fi dirqamoota heera mootummaa keessatti tumaman raawwachiisuuf bahan irraa hubachuun ni danda'ama.⁵⁹ Murtileen qaamolee aangoo abbaa seerummaa qabaniin kennamanii fi murtileen manneen murtii idileetiin murtaa'an madda komii ol iyyannoo waan ta'aniif maddi aangoon manneen murtii ol iyyannoo dhimmoota ol iyyannoo irratti qabanis kanuma dha jechuu dandeenya. Kanaaf, boqonnaa kana keessatti, dhimmoontni qaamolee aangoo abbaa seerummaa qabaniin murtaa'an manneen murtii idilee aangoo ol iyyannoo qabu kamitti haala kamiin akka dhiyaachuu akka qaban, haala itti dhimmoontni qaamolee aangoo abbaa seerummaa qabaniif kennamanii garuu kallattiin mana murtii aangoo hundee dubbii qabutti dhiyaachuu danda'an fi aangoo ol iyyannoo dhimmoota manneen murtii idileetiin murtaa'an ilaalchisee seeraa fi dhimmoota qabatamoo wal-qabsiisuun kan ilaalamta'a.

2.2. Dhimmoota Qaamolee Aangoo A/Seerummaa Qabaniin Murtaa'an.

2.2.1. Mana Murtii Sadarkaa Duraa Federaalaa

MMSDF dhimmoota seeraan ifatti kennaman irratti aangoo ol iyyannoo kan qabu ta'uu isaa labsii mana murtii federaalaa jalatti ifatti tumamee jira.⁶⁰ Tumaa kanaaf hiikoo sirrii kennun kan danda'amu tumaalee seerota federaalaa aangoo ol iyyannoo gara MMSDF'tti akeekan sakatta'uun bira gahuun ni danda'ama.Fkn. Labsii Faayidaa Ummataatiif Qabiyyee Gad-Lakkisiisuu, Haala Kaffaaltii Beenyaa Fi Deebisanii Dhaabuu Labsii Lakk.1161/011 kwt. 20(2) jalatti murtii koreen ol iyyannoo kennu irratti qaamni komii qabu guyyaa barreffamni murtii itti kenname irraa kaasee guyyoota 30 keessatti MMSDF'tti ol iyyata dhiyeefachuu akka qabu tumamee jira.

⁵⁹ Heera Mootummaa Federaalaa Labsii Lakk.1/1987 kwt. .37.

⁶⁰ Labsii Lakk.1234/013 kwt. .16

2.2.2. Mana Murtii Aanaa Naannoo Oromiyaa

Labsii lakk.216 labsii duraanii labsii kanaan haqame labsii lakk.141 wal-bira qabnee yoo ilaalle, labsii duraanii keessatti manni murtii aanaa murtiiwan mana murtii hawaasummaa ganda irratti aangoo ol iyyannoo kan qabu ta'uu tumamee jira.Haata'u malee, Labsii lakk.216/011 waa'ee aangoo ol iyyannoo mana murtii aanaa homaayyuu waan dubbatu hin qabu.⁶¹ Tumaa kanaan wal-qabatee murtiiwan mana murtii hawaasummaa gandaatiin kennaman irratti aangoo ol iyyannoo manni murtii kan qabu labsii lakk.216'tiin haqamee jira moo hin haqamne? Ijoo jedhu irratti ogeessota gidduu garaagarummaa calaqqisu jira.

Ogeessonni tokko tokko Labsiin 216/011 gurmaa'ina, hojii fi aangoo manneen murtii murteessuu keessatti labsii haala addaatiin dursi laatamuuf (specific and prevailing laws on the issues of power of courts) waan ta'eef aangoo ol iyyannoo labsii duraaniitiin manni murtii aanaa qabu keessa hambisuun isaa manni murtii aanaa aangoo ol iyyannoo kan hin qabne ta'uu waan agarsiisuuf seeronni biroo faallaa labsii kanaa yoo ta'an bu'uura labsichaa kwt. 50'tiin raawwatiinsa hin qabu jechuudhaan falmu.

Faallaa kanaa immoo labsiin kun aangoo ol iyyannoo mana murtii aanaa ifatti hanga hin daangessinetti seerotni biroo isa aangessan yoo jiraatan hojiirra ooluu qabu jechuun kan falman jiru.

Yaadota kana walittiaraarsuudhaaf, labsii lakk.128/99 kwt. 34(1)jalatti tumaan aangoo ol iyyannoo mana murtii aanaatiif akeekuu labsii lakk.216/011 kwt. 31 waliinyemmuu ilaalamu tumaan labsii duraanii kan haqame ta'uu ifatti wanti tumame hin jiru, keewwatfoonni kun lamaan isaanii yaada wal-faallessu ibsanii walittibu'iinsi uumamuu wanti agarsiisu hin jiru.Haqamiinsi ykn walittibu'iinsi tumaalee bakka hin jirretti seeronni caffen bahan lamaan kaayyoo of danda'e waan qabaniif lachuu haala bu'a qabeessa ta'een hojiitti hiikuun fala ta'a.

Haaluma wal-fakkaatuun labsii lakk.216/011 kwt. 25 jalatti dhimmoota MMWO aangoo ol iyyannootiin ilaalamon, kwt. 25(2,a-e)tti tarreeffaman dhimmoota manneen murtii idileetiin

⁶¹ Labsii Lakk.216/013 kwt. .31

murtaa'an malee dhimmoota mana murtii aangoo a/seerummaa qabaniin murtaa'an ilaachisee homaayyuu waan jedhu hin qabu. Kana jechuun garuu akkuma kana mana murtii aanaa seerotni ykn labsiwwan biroo addatti yoo aangessan MMWO aangoo ol iyyannoo qabaachuu danda'a jechuu irraa kan hafe sababa tumaaleen labsichaa callisaniif aangoon ol iyyannoo haqamee jira jechuu hin dandeenyu.Tumaaleen labsii tokko keessa jiran haala wal-fakkaatuun bocamuun jecha fi ijaarama wal-fakkaata qabaachuun mala wixineessa seeraa waan ta'eef haaluma wal-fakkaatuun hiikuun barbaachisaa ta'a.

Kanaaf, labsii lakk.216/011 kwt. 31 aangoo ol iyyannoo mana murtii aanaa ifatti hanga hin daangessinetti seeronni ykn labsiwwan kan biroo aangoo ol iyyannoo gara mana murtii aanaatti akeekan yoo jiraatan kan hojirra oolan ta'u jechuu dha.

2.2.3. Aangoo Ol Iyyannoo MMOF

MMOF bu'uura labsii lakk.1234/013 kwt. 13 (1,2)'tiin dhimmoota mana murtii sadarkaa jalqabaa federaalaatiin murtaa'an fi dhimmoota seerota birootiin aangeffame irratti aangoo ol iyyannoo akka qabu ibsamee jira. Dhimmoota seerota birootiin aangeffame kan jedhu kunis labsiwwan adda addaa keessatti qaamolee aangoo abbaa seerummaa goonfataniin murtiiwwan kennaman bu'uura godhachuun komiiwwan mana murtii ol'aanaa federaalaatti dhiyaatan ta'uu isaa akeeka.

Labsiwwan kana keessaa akka fakkeenyatti Labsii Filannoo lakk. 1162/011 kwt. 98(4),kwt. 115(2), dhimma galmeessa dhaabbilee Siyaasaa fi taajjabdootaa siyaasaatiin wal-qabatee murtii Boordiin Filannoo Biyyalessaa kenu irratti qaamni komii qabu Mana Murtii Ol'aanaa Federaalaatti ol iyyachuu akka danda'u tumamee jira. Akkasumas, bu'uura Labsii 1156/011 kwt. 140'tiin murtii inspektera, ministeera fi boordii dhimmoota hojjataa fi hojjachiisaa irratti kennaman irratti qaamni komii qabu Mana Murtii Ol'aanaa Federaalaatti komii dhiyeffachuu akka danda'u ifatti tumamee jira.Kanaaf,labsiwwan adda addaa sakattaa'uudhaan haaluma wal-fakkaatuun dhimmoota qaamolee aangoo abbaa seerummaa goonfataniin murtaa'an irratti aangoo ol iyyannoo gara Mana Murtii ol'aanaa Federaalaatti kan akeekan yoo jiraatan manni murtichaa simatee kan ilaalu ta'a jechuu dha.

2.2.4. Mana Murtii Ol'aanaa Naannoo Oromiyaa

Labsii lakk.216 kwt. 30(6) jalatti seerota birootiin mana murtii sadarkaa birootiif yoo kenname malee murtii qaamolee aangoo abbaa seerummaa qabaniin murtaa'an irratti ol iyyannoo dhiyaate simatee ilaaluun murtii xumuraa fi ol iyyannoo hin qabne murteessuu akka danda'u tumamee jira.

Tumaa kana irraa kan nuti hubannu manni murtii ol'aanaa dhimmoota qaamolee aangoo abbaa seerummaa qabaniin murtaa'an irratti kallattii lamaan aangoo goonfachuu kan danda'u ta'uu isaati. Inni jalqabaa seerota birootiin ifatti komiin ol iyyannoo mana murtii ol'aanaatti dhiyaachuu akka qabu yoo tumameedha. Akka fakkeenyatti; labsii lakk.1161 kwt. . 20(2) murtii koree ol iyyannoo murteesse irratti komii dhiyaatu manni murtii ol'aanaa naannoo aangoo ol iyyannootiin simatee ilaaluu akka danda'u ifatti aangeffamee jira. Haata'u malee, koreen ol iyyannoo yoo hin hundoofne mirga haqa argachuu lammilee waliinilaalamuu qaba. Akkasumas, beenyaa tokko malee qabiyyeen yoo irraa fudhatame firiin dubbii ol iyyanni irratti gaafatamu waan hin jirreef haala addaatiin ilaalamuutu irra jiraata jechuu dha.⁶²

Inni 2^{ffaan} immoo murtii qaamolee aangoo abbaa seerummaa qabaniin kenname irratti ol iyyanni mana murtii kamitti dhiyaachuu akka qabu akkaataa labsii armaan oliitiin ifatti ibsamuu yoo baate manni murtii ol'aanaa bu'uura labsii 216 kwt. 30 (6)'tiin aangoo ol iyyannoo qabaachuu isaa agarsiisa.

Qabatamaan dhimmoota labsiwwan birootiin qaamolee birootiif kennaman ilaachisee haalli itti manni murtii ol'aanaa kallattiin simatee ilaalu ni jira moo hin jiru? Qabxiwwan jedhan irratti darbee darbee garaagarummaan hojii keessatti mul'atu ni jira. Dhimma armaan gadii haa ilaallu.

⁶² Faayidaa uummataatif qabiyyeen yeroo gallakkifamu haala itti beenyaan shallagamuu fi deebisanii dhaabuun ilaachisee Dambii lakk.472/2012 kwt. .39(6) jalatti koreen komii dhagahu kan hin hundoofne yoo ta'e sadarkaa naannoottis ta'e federaalatti qaamni komii qabu mana murtii aangoo hundee dubbii qabutti himanna hundeessuu akka danda'u ifatti tumamee jira.

Dhimma 1^{ffaa}

Dhimma galme Lakk.32581 ta'erratti dhaddacha gaafa 07/04/2013 ooleetiin MMOGSh/Lixaatti ilaalamee jal-murtii argateetiin.Himataan himannaa w/ra Bu/A/Me/Roobii fi W/ra Misooma Daandii Baadiyyaa Aanaa M/R irratti dhiyeessetiin himatamtoonni sababa ijaarsa daandiit in beenyaa otoo naaf hin kaffalin qabiyyee lafa koo na jalaa fudhachuun oomisha wagga 15 na dhabsiisan waan ta'eef bu'uura labsii lakk.1161/01tiin tilmaama oomisha misiraa irraa argachuu danda'u kan wagga 15 qar.miliyoona 5.6 akka naaf kaffalan jechuun gaafate.Himatamtoonni manni murtii kun dhimmicha ol iyyannootiin malee kallattiin fudhatee ilaaluuf aangoo hin qabu jechuun mormii sadarkaa duraa fi deebii filanno dhiyeeffataniiru.MMO G/S/SH/Lixaas manni murtii dhimmicha kallattiin ofitti fuudhee ilaaluuf aangoo hinqabu jechuun himaticha kufaa godheera.

Gaaffilee Marii

- 1) Murtii kana akkamitti madaaltu?
- 2) Bu'uura labsii lakk.1161/011 fi dambii lakk.472/012'tiin adeemsa faayidaa ummataatiif qabiyyee gadi lakkisiisuu fi beenyaa kaffaluu otoo hin hordofiin abbaan qabiyyee akka gadi lakkisu yoo jedhame qaama kana mana murtiitti kallattiin himachuuf mirga qaba moo hin qabu jettuu, manni murtii hoo aangoo qaba jettuu?
- 3) Mirga ni qabaata yoo jenne qaama kana irratti himanni dhiyaatu bu'uura seera kamiitiin keessummeeffamuu qaba jettu?
- 4) Dhimma Investimenti bu'uura labsii 138 kwt. 6(2)tiin jalqaba komishinii investimentiin murtaa'ee boordiin ol iyyannoona ilalu isa dhumaati gaaleen jedhu dhimma investimentiin irratti manni murtii idilee aangoo kan hin qabne ta'uu agarsiisa yaada jedhu ni deeggartuu? Dhimma kan jedhu falmii gosa akkamii eenyuufaa gidduutti taasifamu ilaallataa? Dambii investimenti lakk.208/011 kwt. 58 waliin ilaala!

2.2.5. Manni Murtii WaliigalaFederaalaa

Bu'uura labsii mana murtii federaalaa lakk.1234/2013 keewwata 9(5)'tiin dhimmoota seerota birootiin caqafaman irratti MMWF aangoo ol iyyanno akka qabu ibsamee jira. Seerota biroo aangoo ol iyyanno haala kanaan caqasan keessaa muraasa armaan gaditti ilaaluun ni

danda'ama. Fakkeenyaaf, labsii hojjattoota mootummaa federaalaa lakk. 1064/010 kwt. 81(5) jalatti, murtii manni murtii bulchiinsaa kenne dogoggora seeraa bu'uuraa qaba jechuun qaamni komatu MMWF'tti komii dhiyeffachuu akka danda'u tumamee jira. Akkasumas, dhimma lakkofsa sagalee filannoo fi bu'aa isaatiin wal-qabatee murtii Boordiin Filannoo Biyyooleessa kenu irratti qaamni komii qabu MMWF'tti ol iyyachuu akka danda'u Labsii Galmeessa Paartilee Siyaasaa Fi Naamuusa Filannoo Itoophiyaa Lakk.1162/011 Kwt. 155(4) jalatti ifatti tumamee jira.Dabalataan labsii Soorama hojjattoota mootummaa lakk.1267/2014 kwt. 57(4) jalatti murtii Koreen Ol Iyyannoo Wabii Hawaasummaa kenne dogoggora bu'uuraa seeraa qaba qaamni jedhu MMWF'tti ol iyyachuu kan danda'u ta'uu isaa tumamee jira.

2.2.6. Mana Murtii WaliigalaOromiyaa

Labsii lakk.216 kwt.25 jalatti MMWO dhimma naannoo ilaachisee dhimma murtii dhuma argate irratti dogoggori seeraa bu'uuraa raawwatameera komii jedhu dhaddacha ijibbaataatiin simatee ilaalu akka danda'u ifatti tumamee jira. Haata'u malee, dogoggora seeraa bu'uuraa ijibbaatatti dhiyaatuun alatti murtiwwaan qaamolee aangoo abbaa seerummaa goonfataniin kennaman irratti MMWO aangoo ol iyyannoo qabaachuuf dhiisuu labsiin waan ibse hin qabu. Haata'u malee, akka kan MMWF labsiin kun ifatti tumuu baatus seerota birootiin murtiwwan qaamolee aangoo abbaa seerummaa qabaniin murtaa'an MMWO ol iyyannoosimatee akka ilaalu aangeffamuu ni danda'a. Kanneen keessaa akka fakkeenyaatti fudhannee yoo ilaalle; Labsii 215/011 kwt.81(6) jalatti dhimma falmii hojjattoota mootummaa naannoo Oromiyaa ilaachisee murtii manni murtii Bulchiinsaa kenne dogoggora seeraa qaba qaamni jedhu MMWOTTI ol iyyachuu akka danda'u tumamee jira. Akkasumas, dhimma kaadhimummaa filannoo irratti koree Filannoo w/ra Dameetiin murtii kenname bu'uureffachuu komii dhiyaatu MMWO aangoo ol iyyannootiin ilaalee murteessuu akka danda'u labsii lakk.1162 kwt. 153(8) jalatti ifatti tumamee jira.

2.3. Aangoo Ol iyyannoo Dhimmoota Mana Murtii Idilee

Aangoo ol iyyannoo manneen murtii idilee biyyattii dhimmoota hariiroo hawaasaa irratti qaban bakka gurguddoo lamatti addaan qoodnee kan ilaallu ta'a.Isaanis, aangoo ol iyyannoo dhimmoota hariiroo hawaasaa manneen murtii federaalaa fi kan manneen murtii naannoo Oromiyaati.

2.3.1. Aangoo Ol iyyannoo Dhimmoota Manneen Murtii Federaalaa

MMOF dhimmoota idilee MMSDF aangoo jalqabaatiin ilaalee murteesesse irratti komii dhiyaatu aangoo ol iyyannoonaan ilaalu ni qabaata. MMWF immoo:

- Dhimmoota MMOF aangoo sadarkaa jalqabaatiin ilaalee murteesesse irratti,
- Dhimmoota MMOF aangoo ol iyyannootiin ilaalee murtii MMSDF jijiiruun murteesesse,
- Dhimmoota federaalaa MMWN bakka bu'iinsaa aangoo s/jalqabaatiin ilaalee murteesesse fi
- Dhimmoota federaalaa MMWN ol iyyannoonaan fooyyessee ykn jijiiree murteesesse irratti aangoo ol iyyannoonaan ni qabaata.⁶³

Sirni ol iyyannoonaan akka qajeeltootti karaalee itti dogoggiorri firrii dubbii fi ijoo seeraa manneen murtii jalaa keessa deebiin ilaalamani sirraatan yemmuu ta'u haala addaatiin garuu dogoggiorri mana murtii jalaatiin raawwatame jiraachuu baatullee murtii sirrii yookiin haqa qabeessa ta'e kenuuf jecha haalli itti murtiin mana murtii jalaa keessa deebiin ilaalamu jira yaadni jedhu waan jiruuf bal'inaan mata duree itti aanu jalatti kan ilaalamu ta'a.

2.3.2. Aangoo Ol iyyannoonaan Mana Murtii Ol'aanaa Naanno Oromiyaa

Murtii mana murtii aanaatiin kennamu irratti aangoo ol iyyannoonaan sadarkaa jalqabaa kan qabu mana murtii ol'aanaati. Kanaaf ergamni mana murtii ol'aanaa bu'uuraan mana murtii ol iyyannoonaan dogoggora murtii mana murtii aanaa ilaalee sirreessuu akka ta'e ifatti tumamee jira.⁶⁴

2.3.3. Aangoo Ol iyyannoonaan MMWO

Manni murtii waliigala Oromiyaa dhimmoota naannichaa irratti aangoo a/seerummaa isa ol'aanaa fi isa dhumaan qabu ta'ee, ergamni ijoon mana murtichaa immoo kenniinsa tajaajila abbaa seerummaa tilmaamamummaa fi wal-fakkeenyummaa qabu diriirsuu akka ta'e ifatti tumamee jira. Manni murtii waliigala dhimmoota naanno, akkasumas, dhimmoota federaalaa aangoo bakka bu'iinsaatiin MMO ilaalee murteesesse irratti komii dhiyaatu ol iyyannooodhaan ilaalee

⁶³ Labsii 1234/013 kwt. 9

⁶⁴ Labsii 216/011 kwt. .23(2,b) fi kwt. .30(2)

murteessuu akka danda'u ifatti tumamee jira.⁶⁵ Tumaalee kana irraa kan nuti hubannu MMWO dhaddacha idileetiin ilaalee murtii yemmuu kenu dhimmoota falmisiisoo ejjannoo garagaaraa hordofsiisanii fi firriwwan dubbii wal-fakkaataa irratti murtiilee garagaraa kennaman irratti ogeessonni seeraa ilaalcha wal-fakkaataa akka qabaatan hiikoo itti kennuudhaan tilmaamamummaa fi wal-fakkeenyummaa murtii dagaagsuun amantaa ummanni mana murtii irraa qabu akka dabalu hojjechuu akka qaban nu hubachiisa.

2.4. Aangoo Ol iyyannoo Dhimmoota Yakkaa Manneen Murtii Oromiyaa.

Waa'ee aangoo hundee dubbii dhimmoota yakkaa Manni Murtii WaliigalaOromiyaa aangoo ol iyyannoodhaan ilaalee murteessuu wal-qabate aangoo kenname gama lamaan ilaaluun ni danda'ama. 1^{ffaa} Bu'uura tumaa Heera MFDRI kwt. 80 (5), Heera M/Naannoo Oromiyaa kwt. 64(4), fi Labsii Manneen Murtii Oromiyaa lakk.216/2011 kwt. 25(2)(c)tiin murtii Manni Murtii Ol'aanaa Naannichaa dhimmoota yakkaa aangoo Mana Murtii Sadarkaa Jalqabaa Federaalaatiif kennaman bakka bu'iinsaan ilaalee murteesse irratti komii dhiyaatu ol iyyannoodhaan ilaalee murteessuu ni danda'a. 2^{ffaa}Dhimmoota Naannichaa irratti murtii Mana Murtii Ol'aanaa naannichaa kenne ol iyyannoodhaan ofitti fuudhee akka ilaaluu fi murtiin haala kanaan kennamus isa dhumaan akka ta'e Labsiin lakk.216/2011 kwt. 25(2)(a) jalatti kaa'ame jira.

Dhimma kana irratti qabxiin ilaalamuu qabu bu'uura labsii manneen murtii Federaala lakk.1234/2013 tiin dhimmoota federaala fi dhimma yakkaa addaa baasuu ilaachisee haala itti murtaa'u labsii duraanii irraa ulaagaa addaa fideera.Kunis, bu'uura Labsii Manneen Murtii Federaala Lakk. 25/96 ta'een manneen murtii fedeeraala dhimmoota yakkaa kanneen labsicha kwt. 4 jalatti caqafaman irratti aangoo abbaa seerummaa akka qaban kaa'eera. Dhimmoonni yakkaa haala kanaan ibsaman immoo mana murtii isa kamiif akka kennaman immoo labsichuma kwt. 12 fi 13 jalatti ifaan kaa'amaniiru. Fakkaneenyaaaf baala sammuu namaa adoochu yoo fudhanne labsicha kewwata 4 jalatti erga ibsame booda kwt. 12 jalatti dhimma kana kan ilaaluu Mana Murtii Ol'aanaa Fedeeraala akka ta'e ifaan kaa'eera. Labsiin haaraa lakk.1234/2022 garuu dhimmoota federaala ta'an labsicha kwt.4 jalatti erga ibsee booda dhimmoontni caqafaman

⁶⁵Yaadannoo olii kwt. .25(2,a) fi 25(2,c) ilaali.

kunniin aangoo mana murtii isa kamii akka ta'e garuu adda baasuun hin keenye. Kunis Manni Murtii Ol'aanaa fi Manni Murtii Sadarkaa Jalqabaa dhimmoota labsicha kwt.4 jalattii caqafaman isaan kam ilaaluuf aangoo qabu kan jedhu haala labsii duraanitti ifa godhe hin keenye. Sababa kanaan bu'uura labsii 1234/2022 tiin dhimmi yakkaa tokko aangoo mana murtii isa kamiiti kan jedhu haala kamiin murtaa'u danda'aa kan jedhu ilaachisee ogeessooni yaada adda addaa kan kaasan ta'uus qabatama manneen murtii keessatti jiru ilaaluuf dhimmoota qabatamoo ta'aan haala dhimmichaaf rogummaa qabuun gabaabbatee dhiyaateera.

Dhimma 2^{ffaa}

Dhimmii kun Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaa Dhaddacha Bahaati ilaalamee murtii argateedha.⁶⁶ Himatamtootni S/Y kwt. 525(4)(a) jalatti baala sammuu adoochu kaanabisii jedhamu 1.42g ta'e gaafa 9/7/2014 qabatanii waan argamaniif yakka baala sammuu adoochu qabachuun kallattidhaan MMWO dhaddacha baha himanna dhiyesseera. Manni Murtichaas himannicha fudhachuunfalmii gaggeessuun himatamtoota balleessaa gochuun adabbii kennee jira.

Dhimma 3^{ffaa}

Dhimmii kunis Mana Murtii Waliigalaa oromiyaa Dhaddacha Bahaa ilaalamee murtii argateedha.⁶⁷ Himatamaan S/Y kwt. 525(2)(d) jalatti baala sammuu adoochuu kaanabisii jedhamu ofif fayyadamuuf yaadee gaafa 16/4/2014 baayi'inni isaa 4.22g ta'e mana amala sirreessaa keessatti qabatee waan argameef yakka baala sammuu adoochuu qabatanii mana amala sirreessaa keessatti argamuun himanna kallattiidhaan MMWO tiif dhiyessee jira. Manni Murtichaas himannicha fudhachuun murtii balleessummaa kennuun adabbii kennee jira.

Dhimma 4^{ffaa}

Dhimmii kun Mana Murtii Ol'aanaa Godina Jimmaatti Lakk.Galmee 62252 ta'e irratti kan ilaalameedha. Kuniis himatamaan S/Y kwt. 525(4)(a) jalatti baala sammuu adoochu kanaabis

⁶⁶Dhimma MMWO Dhaddacha Bahaa Lakk.Galmee398147ta'e irratti murtii argateedha.

⁶⁷Dhimma MMWO Dhaddacha Bahaa Lakk.Galmee 385473 ta'e irratti murtii argateedha

jedhamu gaafa 13/1/2015 mana isaa keessatti qabatee waan argameef yakka Baala Sammu adoochu qabachuu raawwachuu isaa ibsuun himanna kallatiidhaan mana murtii ol'aanaa Godina Jimmaatti dhiyaateera. Manni Murtichaas dhimmicha ofitti fuudhee ilaalee murtii balleesummaa fi adabbii kenneera. Bifuma wal-fakkaatuun Lakk.Galmee 62254 fi 62305 ta'e irratti Manni Murtii Ol'aanaa Godina Jimmaa dhimma wal-fakkaata keessummeessuun murtii kenneera.

Bu'uruma kanaan dhimmoota kanneen irraa kan hubatamu erga labsiin manneen murtii federaala Lakk. 1234/2022 bahee hojiirra oolee booda dhimmi wal-fakkaatan manneen murtii garagaraatti kan dhiyaachaa jiruu fi keessummaa'aa jiru ta'u isaatiin namoota yakka wal-fakkaata raawwatan haala wal-qixummaa isaanii cabsuun sadarkaa manneen murtii adda addaatti ilaalamaa jiraachu isaati.

Gaaffii Marii

- Himanni seera yakkaa kwt. 525 jalatti dhiyaatu qabatamaan eessatti dhiyaachaa jira? Sababa isaa faana ejjannoowwan naannoo kana jiran kaasuun dhimmoota qabatamaa ta'an kaasuun irratti mari'adhaa!

Manni Murtii Waliigalaa Oromiyaa aangoo ol iyyannoo dhimmoota federaala irratti qabuun dabalatatti kallattidhaan dhimmoota federaala ta'aanii aangoo sadarkaa jalqabaatiin kanneen Mana Murtii Ol'aanaa Federaala ta'aan ilaachissee aangoo hundee dubbi jalqabaa ni qabaata.Aangoon kunniin labsii manneen murtii federaala lakk.1234/2013 irratti kan hundaa'u dha. Kanaaf MMWO jalqaba dhimmichi kan federaala ta'u isaa erga adda baasee booda dhimmi adda bahe sun aangoo hundee dubbi mana murtii federaala isa kamiiti?kan jedhu adda baasuu qaba. Gama kanaan Labsiin Manneen Murtii Federaala duraanii labsii lakk.25/96 ta'een dhimmoonni federaala Mana Murtii Ol'aanaa Federaala fi Mana Murtii Sadarkaa jalqabaa Federaalaatiif kennaman kanneen akkamii akka ta'e sirnaan adda baasee kaa'eera.⁶⁸ Haata'u malee labsiin manneen murtii federaala kan ammaa labsiin lakk.1234/2013 dhimmoota federaala jechuun kwt. 4 jalatti erga tarreessee booda, kwt. 12(1) jalattii immoo Manni Murtii Ol'aanaa federaala dhimmoota kwt. 4 jalatti caqafamanii fi seera rogummaa qabuun MMOF tiif

⁶⁸ Labsii Manneen Murtii Federaala Lakk. 25/96 kwt. 4 fi 12(1) ilaala.

jedhamanii kaa'aman ilaachisee ilaaluuf aangoo hundee dubbii qaba jechuun kaa'eera. Caalaatti ifa gochuuf keewwaticha haala armaan gadiitiin ilaaluun barbaachisaa dha.

Labsiin 1234/2013 kwt.12(1): *The Federal High Court shall have first instance jurisdiction over the following criminal cases:*

1. *Federal criminal cases mentioned under Article 3 and 4 of this Proclamation and falling under the jurisdiction of the High Court pursuant to appropriate laws;*

Kanaaf asitti MMOF aangoo hundee dubbii argachuuf seera rogummaa qabuun(appropriate law or አማካናት ባለቻው እኩል) dhimmichi kennamuufii akka qabuu dha. Seerri rogummaa qabu kun isa kamii? kan jedhuu ilaaluun barbaachisaadha. Dhimmi kun seeroota lama irra madduu danda'a.¹^{ffaa} Labsiilee adda addaa keessatti dhimmooni kallatiidhaan MMOF tiif yeroo kennaman.²^{ffaa} SDFY jalatti dhimmoota labsichaan hin haammamatne garuu yakkoota aangoo isaanii faana adda bahaani kaa'aman irratti ta'u danda'a. Kunis labsicha kwt. 7 jalatti dhimmoota labsichaan hin haguugamne irratti SDFY raawwatiinsa qabaachuu isaa tumamee jira. Bu'uruma kanaan dhimmoota lamaan keessa tokko yoo guutame MMOF aangoo horata jechuudha. Dhimma baala sammuu adoochuu ilaachisee labsiin addatti aangoo mana murtii ol'aanaa federaalaaf kenne hanga ammaa hin jiru. Yoo hin kennine ta'e immoo SDFY keenya ilaaluun barbaachisaadha. Gama kanaan SDFY keessatti immoo S/Y kwt. 525 ammaa kan duraanii(penal code) keessatti kwt. 510 jalatti kaa'eera. Bu'uura seera adaba yakkaa duraaniitiin yakkii baala sammuu adoochuu nanneessuu fi qabachuun aangoo Mana Murtii Awaraajaa akka ta'edha.

Bu'uruma kanaan caaseeffama federaalizimii ammaatiin aangoo mana murtii awaraajaa duraaniif kenname immoo Mana Murtii Sadarkaa Jalqabaa Federaalaa tiif kan kenname waan ta'eef hanga labsii addatiin yakkichi MMOF tiif hin kennineetti MMOF bu'uura labsii 1234/2013 kwt. 12(1) tiin aangoo hundee dubbii sadarkaa jalqabaa kan qabu miti. Kanaafu dhimma baala sammuu adoochuu seeraan ala nanneessuu fi qabachuu (የኢትዮጵያ ኢንስቲትዩት ደንብ ከተ-ወጥ ነው ውጤት መግለጫ መግልጽ) ilaachise hanga labsii birootiin addatti MOF tii hin kennamneetti aangoo MMFSJ waan ta'uuf manneen murtii ol'aanaa naannoolee bakka bu'uumaadhaan kan ilaalan ta'aa jechuudha.

Dabalataan labsiin 1234/2014 kwt.12(1) yeroo gadi qabanii ilaalan seera rogummaa qabu jechuun dhiisuu kan barbaade seerri deemsi falmii yakkaa fi ragaa wixinee akka bahu tilmaama

keessa galchuun akka ta'e ni hubatama. Kunis wixinee seera deemsa falmii yakkaa fi ragaa aangoo manneen murtii yeroo ibsuu yakkoota tokkoo tokkoof ulfaatina isaanii murteessuu manneen murtii kamiif akka kennname tokkoon tokkoo keewwatootaaf ibsee kaa'eera. kunis S/Y kwt. 525 sadarkaa yakkichaa jiddu-galeessa gochuun aangoo dhimmicha ilaaluu sadarkaa federaalaatti kanMMSJF yeroo godhu, sadarkaa naannooleetti immoo kan Mana Murtii Aanaa taasisee jira.⁶⁹ Haata'u malee, kan mana murtii Aanaatii akka hin jenne labsii 1234/2013 kwt. 4 jalatti dhimmoota federalaa jechuun caqafaman keessa tokko gochuun waan kaa'eef bakka bu'uumaadhaan yoo ta'e malee mannen murtii naannoo dhimma kana irratti aangoo kallatti kan argatan miti. Kanaaf, bakka bu'uumaadhaan MMO naannootti dhiyaachu akka qabu agarsiisa.

Karaa biraatiin dhimma qoodinsa aangoo manneen murtii federaalaa ilaachisee erga labsiin lakk. 1234/2013 bahee booda Manni Murtii Waliigala Federaalaa Dhaddacha ijibbaataa falmii hariiroo hawaasaa dhimma iyyata qaama bilisa baasuuf dhiyaatu (Habeas corpus) ilaachise aangoo hundee dubpii kan qabu Mana Murtii Federaalaa Sadarkaa jalqabaatti moo? Mana Murtii Ol'aanaa Federaalaatti?kan jedhu ilaaluun murtii kenne jira.⁷⁰ Xiinxala isaa keessatti dhimma iyyata qaama bilisa baasuuf dhiyaatu ilaachisee labsichakwt. 5(1)(o) jalatti dhimma federaalaa jechuun hakaa'u malee labsichi dhimmi kun dhimmoota aangoo sadarkaa jalqabaa MMO jalatti kufa jechuun tumaan kaa'ee hin jiru. Kanaaf, hanga dhimmaan (by subject matter) ifatti adda bahe MMOF tiif kwt. 11(2)(a) jalatti hin kennamnetti aangoo hundee dubpii kan qabu mana murtii federaala sadarkaa jalqabaa akka ta'e tumaa labsichaa kwt.14 jalatti kaa'mee irraas hubachuun ni danda'ama. Kanaaf, dhimmicha ilaaluuf aangoo hundee dubpii kan qabu Mana Murtii Federaala Sadarkaa Jalqabaatti jechuun murtii kenne jira.

Akka waliigalaattiyeroo guduunfiinu baala sammuu adoochuu seeraan ala nanneessuu fi qabachuu S/Y kwt. 525 jalatti himanni dhiyaatu sadarkaa naannootti MMO tiif dhiyaachuu kan qabu ta'ee MMWO aangoo ol iyyannoodhaan ilaaluu qaba malee sadarkaa jalqabaatiin ilaalee

⁶⁹ Wixinee seera Deemsa Falmii Yakkaa fi ragaa(final draft-2013)-Gabatee A

⁷⁰Murtii MMWFDHI lakk. Galmee 230167 ta'e irratti dhaddacha gaafa 28/12/2014 kenne(hin maxxanfamnee)-Murtiin kun maxxanfamuus dhabuus bu'uura labsii 1234/2013 kwt. 10(2) tiin guyyaa murtiichi kennname irraa kaasee sadarkaa hundatti dirqisisummaa qabaachuun isaa hubatamu qaba.

murteessuuf aangoo hin qabaatu. Dabalataan dhimmicha mirga ol iyyannoo bal'isuu waliinis ilaaluun barbaachisadha.

2.5. Aangoo Ijibbaataa MMWF fi MMWNO

'Cassation' jechuun biyya Faransaayitti cabsuu jechuu yemmuu ta'u 'cassation court' jechuun immoo mana murtii aangoon isaa birmadummaa biyyi yookiin naannoontokko qabdu irraa kan maddee fi murtiilee manneen murtii jalaa aangoo isa dhumaatiin kennan diiguu yookiin cabsuuf kan aangeffame jechuudha.⁷¹ Kunis akkuma heera mootummaa keessatti ibsame aangoo manneen murtii ijibbaata federaalaa fi naanno keenyaa kan ibsuu dha. Sababni isaa, sadarkaa Federaalaattis ta'e naannootti dhimmoonni ijibbaataan ilaalamani, dhimmoota murtii xumuraa argatanii fi dogoggora bu'uuraa seeraa qaban waan ta'aniif dhimma naanno irratti ijibbaanni naanno murtii isa dhuma kenuudhaan aangoo birmadummaa mootummaa naanno daangaa isaa keessatti qabu kan calaqqisu yemmuu ta'u dhimma federaalaa irratti immoo ijibbaanni MMWF murtii isa dhuma kenuudhaan aangoo birmadummaa biyyattiin qabdu kan calaqqisudha jechuu dandeenya.

2.5.1. Aangoo Ijibbaataa MMWF

Manni Murtii Waliigala Federaalaa gaaffii dogoggora seeraa bu'uuraa ta'ee;

- Dhimma MMOF aangoo ol iyyannootiin ilaalee murtii xumuraa kenne irratti,
- Dhimma MMWF aangoo ol iyyannootiin ilaalee murtii xumuraa kenne irratti fi
- Dhimmoota federaalaa aangoo bakka bu'iinsaatiin MMWN murtii MMON cimsuun murteesse,
- Dhimmoota federaalaa MMON aangoo bakka bu'iinsaatiin ilaalee murtii xumuraa kenne irratti,
- Dhimma qaamolee birootiin ilaalamee murtii xumuraa argate,
- Dhimmoota mana murtii Ma/Finfinnee fi D/Dawaatiin ilaalamani murtii xumuraa argatan,
- Dhimmoota federaalaa mala filannootiin ilaalamani murtii xumuraa argatan fi

⁷¹ Black's Law 7th edition

- Dhimmota seerota birootiin caqafaman irratti aangoo ijibbaataa ni qabaata.

Gama biraatiin fooyeffama labsii lakk.1234/013'tiin taasifameetiin aangoo ijibbaata MMWF bu'uura labsii duraanii lakk.25/88'tiin kennamee ture hanga ta'e kan dhiphise yemmuu ta'u murtiiwaaan ijibbaata naannootiin ilaalamani murtaa'an irratti komiiwwan kan akka;

- Faallaa tumaalee heera mootummaa,
- dogoggora hiikoo seeraa dantaa ummataa fi faayidaa bhiyyummaa qabu yookiin
- Hiikoo dirqisiisoo DhIMMWF haala faallessuun murtii kennamee irratti komii dhiyaatu MMWF aangoo ijibbaataatiin simatee ilaalee murteessuu akka danda'u ifatti tumamee jira.⁷²

Dhimmoota armaan olii irratti hiikoon murtii DhIMMWF abbootii seeraa shaniin kennamuu guyyaa murtaa'ee kaasee manneen murtii federaalaa fi naanno kamiyyuu irratti dirqisiisummaa akka qabu tumamee jira.⁷³

Gaaffilee Marii

- 1) Bu'uura kwt. 10(1,e)'tiin Murtii xumuraa MMO Naanno kenne kan Ijibbaata federaalaatti dhiyaachuu danda'u kanneen akkamiiti?
- 2) Dhimmoota federaalaa qaama a/seerummaa qabuuf kennaman (Murtii komishinii taaksii) kanneen MMOF ol iyyannoo ilaalu MMWN b/bu'ee ol iyyannoon ni ilaala yaada jedhu ni deeggartuu, akkamitti?
- 3) Dirqisiisummaan murtii DhIMMWF kan hojiirra oolu guyyaa murtaa'ee eegaleeti moo guyyaa jildiidhaan maxxanfamee bahe kaasee ta'uu qaba jettuu?
- 4) Dhimma naanno irratti murtii dirqisiisaa DhIMMWN kenne irratti DhIMMWF bu'uura labsii 1234/013 kwt. 10(1,c,d.)fi 2(4,a,b,c)tiin yoo diigee kamtu dirqisiisa jettu?
- 5) Murtii ijibbaanni naanno kenne ijibbaata federaalaatiin kan hin diigamne ta'ee garuu immoo murtiiwwan lamaan kan wal-faallessan yoo ta'ani hoo?

⁷²Labsii lakk.1234/013 kwt. .10 fi 2(4, a,b,h) fi Heera Mootummaa Federaalaa Lakk.1/87 kwt. .80(3,a) waliin dubbisuun.

⁷³ Kan olii kwt. .10(2)

2.5.1.1. Sirna Iyyata Falmii Ijibbaataa

Sadarkaa naannoottis ta'e federaalaatti manneen murtii ijibbaataa falmiin taasifamu adeemsa akkamii keessa darbuu qabu kan jedhuun wal-qabatee yaadonni adda addaa ni calaqqisu. Yaadni inni jalqabaa ijibbaata jechuun ol iyyata jechuu miti waan ta'eef adeemsi dhimmoonni ijibbaatatti dhiyaatanii fi dhagahaman adeemsa ol iyyannoo waliintokko miti kan jedhuu dha. Yaadni 2ffaan immoo sirni dhagaha dhimmoota ijibbaataa sirna ol iyyannoo waliinguutummaa guutuutti tokko ta'uu baatus amaloota wal-fakkeessan hedduu qabu. Kanaaf, seerota addatti adeemsa falmii ijibbaataa hoggananiin qajeelfamuunakkuma jirutti ta'ee bakka hanqinni jirutti immoo deemsa falmii hariiroo hawaasaa keessatti tumaalee sirna falmii ol iyyannoo hogganan hojiirra ooluu qabu kan jedhuudha.⁷⁴ Kanaaf, seeronni dhimmoota falmii ijibbaataa qajeelcha sadarkaa ijibbaataattis ta'e naanno keenyatti maal akka fakkaatan muraasa isaanii ilaaluun barbaachisaa dha.

Heera Mootummaa Federaalaa jalatti tarreeffamni isaa seeraan kan bahu ta'ee, DhIMMF murtii mana murtii isa xumuraa dogoggora seeraa bu'uuraa qabu irratti aangoo ijibbaataan ilaalee sirreessuu akka qabu ni tuma. Haaluma wal-fakkaatuun MMWN dhimmoota naanno murtii xumuraa argatan dogoggora seeraa bu'uuraa qaban aangoo ijibbaataatiin ilaalee sirreessuu akka danda'uu fi tarreeffamni isaa seeraan kan bahu akka ta'e tumamee jira.⁷⁵ Tarreeffamni isaa seeraan kan murtaa'u ta'a jechuun aangoo, gosa dhimmoota, adeemsafalmii fi keniinsa murtii ijibbaataa ilaachisee labsiidhaa hanga qajeelfamaatti seeronni bahuu akka qaban nutti mul'isaa jira.

Sadarkaa federaalaatti seerri heeraa kana ka'umsa godhachuun bahe labsii mana murtii federaalaati. Labsiin kun aangoo DhIMMF tarreessuu qofa otoo hin taane tumaalee adeemsa dhagaha iyyannoo qajeelchanis of keessaa qaba. Fakkenyaaf; DhIMMF abbootii seeraa shaniin kan moggaafamuun dhimmoota kan ilaalu ta'uu tumamee jira.⁷⁶ DhIMMF hiikoo

⁷⁴DhIMWF jildii 25ffaa galmeek lakk.184388 keessatti hayyamsiisni yeroo iyyata ijibbaataa bu'uura SDFHH kwt. .325(2)'tiin yeroo iyyannoof kaa'ame keessatti sababa iyyata komii ijibbaataa dhiyeeffachuu hafeef ragaa ibsu waliin dhiyaachuu akka qabu ibsee jira.

⁷⁵ Heera Mootummaa Federalaa labsii lakk.1/1987 kwt. .kwt. .80(3,a,b).

⁷⁶ Labsii 1234/013 kwt. .25(2)

dirqisiisaa kanaan dura kennname jijiiruuf abbootii seeraa torbaan moggaafamee murteessuu akka qabu tumamee jira.⁷⁷ Adeemsa barruu iyyata ijibbaataa federaalaa ilaachisee iyyanni ijibbaataa sababa murtiin dogoggora seeraa bu'uuraa raawwatame jedhu afuuraa keewwattoota aangoo ijibbaataa tumanii hordofuun barraa'ee, seerummaa gaafatu gabaabinaan barreessuun garagalcha murtii isa dhumaan komiif sababa ta'ee fi murtii manneen murtii jalaa wal-qabsiisuudhaan guyyaa murtiin dhumaan kennnamee eegalee guyyoota 90 keessatti ijibbaatatti dhiyaachuu akka qabu ni ibsa. ⁷⁸ Iyyanni haala kanaan baname dhaddacha ijibbaataatti dhiyaate kan ilaalamu dursa dhaddachi abbootii seeraa sadiin moggaafame dhimmichi murtii xumuraa dogoggora seeraa bu'uuraa labsii lakk.1234 kwt. 2(4) fi 10 jalatti ulaagaa tarraa'eetiin dhaddacha ijibbaataatiin ilaalamuu qaba jedhanii kan murteessan yoo ta'ee dha. Ijibbaanni dhimmichi komiin irratti dhiyaate kan dhiyeessisu yoo ta'e gareen faallaa deebii akka kenuu iyyata ijibbaataa fi waamicha deebi kennaadhaaf erga. Falmitootni deebii fi deebii deebii erga wal-jijiiranii booda yaada isaanii dhagahuun kan hin barbaachifne yoo ta'e murtii kennuu danda'a. Haata'u malee, ijibbaanni dhimmoota haala kanaan abbootii seeraa sadiin itti qajeelfaman dogoggora seeraa bu'uuraa kan hin qabne ta'uu yoo hubate iyyaticha kufa gochuun ajaja kenna.

Adeemsi ijibbaata federaalaa labsii kana keessa jiru gabaabumatti kan armaan olii kan fakkaatu yemmuu ta'u labsiin kun kwt. 28(1) jalatti adeemsa falmii dhimmoota ijibbaataa ilaachisee dambiin kan bahu ta'uu tumee jira. Gama biraatiin sadarkaa federaalaattis ta'e naannootti hanga yoonaa seerri adeemsa falmii dhimmoota ijibbaataa hogganu addaatti haala fiixa bahiinsa qabuun waan hin tumamneef tumaaleen sirna falmii idilee dhimmoota ol iyyannoo akkaataa barbaachisummaa isaaniitti hojiirra ooluu akka qaban murtii DhIMMF murteesse kan armaan olitti caqafame hordofuun furmaata ta'a.⁷⁹

2.5.2. Aangoo Ijibbaataa MMWO

Manneen Murtii Waliigala Naannoo dhimmoota naannoo murtii xumuraa argatan fi dogoggora bu'uura seeraa qaban ijibbaataan ilaalanii murteessuu akka danda'an heeraan aangeffamanii

⁷⁷ Kan olii kwt. .26

⁷⁸Labsii 1234/013 kwt. .27

⁷⁹Yaadannoo olii 74^{faa}ilaali

jiru.⁸⁰ Kanuma bu'uura godhachuudhaan MMWO dhimmoota naannoo irratti aangoo abbaa seerummaa isa ol'aanaa fi isa dhumaa kan qabu ta'uun isaa tumamee jira. Aangoo ol'aanaa fi isa dhumaa gaaleen jedhu kun isaa olitti dhimmoota naannoo irratti qaamni aangoo abbaa seerummaa qabu kan hin jirre ta'uu isaa agarsiisa. Akkaataa tumaa kanaatti, MMWO dhimmoota dhaddacha idileetiin ilaalee murteesse fi kanneen ijibbaatatti dhiyaachuu hin dandeenye, akkasumas, murtiiwan MMWO dhaddacha ijibbaataatiin ilaalee murteesse murtii isa dhumaa ta'u jechuu dha. Haaluma wal-fakkaatuun, MMWO dhimmoota naannoo dhaddacha ijibbaataatiin ilaalee A/Seeraa shaniin (pirezdaantii fi I/A/Pirezdaantii) dabalatee Murtii inni sagalee guutuutiin murteessu guyyaa maxxanfame ykn karaa birootiin manneen murtii beeksifamee kaasee dhimmoota wal-fakkaataa irratti hiikoon seeraa kennname dirqisiisummaa kan qabu akka ta'e ifatti tumamee jira.⁸¹

Aangoo dhaddacha ijibbaata naannoo keenyaa ilaachisee; dhimma naannoo irratti dhaddachi ijibbaataa MMWO dhaddachuma tokko ta'ee dhaddacha qorannoo duraa fi qorannoo boodaatti kan gurmaa'e ta'uu isaa fi dhimmoota murtii dhumaa argatanii dogoggora seeraa bu'uuraa qaban aangoo ijibbaataan ilaale diiguu, cimsuu, fooyyessuu fi qajeelfamaan gad-deebisuu kan qabu ta'uu tumamee jira.⁸² Akkasumas, murtii dhumaa jechuun mana murtii yookiin qaamolee aangoo abbaa seerummaa qabaniin ajaja yookiin jal-murtii kennnamee fi carraa ol iyyannoo yookiin keessa deebiin ilaalamuu kan hin qabne yoo ta'ee dha.

Haaluma kanaan murtii dogoggora seeraa bu'uuraa kanneen akka;

- Dogoggora hiikaa yookiin duudhaa seeraa yookiin seera ifa jiru cabsuun dhiibbaa hin malle mirga namaa irraan gahuu,
- Seeraan ala bilisummaa yookiin mirga bu'uuraa namoomaa kan dhabsiisee,

⁸⁰ HMFDRI Labsii lakk.1/87 kwt. .80(3,b),HMNO kwt. .64(2,c) fi labsii 216 kwt. .26 ilaali.

⁸¹ Labsii 216 kwt. .29(1,3)

⁸²dambii gurmaa'iinsa fi hoj-maata dhaddacha manneen murtii Oromiyaa Lakk.06/2011 kwt. .5 jalatti

- Garmalee haqa kan jal'isee fi murtii dhumaan hiikaa dirqisiisaa mana murtii aangoo qabuun kennname faallessuun murtaa'e jechuu akka ta'e dambii kana keessatti ifatti tumamee jira.⁸³

Haata'u malee, dhimmoonni bu'uura heeraa fi seeraatiin manneen murtii federaalaatiif addatti kennaman, dhimmoota naannoo murtii dhumaan hin arganne, murtii dhumaan falmii baasiif kisaaraa yookiin dambii darbuun dhaddacha ijibbaataatti dhiyaachuu akka hin dandeenye tumamee jira.⁸⁴ Dabalataan dambicha keessatti hammatamuu baatus murtiin dogoggora firii dubbii kamiyyuu, dogoggora yookiin hir'ina ragaa fuudhuu yookiin madaaluu irratti raawwatamu dhaddacha ijibbaataatti dhiyaachuu akka hin dandeenye labsii keessatti ifatti tumamee jira.⁸⁵

2.5.2.1. Sirna Iyyanni Ijibbaataa MMWO'tti Dhiyaatu

Iyyanni komii Ijibbaatatti dhiyaatu sababa murtichi dogoggora bu'uura seeraa qaba jedhameef ibsuudhaan garagalcha murtii komiif sababa ta'ee fi murtii manneen murtii jalaa wal-qabsiisuun guyyaa murtiin kennname irraa kaasee walittiaansee guyyoota 60 keessatti dhiyaachuu akka qabu tumamee jira.⁸⁶ Dhaddachi ijibbaataa MMWO yoo xiqqaate abbootii seeraa shaniin kan moggaafamu ta'ee iyyanni dhaddacha ijibbaataatti dhiyaachuun duratti dhaddacha abbootii seeraa mana murtii waliigalaa sadi moggaafamaniin ilaalamee dhaddachatti akka dhiyaatu yoo murtaa'ee dha.⁸⁷ Dhaddachi ijibbaataa yoo xiqqaate abbootii seeraa MMWO shaniin kan moggaafamu ta'ee pirezdaantii fi itti aanaa pirezdaantii dabalatee abbootii seeraa MMWO shaniin murtiin sagalee guutuutiin kennamu dhimma naannoo irratti dirqisiisummaa kan qabu ta'uu tumamee jira.⁸⁸ Pirezdaantii fi itti aanaa pirezdaantii dabalatee yoo xiqqaate abbootii seeraa MMWO shaniin sababni gahaa yoo jiraate murtii hiikoo dirqisiisummaa qabu fooyyessuu yookiin jijiiruun akka danda'u ifatti tumamee jira. Murtiin haala kanaan kennamu

⁸³Yaadannoo 18ffaa kwt. 8

⁸⁴ Yaadannoo olii kwt. 9

⁸⁵ Labsii Manneen murtii Oromiyaa lakk.216/011 kwt. 26(3).

⁸⁶ Labsii 217 kwt. 27

⁸⁷ Dambii Gurmaa'iins Dhaddachaa Manneen Murtii Oromiyaa Lakk.6/011 kwt. 10

⁸⁸ Yaadannoo 16ffaa labsii kwt. 28, 29 fi dambii kwt. 11

dirqisiisummaa kan qabaatu karaalee adda addaatiin manneen murtii yoo beeksifame yookiin maxxanfame ta'uun isaa tumamee jira.⁸⁹

Gaaffilee Marii

- 1) Labsiileen manneen murtii naannoo fi federaalaa hundeessan ulaagaalee dogongora bu'uura seeraaf hiikkoo kennanii jiru. Akkasumas, MMWF dhaddachi ijibbaataa murtii dhumaan MMWN dhaddacha ijibbaataan ilaalee murteessees irra deebiin ilaaluu akka danda'u tumamee jira. Ulaagaalee dogongora bu'uura seera labsii kamiin irra deebi'ee ilaaluu danda'a?
- 2) Murtii dhumaan garmalee haqa jal'ise ilaachisee komiin ijibbaatatti dhiyaachuu danda'u kanneen akkamiti? Dogoggorti firii dubbii gar-malee haqa jal'ise yoo ta'e ijibbaatatti dhiyaachuu ni danda'a jechuu dhaa?
- 3) Dhimma murtii dhumaan argatee ta'ee komiin dogoggora firii dubbii kamiyyuu yookiin hir'ina ragaa fuudhuutiin wal-qabatu dhaddacha ijibbaataatti dhiyaachuu hin danda'u tumaan jedhu dogoggora qajeeltoo simanna fi dhagaha ragaa cabsuun murtii dhumaan kenname ni dabalata moo hin dabalatu jettuu?
- 4) Sadarkaa naannoo keenyaatti dhaddacha ijibbaataa qorannoo duraatiin ijibbaatatti hin dhiyeessisu jechuudhaan murtii kenname irratti iyyataan komii yoo qabaate furmaanni jiru maali? Ni dhiyeessisa erga jedhamee booda dhaddachi ijibbaataa abbootii seeraa shaniin moggaafame dogoggora bu'uuraa seeraan waan hin qabneef hin dhiyeessisu jedhee haalli itti cufee deebisuu danda'u ni jira jettuu?
- 5) Heera mootummaatiin ijibbaanni tokkicha akka ta'eefi akkasumas dambii gurmaa'insa dhaddachaa keessati ijibbaanni tokkuma ta'ee otoo jiruu labsii fi dambii keessatti ijibbaata qorannoo duraa fi qorannoo boodaa jedhamee qoodamuun iyyanni ni dhiyeessiisa fi hin dhiyeessisu jechuudhaan murtiin qorannoo duraatiin kennamu dhaddachatti dhiyaatee murtii xumuraa argachuuf argachuu hafuu irratti bu'aa adda addaa akka hordofsiisu taasisuun sirrii dha jettuu? mirga wal-qixxummaan tajaajila argachuu lammiilee waliinakkamitti ilaaltu?
- 6) Abbootii seeraa shan, pirezdaantii fi I/A/Pirezdaantii dabalatee kan jedhu walumaagalatti 5 moo 7 jechuu barbaadee?

⁸⁹ Yaadannoo 17ffaa kwt. .29(3)

BOQONNAA SADI

3. SIRNA DHAGAHA OLIYYANNOO DHIMMOOTA HARIIROO HAWAASAA

3.1. Seensa

Ol iyyannoos dhimmoota hariiroo hawaasaa beekkamtii heeraa qabaachuubaatuillee seerota adda addaa keessatti haala addaatiin yoo dhorkame malee dhimmoota murtii xumuraa argatan irratti ol iyyannoos mirga akka ta'e ifatti tumamee jira.⁹⁰ Dhimma murtii xumuraa argate irratti ol iyyannoos mirga tumaan jedhu kun qajeeltoo waliigalaa yemmuu ta'u hambifannoowwan qajeeltoo kanaa keessaa tokko haala addaatiin seerota biroo keessatti mirgi ol iyyannoos daangeffamuu akka danda'u tumamuu isaati. Haaluma wal-fakkaatuun, SDFHHkwt. 320 keewwattoota xiqqaa 2 fi 3 manuma murtii ajaja yookiin murtii kennetti haalli itti dhimmichi keessa deebiin ilaalamuu yoo jiraate carraa kana otoo hin xumuriin dhimmichi irratti ol iyyachuu akka hin danda'amne fi ajajoota fala yeroo irrattis murtii xumuraa erga kennamee booda kan ol iyyatamu yoo ta'e malee yeruma sanatti ol iyyachuu kan hin danda'amne ta'uu tumamee jira. Haata'u malee, tumaaleen kun bifa duuchaatiin kan tumaman waan ta'eef hiikoodhaaf saaxilamoodha. Kanaaf, boqonnaa kana keessatti haala itti ajajni yookiin murtiin mana murtii keessa deebiidhaan ilaalamu, dhimmootafalmii ol iyyannoos irratti dhiyaachuu danda'anii fi hin dandeenye, haala simannaa fi dhagaha falmii ol iyyannoilaalchisee aangoo manni murtii qabu dhimmoota qabatamoo tokko tokko waliinkan ilaalamani ta'a.

Kaayyoo Boqonnaa Kanaa

Leenjii boqonnaa kanaa booda leenjifamtootni:

- Murtiawan carraa keessa deebiin ilaalamuu qaban fi dhimmoota kallattiin ol iyyannoos irratti hin gaafatamnee adda baasu.
- Haala simannaa, dhagaha fi murtii dhimmoota ol iyyannoos adda baasuun ni tarreessuu.
- Rakkoowan seeraa fi hoj-maata simannaa fi falmiawan ol iyyannoos ilaallatan adda baasuun kallattii akeekuu ni danda'u.

⁹⁰ SDFHH kwt. 320

3.2. Murtii Keessa Deebiin Ilaaluu

Murtii manni murtii kenne tokko keessa deebiin kan ilaalamu karaa lamaan akka ta'e ni beekama. Inni jalqabaa manumti murtii murticha kenne haala itti keessa deebi'ee ilaalu (review by court of trial) yemmuu ta'u inni 2^{ffaan} ol iyyannoo (review by appellate court) dha.

Hambifannoowwan ol iyyannoo keessaa inni tokko adeemsa keessa deebiin murtii ofii ilaaluuti.SDFHHkwt. 320(2) jalatti carraan komii mana murtii ajaja ykn murtii kennetti dhiyeeffachuu yoo jiraate dura carraa jirutti otoo hin fayyadamin dhimmicha irratti kallattiin ol iyyannoo gaafachuun kan hin danda'amne ta'uu ifatti tumamee jira.Dhimmoota ol iyyannoон kallattiin irratti gaafatamuу danda'uu fi hin dandeenye irratti qabatamaan hiikoon garagaraa yemmuu itti kennamu ni mul'ata waan ta'eef as keessatti kaafnee ilaaluun barbaachisaa dha.

3.2.1. Keessa deebii Murtii Ofii Ilaaluu (Review of Judgements)

Karaa itti manni murtii dhimma ofii murteesse keessa deebiin ilaalu keessaa tokko SDFHHkwt. 6 yemmuu ta'u, akkaataa SDFHHkwt. 320 (2)'tiin carraan manuma murtii kennetti komii dhiyeeffachuu yoo jiraate otoo itti hin fayyadamin ol iyyachuun kan hin danda'amne ta'uu ifatti kan tumamee jira. Haata'u malee, bu'uura SDFHHkwt. 6'tiin gareen dhimma ijoo ragaa sobaa akka isaaf ilaalamu barbaadu carraa keessa deebii murtiachi jirutti otoo hin fayyadamiin kallattiin sadarkaa ol iyyannootti akka isaaf ilaalamu gaafachuun ni danda'amoo hin danda'u kan jedhu falmisiisa dha. Akkasumas, murtii ijoo irratti erga ol iyyatee booda ragaalee bu'uura SDFHHkwt. 6'tiin murtii keessa deebisan yoo argate manuma murtii ol iyyannoo dhagahaan jirutti dhiyeeffata moo mana murtii jalqaba dhimmicha murteesetti dhiyeeffachuu qaba gaaffii jedhu irratti ogeessonni ejjannoo adda addaa kaasuun yemmuu falmanii fi dhimmoota keessummeessan ni mul'ata. Kanaaf, tumaa kanaa fi qabatama jiru kaasnee ilaaluun hubannoo wal-fakkaataa qabachuuf barbaachisaa waan ta'eef ulaagalee SDFHH kwt. 6 gabaabsinee yemmuu ilaallu:

- Dhimmichi erga murtaa'ee booda ragaa sobaatiin, gocha yakkaa ykn mattayaan dhaan kan murtaa'e ta'uu,
- Gareen komii qabu murtiin duratti yaalii sababawaa godhee beekuu kan hin dandeenyee ta'uu,

- Otoo murtiin dura beekameera ta'e ijoo murtichaa jijiirsisuu kan danda'u ta'uu isaa yoo hubachiisee,
- Guyyaa wanticha beekee kaasee ji'a 1 keessatti manuma murtii sanatti keessa deebiin akka ilaalamu yoo iyyatee fi
- Dhimmicha irratti ol iyyannoonaan kan hingaafatamne yoo ta'e jechuun tarreessee jira.

Akkuma armaan olitti caqafame tumaa kana ilaachisee yaadota lamatu jiru. Gareen yaada 1^{ffaa} deeggaran ulaagalee armaan olitti ibsaman guutamanii yoo argaman qaamni komii qabu achuma mana murtii jalqabaatti akka keessa deebii ilaalamu gaafachuu qaba malee kallattiin ol iyyata gaafachuun akka hin danda'amne tumaan SDFHHkwt. 320(2) ni daangessa. Akkasumas, keewwatichumti ajaja ykn murticha irratti ol iyyanni kan hin gaafatamne yoo ta'e ulaagaan jedhu dhimma ijoo irratti ol iyyanni erga gaafatamee booda waa'ee ragaa sobaa kana kan bira gahe yoo ta'e sadarkaa mana murtii jalqabaatti dhiyeeffachuu hin danda'u, sadarkaa mana murtii ol iyyannootti immoo dhimma haaraa mana murtii jalaatti kaasee hin falmine kaasee falmuu akka hin dandeenye agarsiisa jedhu.

Yaadni 2^{ffaan} immoo bu'uura tumaa SDFHHkwt. 320(2)'tiin mana murtii ajaja ykn murtii kennetti keessa deebiin akka ilaalamu carraa jirutti otoo hin fayyadamin ol iyyata gaafachuun hin danda'amu haa jedhu malee SDFHHkwt. 6 haala addaatiin ilaalamuu qaba. Ulaagaa tarreeffame keessaa tokko dhimmicha irratti ol iyyannoonaan kan hin gaafatamne gaaleen jedhu filannoona lama jiraachuu isaa agarsiisa. Inni jalqabaa manuma murtichaatti dhiyeeffachuu yemmuu ta'u inni lammaffaan immoo murticha irratti ol iyyanni erga gaafatamee booda ragaaleen murtii keessa deebisan kan argaman yoo ta'e ragaan haarofni akka isaaf simatamu mana murtii ol iyyannootti gaafachuun ni danda'a kan jedhoo dha.

Gaaffii Marii

Yaadota lamaan armaan olii keessaa kamtu sirriidha jettu? Maaliif?

Dhimma 5^{ffaa}

Dhimma DhIMMWf jildii 9ffaa galmeed lakk. 43821 ta'e irratti murtii argateedha. Dhimmichi kan jalqabe mana murtii G/Arsiitti yemmuu ta'u himattuun ijoolee lama du'aa abbaa warraa

waamantuun irraa kan dhalatan ta'uun mirkanaa'ee ragaan akka kennamuuf gaafatani bu'uuruma gaaffii isaaniitiin kan murtaa'eef yemmuu ta'u murtichis hanga dhaddacha ijibbaata federaalaatti deemee cimee jira. Kana booda waamantuun gaaffii keessa deebii seerummaa gaafatani jiru. Iyyattuun ragaa sobaa dhiyeessuudhaan mana murtii dogoggorsitee kan murteessifate waan ta'eef dhimmichi ragaa dhugummaa qabu erga murtiin kennamee booda kan argame irratti hundaa'ee ilaalamree akka murtaa'uuf manuma murtii G/Arsiitti bu'uura SDFHHkwt. 6'tiin iyyata dhiyeeffatanii jiru. Manni Murtii Godina Arsii murticha irratti waamantuun ol iyyata gaafattee hanga Dhaddacha Ijibbaata Mana Murtii Waliigala Federaalaa deemee kan cime waan ta'eef sadarkaa kanatti keessummeeffamuu hin danda'u jechuun iyyaticha kufaa godhaniiru. Dhaddachi ijibbaata Mana Murtii WaliigalaOromiyaas komiin dhiyaate dogoggora seeraa bu'uraa hin qabu jechuun ajaja Manni Murtii Godina Arsii kenne cimsee jira. Haata'u malee, iyyattuun (waamantuun mana murtii jalaa) ragaa sobaa irratti hundaa'uun murtiin kenname ragaa dhugummaa qabuun otoo keessa deebiin ilaalamre murtiin duraanii diigamuu kan danda'u ta'ee otoo jiruu manneen murtii jalaa otoo seerri hin dhorkin iyyata koo kufaa gochuun sirrii miti jechuun dhaddacha ijibbaata federaalaatti kan iyyatan yemmuu ta'u, waamantuun immoo erga dhimmichi irratti ol iyyannoona gaafatamee booda bu'uura SDFHHkwt. 6'tiin keessa deebii seerummaa gaafachuun hin danda'amu jechuudhaan hiikoo dirqisiisaa dhaddachi ijibbaata federaalaa galmeek lakk. 16624 irratti kenne deeggaruudhaan deebii laataniiru.

Haata'u malee, dhaddachi ijibbaata federaalaa bu'uura SDFHHkwt. 6'tiin kaayyoon seerummaa keessa deebii maal inni? Gaaffiin keessa deebii seerummaa murtii kenname irratti ol iyyanni otoo hin gaafatamin dura moo ol iyyannoona erga gaafatamee booda dhiyaachuu qabaa? ijoo jedhu qabachuudhaan kaayyoon keessa deebii seerummaa bu'uura SDFHHkwt. 6 dhugaa baasuu hanga ta'etti dhimmi tokko ol iyyannoona ilaalamree erga murtaa'ee booda bu'uura SDFHHkwt. 6'tiin gaaffii ulaagaa guuttatee dhiyaate sababuma dhimmicha irratti duraan ol iyyanni gaafatameef kufaa gochuun kaayyoo dhugaa baasuu waliinhin deemu. SDFHHkwt. 6 jalatti gaaffiin keessa deebii seerummaa ol iyyannoona otoo hin gaafatamin duratti dhiyaachuu qaba kan jedhu ol iyyannoona yoo gaafatamee sadarkaa ol iyyannootti dhimmichi akka ilaalamu gaafachuun waan danda'amuuf yaadameeti malee erga ol iyyannoona ilaalamree murtaa'ee booda gaaffiin bu'uura SDFHHkwt. 6'tiin dhiyaatu hin ilaalamu jechuun yaada seera baaftuu miti. 'ol iyyannoona dhagahamuunduratti'gaaleen jedhu qofaa isaa otoo hin taane kaayyoo keewwatichaa

akka waliigalaattiragaan dhugummaa irratti hundaa'uun murtii kennuuf yaadame waliinilaalamuu qaba jechuudhaan xiinxala bal'aa erga taasisi booda walumaagalatti murticha irratti ol iyyannoona gaafatamus gaafatamu baatus gaaffii keessa deebii seerummaa ulaagaa SDFHHkwt. 6 kan guutu yoo ta'e manni murtii jalqabaa kenne simachuu qaba jechuudhaan kana dura galmee lakk.16624 irratti dhimmicha irratti ol iyyannoona erga gaafatamee booda bu'uura SDFHHkwt. 6'tiin gaaffiin dhiyaatu fudhatamummaa hin qabu jechuun hiikoo dirqisiisaa kennamee turee jijiiruudhaan murtii manneen murtii jalaa diiguudhaan manni murtii G/Arsii bu'uura SDFHHkwt. 6'tiin simatee deebii kennisiisuudhaan murtii sirrii akka kenu jechuun gad-deebisee jira.

Haata'u malee, hiikoon dirqisiisaa ijibbaannii federaalaa murtii duraanii jijiiruudhaan kenne kun erga dhimmi tokko ol iyyannoona ilaalamamee murtaa'e booda ragaa sobaatiin kan murtaa'e ta'uu yoo beekame dhugaa baasuuf furmaata kan kenne yoo ta'e illee,ol iyyannoona gaafatamus gaafatamu baatus iyyanni keessa deebii seerummaa ulaagaa SDFHHkwt. 6 guutee dhiyaate manuma murtichaatti dhiyaatee ilaalamuu danda'a jechuudhaan hiikoon armaan olitti kenname dhimmuma kana irratti sadarkaa ol iyyannoottis kaasanii falmuu kan danda'an yoo ta'e, dhimma tokko irratti ragaa wal-fakkaatuun bakka lamatti yeroo wal-fakkaataa ta'etti falmiin gaggeeffamuu akka danda'u kan karaa banuu dha. Kun immoo, kaayyoo seera deemsa falmii kanneen akka tilmaamummaa, diinagdummaa fi haqummaa falmii waliinhaala wal-simatuun bu'uura tumaa kamiin kamiif dursa laachuu qabna kan jedhu ilaalamuu hiikoo bu'a qabeessa ta'e laachuun barbaachisaa dha.

3.2.2. Dhimmoota hanqina adeemsaa (Procedural irregularities)

Adeemsa(procedure) jechuun falmii siiviili mana murtiitti gaggeessuuf sirna hordofamu qabuu kan qajeelchuu dha.⁹¹ Kunis guyyaa galmeen banamee eegalee hanga murtaa'ee raawwatutti falmii barreeffamaa, dhagaha bitaa fi mirgaa, ajajoota adda addaa fi kenniinsa murtii akkasumas raawwii murtii keessatti tarkaanfilee mana murtii fi falmitootaan fudhatamuu qaban ilaachisee gochaawan raawwatamu qaban jechuu akka ta'e nu hubachiisa.Haaluma wal-fakkaatuun dogoggora' irregular' jechuun gocha seeraa fi hoj-maata sirrii hin hordofne jechuu akka ta'e

⁹¹ Black's Law Dictionary 7th edition

guuboo jechoota seeraa kana irraa ni hubatama.⁹² Kanaaf, akka waliigalaattihanqina adeemsaa jechuun mirga bu'uuraa kabachiifamuuf gal mee banuu irraa kaasee hanga raawwiitti falmii taasifamu keessatti seerota qajeelchan irraa maquudhaan dogoggora raawwatamuu dha jechuu dandeenya. Gama biraatiin adeemsaa famii tumaalee seera deemsaa falmii siiviili kamyuu irraa maquun gochaawan raawwataman dogoggora adeemsaa akka ta'anii SDFHHkwt. 207 keessatti ifatti tumamee jira.

Hanqina adeemsaa raawwatame ka'umsa godhachuun komii dhiyaatu jalqaba manuma murtichaatti otoo hin gaafatin kallattiin ol iyyata gaafachuun ni danda'amoo hin danda'amu qabxiin jedhus falmisiisaa waan ta'eef ilaalamuu qaba. Kanaafis sababa kan ta'e tokko tumaa SDFHHkwt. 209(1) irratti waraabbii Afaan Amaaraa fi Afaan Ingiliffaa gidduu garaagarummaan jiraachuu isaati. Waraabbiin Afaan Amaaraa kaayyoo dogoggora adeemsaa sirreessuu waliinkan deemu waan ta'eef keewwata 209 fi 211 walittidubbisuun akka armaan gadiitti yaada tokko irra gahuun ni danda'ama.

Tumaan SDFHHkwt. 209 dogoggori raawwatame achumatti akka sirraatu carraa kan banee dha. Carraa kanatti yoo hin fayyadamne SDFHH kwt. 211(1) sababuma ajaja dogoggoraan kennname jedhuutiin qofa komii godhachuun ol iyyachuun kan hin danda'amne dha. Tumaalee kana ajajoota fala yeroo irra kan adda godhu ajajni dogoggora adeemsaa qabu akka sirraatu achumatti bu'uura SDFHHkwt. 209'tiin iyyanni yoo hin dhiyaannee fi sababa murtii xumuraa irraa maddu yoo ta'e malee qabxii komii godhachuun ol iyyannoo irratti dhiyeffachuun kan hin danda'amne ta'uu isaati. Jecha biraatiin SDFHH kwt. 320(3) jalatti ajaja faloota yeroo kan jedhaman carraa achumatti sirraa'uun kan hinqabnee fi garuu dhumarraati qabxii komii ol iyyannoo ta'uu kan danda'an yemmuu ta'an dogoggori adeemsaa garuu ajaja yeroodhaaf kennname yoo ta'e illee bu'uura kwt. 209'n achumatti sirraa'uuf carraa kan qabu ta'uu isaati.

Gama biraatiin immoo SDFHH keewwattoota 209-211 jiran keewwata 320(2) irraa kan adda isa godhu dogoggori jedhame akka sirraatu gareen falmitootaa mana murtii jalaatti gaaffii dhiyeessuu yoo baatanis murtii booda manni murtii dhimmicha ol iyyannoona ilaaee

⁹². Kan olii

dogoggorichi murtii haqaa kennuu kan hin dandeessifne ta'uu isaa yoo itti amane gaaffii falmitootaatiin yookiin kaka'umsa ofitiin ilaalee murticha diiguun keessa deebiin akka ilaalamu dhimmicha gad-deebisuu akka danda'u SDFHHkwt. 211 jalatti ifatti tumamee jira. Kanaaf, yeroo kanatti kwt. 209 fi 211 hambifata kwt. 320(2)ti jechuu dandeenya.

Seera keenya keessatti dogoggorri murtii haqaa kennisiisuu hin dandeessifne "irregularities affecting validity of the judgement" kanneen jedhamaan maal akka ta'an ifatti hin tarroofne. Seera biyya Hindii keessatti dogoggorri dhimma ijoo murtichaa jijiirsisuu danda'u yookiin dogoggorri aangoo waliinwal-qabatu mana murtii jalaatti raawwatamuu isaa yoo mirkanaa'e murtii diigsisuu akka danda'u tumamee jira. Haata'u malee, SDFHHkwt. 211(1) irratti dogoggora adeemsaa aangoo hundee dubbiitiin wal-qabatuu fi hanqinaalee adeemsaa murtii keessatti raaawwataman irratti ol iyyannoo dhiyeeffachuun kan danda'amu ta'uu isaa ifatti kan tumame yemmuu ta'u, murtiin hanqina dogoggoraadeemsaa qabu tokko kan diigamu garuu dogoggori raawwatame jedhame kenna murtii sirrii (valid judgement) irratti miidhaa kan qaqqabsiisu yoo ta'ee dha.

Gama biraatiin, dhimmi xiyyeeffannoo barbaadu dogoggorooni adeemsaa achumatti manni murtii ofii isaatii sirreessuu danda'u kanneen akkamiiti kan jedhu ifa miti. Iyyata falmitootaatiin dogoggorri adeemsaa kan sirraatu hanqinni raawwatame ijoo dhimmichaa kan tuquu yookiin mirga falmitootaa kan miidhu yoo ta'e hangi hanqinoonni jedhaman sirraa'anitti manni murtii duuba deebi'ee tarkaanfii fudhachuu akka danda'u ibsamee jira. Haata'u malee, yeroo tokko tokko maqaa dogoggora adeemsaa sirreessuutiin murtii duraan kenname kaasuudhaaf haala itti adeemamu jira. Murtiidhaan boodatti dogoggoroota murtii yookiin ajaja keessaa kanneen akka jechootaa fi lakkoofsa kkf manni murtii ofii isaatii sirreessuu akka danda'u SDFHHkwt. 208 irraa ni hubatamu. Haata'u malee, hanqinoonni akka kanaa hiikoo dogoggora adeemsaa jedhu keessa kan hin kufne ta'uu ifatti ibsamee jira. Kana irraa kan hafe maqaa dogoggora adeemsaa sirreessuu jedhuun qabiyyee murtii jijiiruun adeemsa sirrii hin ta'u.

Tumaalee SDFHHkwt. 207 hanga 2012'tti jiran yoo ilaalle, murtiin duratti manuma murtii dogoggoricha raawwatetti iyyachuudhaan dogoggora sirreeffachuun akka danda'amuu fi murtiin booda yoo ta'e immoo ol iyyannoodhaan dogoggorooni aangoo hundee dubbii, dhimma ijoo yookiin kenna murtii sirrii waliinwal-qabatan sirraa'uu akka danda'an adda addatti tumamee jira.

Kanaaf,dogggora dhimma murtii ijoo jijiirsuu yoo ta'e aangoon tarkaanfii sirreffamaa fudhachuu kan mana murtii ol iyyannoo akka ta'e SDFHHkwt. 211 irraa ni hubatama. Haala kanaan hanga hin diigamnetti murtiileen dogoggora adeemsaa of keessa qaban kan ragga'an fi raawwatamuu kan qaban ta'uu SDFHHkwt. 212 jalatti ibsamee jira.

Gaaffilee Marii

- 1) Haala itti manni murtii dogoggora adeemsaa bu'uura kwt. 207'tiin keessa deebiin sirreessuu fi dogoggoroota raawwataman bu'uura kwt. 208'tiin sirreessuu ilaachisee muuxannoowwan jiran kaasuun mari'adhaa. Fkn, galmee keessatti fuula haaraa irratti moggaasuudhaan moo duubatti deebi'ee kanneen duraan hojjataman buqqisee yookiin haqee haaraa bakka buusuudhaan sirreffama?
- 2) Dogoggori adeemsaa murtii haqaa kennuu hin dandeessifne kanneenakkamiiti? Dogoggorri mirgoota bu'uuraa gareewwanii miidhuu danda'an kanneen akkamii akka ta'ani fi murtii haqaa kennuu irratti miidhaa inni qabu mari'adhaa!

3.2.3. Murtii Kaasisuu (set aside of judgment)

Himatamaan bakka hin jirretti dhimmi tokko ilaalamee kan murtaa'ee yoo ta'e, guyyaa murticha beekee kaasee ji'a 1 keessatti iyyata murtii kaasisu dhiyeeffachuu akka danda'u SDFHHkwt. 78(1) irraa ni hubatama. Haata'u malee,bakka ani hinjirretti dhimmichi ilaalamuun sirrii miti komii jedhu bu'uureffachuun kallattiin ol iyyata gaafachuu akka hin dandeenye tumaa SDFHHkwt. 320(2) irraa ni hubatama. Hambifanni tumaa kanaa immoo, himatamaan bakka inni hin jirretti ilaalamuun sirrii akka ta'e amanee firii dubbii, ijoo seeraa ykn ijoo dhimmichaa 'merit of the case' irratti komii yoo qabaate mana murtii aangoo ol iyyannoo qabutti komii dhiyeeffachuu kan danda'u ta'uu isaa hubatamaa qaba. Dhimma kana irratti dabalataan murtii DhIMMWF Jildii 8ffaa gal.lakk.36412 irraa ni danda'ama.

3.2.4. Mormii Ajaja Dhorkaa

Bu'uura SDFHHkwt. 158'tiin ajaja dhorkaa kenname irratti qaamni komii qabu manuma murtichaatti carraa komii dhiyeeffachuu qaba. Komii ajaja dhorkaa haala kanaan dhiyaate manni murtichaa ilaalee kufaa yoo godhe hanga dhimmi ijoo murtii xumuraa argatutti eeggatee yoo

komii qabaate murtii booda akka qabxii komiitti caqasuun ol iyyachuu ni danda'a.Bu'uura SDFHHkwt. 320(2)'tiin achumatti iyyatee kufaa jalaa ta'uu isaatiin carraa jiru kan fixate ta'us dhimmichi dhimma fala yeroo hanga ta'etti hanga dhimma ijoo irratti murtiin kennamutti eeggachuun dirqama ta'a jechuu dha.Ajajootaakkasii irratti murtiin duratti ol iyyanni dhiyaatu fudhatamummaa akka hin qabne SDFHHkwt. 320(3) irraa ni hubatama. Haata'u malee, iyyata mormii dhorkaa bu'uura 158'tiin qaamni 3ffaa dhiyeeffatu simachuun ykn kufaa gochuun ajaja kennamu irratti qaamni komii qabu murtii dhimma ijootiin duratti ol iyyata gaafachuu kan danda'u ta'uu isaa haala addaatiin hubatamuu qaba. Sababni isaas,qaama 3ffaa fi falmitoota bu'uuraa gidduutti ajajni kenamme isa dhumaa waan ta'eefi dha. Dabalataan, hiikoo dirqisiisaa DHIMMWF jildii17-galmee lakk.101632 irratti kennee fi tumaa SDFHH kwt. 320(3)waliin ilaaluun ni danda'ama.

3.2.5. DhimmootaQajeelfamaan Gad-Deebi'u

Murtii mormii sadarkaa duraa irratti kenname ka'umsa godhachuun komii dhiyaatu manni murtii aangoo ol iyyannootiin ilaalee cimsuu ykn jijiiruudhaan manni murtii jalaa dhimma ijootti darbee akka ilaalu ajajaan gad-deebisuu danda'a.⁹³ Haata'u malee, raawwii tumaa kanaatiin wal-qabatee hoj-maata keessatti rakkoon adda addaa ni mul'ata.

Fakkeenyaaaf mormiwwan sadarkaa duraa kanneen akka darbiinsa yeroo, aangoo, dhimma murtii xumuraa argate(resjudicata)kkf himatamaan kaasee kan falme yemmuu ta'u, kanneen keessaa manni murtii jalqabaa dhimma darbiinsa yeroo qofa ilaalee kanumaan himata kufaa godhee jira. Himataanis kanuma komachuun ol iyyate, MM ol iyyannoo immoo dhimmichi darbiinsa yerootiin kufaa ta'uu hin qabu jedhee diiguudhaan MM jalaa dhimmicha irra deebiin ilaalee murtii itti fakkaate akka kenu jechuun gad-deebisee jira.Akkuma galmeen socho'een himatamaan mormii sadarkaa ani dhiyeeffadhe darbiinsa yeroo qofaa miti waan ta'eef bu'uura SDFHHkwt. 244 fi 245'tiin kanneen hafanis naaf ilaalamet murtii akka itti naaf kennamu jechuun falmata. Yeroo kana manni murtii jalaa mormiwwan sadarkaa duraa kanneen biroo

⁹³ SDFHH kwt. .341

ilaaluu qaba moo callisee bira darbee dhimma ijoo ilaalee murteessuu qaba kan jedhu irratti ogeessota gidduu ejjannoон wal-fakkaataa hinjiru.

Gama biraatiin immoo mormii sadarkaa duraa himatamaaf murtaa'e ka'umsa godhachuun ol iyyata dhiyaate irratti murtii mana murtii jalaa jijiiruun dhimma ijootti darbee ilaalee akka murteessu jechuun murtiin sadarkaa ol iyyannootti kennname irratti himatamaan yoo komii qabaate kallattummaan mana murtii itti aanutti ol iyyachuu ni danda'amoo hin danda'u gaaffii jedhu irrattis yaada faallaa lamatu jiru. Yaadni 1^{ffaan} ijoowwan akkasii irratti murtii sadarkaa ol iyyannootti yeroo kennamu manni murtii jalaa dhimma ijootti darbee akka ilaalu waan jedhameef bu'uura kanaan himatamaan murtii dhimma ijootti fayyadamaa ta'uu waan danda'uuf murtii manni murtii ol iyyanno kenne akka ajaja fala yerootti fudhatamuu qaba. Manni murtii jalaa dhimma ijoo himatamaatti kan murteesse ta'ee manni murtii ol aanaa ol iyyannoilaalee murtii kana kan itti cimse yoo ta'e himatamaan mormii sadarkaa duraa fi dhimma ijoo irratti murtii manni murtii ol'aanaa kenne bakkuma tokkotti komachuun gara mana murtii waliigalaattiol iyyachuu danda'a yaada jedhuu dha.

Faallaa kanaa immoo akka yaada garee 2^{ffaatti} mormii sadarkaa duraa fudhachuun murtii manni murtii jalaa murteesse manni murtii ol'aanaa ol iyyannoilaalee jijiiruun dhimma ijootti darbee akka ilaalu yoo gad-deebise murtichi akka murtii dhumaatti malee akka fala yerootti ilaalamuu hin qabu. Dhimmi tokko faloota yeroo ti moo mitiqabxiin jedhu mormii sadarkaa duraa irratti murtii manni murtii jalqabaa kenne manni murtii ol iyyanno simatee ilaaluun duratti wanta qulqullaauu dha malee sadarkaa sana darbee manni murtii ol iyyannoilaaluun danda'a jedhee erga simatee booda dhimmi jalqaba fala yeroo hintaane murtii mana murtii ol iyyanno boodaa haalli itti fala yeroo ta'uu danda'u hin jiru jedhu. Akkasumas, dhimmicha irratti guyyaa murtiin kennamee kaasee darbiinsi yeroo ol iyyanno waan lakkaa'amuuf dhimma ijoo irratti mana murtii jalaatti erga falmatee booda kan itti murtaa'u yoo ta'e bakkuma tokkotti ol iyyachuu danda'a kan jennu yoo ta'e mirgi isaa darbiinsa yerootiin hafaa ta'uu danda'a. Gama biraatiin, dhimma mormii sadarkaa duraa irratti manni murtii ol'aanaa murtii kennee gal mee cufee waan gaggesseef dhimmichi faloota yeroo ta'uu hin danda'u. Dabalataan immoo manni murtii ol iyyanno mormii sadarkaa duraa irratti murtii kennee gal mee erga cufee booda dhimma ijoo irratti immoo ol iyyanno kan keessummeessus gal mee biraan irrattidha malee

galmee isa jalqabaa sana irratti ta'uu hin danda'u, galmee adda addaa irratti murtii yeroo adda addaatti kennname walittimakuun ol iyyata gaafachuun adeemsa sirrii waan hin taaneef murtii manni murtii ol iyyannoo mormii sadarkaa duraa kufaa gochuun murteessu akka faloota yerootti fudhatamuu hin qabu jechuun falmu.

Keewwata kanaan wal-qabsiisee Hayyuun Robert Allen Sedler akka jedhutti mormiiwan sadarkaa duraa hedduu irratti murtii kennname ka'umsa godhachuun ol iyyannoo dhiyaatu manni murtii ol iyyannoo bu'uura SDFHHkwt. 341'tiin murtii jalaal diiguun duratti mormiiwan hunda irratti murtiin kennname dogoggora ta'uu isaa mirkaneeffachuu qaba. Deebi kennaanis manni murtii ol iyyannoo bu'uura SDFHHkwt. 341'tiin yemmuu murtii diigee gad-deebisu kanuma irratti komii yoo qabaate ol iyyachuu malee booda murtii dhimma ijoo isa dhuma faana dhimma mormii sadarkaa duraa irratti ol iyyannoo si'a 2ffaa mana murtii ol iyyannoo sadarkaa jalqabaatti dhiyeessuun akka hin danda'amne ibsee jira.

Dhimmi biroo asitti ilaalamuu qabu, dhimmoonni akka murtii mormii sadarkaa duraatti fudhatamuudhaa qaban kanneen SDFHH kwt. 244 jalatti tumaman qofa otoo hin taane kanneen dhimma ijootti akka hin darbine daangessanis kan dabalatu ta'uu isaati. Kunis, qabxiin dhimma ijoo biraatti darbanii ilaaluun hin barbaachifne irratti murtii kennname yoo ta'ee dha. Fakkeenyaaaf waliigalteen jira moo hin jiru? Jira yoo ta'e sababa humnaa oliitiin raawwatamuu hafe moo miti? ijoowwan jedhan keessatti ijoon jalqabaatiin waliigalteen akka hin jirre yoo mirkanaa'e ijoo 2^{ffaatti} darbuun kan hin barbaachifne taanaan akka mormii duraa irratti murtiin kennametti fudhatamee bu'uura SDFHHkwt. 341'tiin ilaalamuu akka danda'u hubatamuu qaba.

Gaaffilee Marii

1. Yaada garee lamaan armaan olii keessaa kamtu dhama qabeessa jettuu?
2. Dhimma murtii Dh/Ijibbaata Jildii 23ffaa galmee lakk.119851 gabaabsuun; mormii sadarkaa duraa irratti bu'uura SDFHHkwt. 341'tiin ol iyyannoona ilaalamee murtiin kennname booda dhimma ijoo irratti falmiin akka taasifamu yemmuu gad-deebi'u murtichi ajaja fala yeroo waan ta'eef dhimma ijoo irratti murtii booda kennamu waliinbakka tokkotti ol iyyata gaafachuun ni danda'ama yaada jedhu akkamitti ilaaltu?

3. Mormii sadarkaa duraa fi iyyata hiyyummaairratti murtiin kennamu yeroo mara ajajoota fala yerooti jechuu dandeenyaa?
4. Mormii sadarkaa duraa baay'ee keessaa muraasa irratti hundaa'uun galmee cufame ka'umsa godhachuun ol iyyata gaafate irratti deebi kennaan mormiiwwan sadarkaa duraa hafanis akka isaaaf ilaalaman ol iyyata qaxxaamuraa dhiyeffachuu ni danda'aa?

Akka waliigalaatti; MM aangoo jalqabaatiin ilaale mormii S/Duraa hunda irratti jal-murtii kenuuf hin dirqamu. Haata'u malee, MM aangoo ol iyyannoo qabu bu'uura 341'tiin murtii jalaa yemmuu diigu mormiiwwan sadarkaaduraa hafan irratti maal ta'uu akka qabu ajajuuf dirqama akka qabu DhIMMWF Jildii 6ffaa gal.lakk.31490 ta'e irratti murtii kennee jira. Manni murtii ol iyyannoo mormiiwwan Sadarkaa duraa hafan irratti otoo waa hin jedhiin murtii diiguudhaan MM Jalaa dhimma ijootti darbee akka falmisiisu yoo jedhe MM Jalaa qajeelfama kabajuun dirqama. Yeroo kana falli jiru himatamaan ajaja MM ol iyyannoo kenne irratti ol iyyata gaafachuu dha.

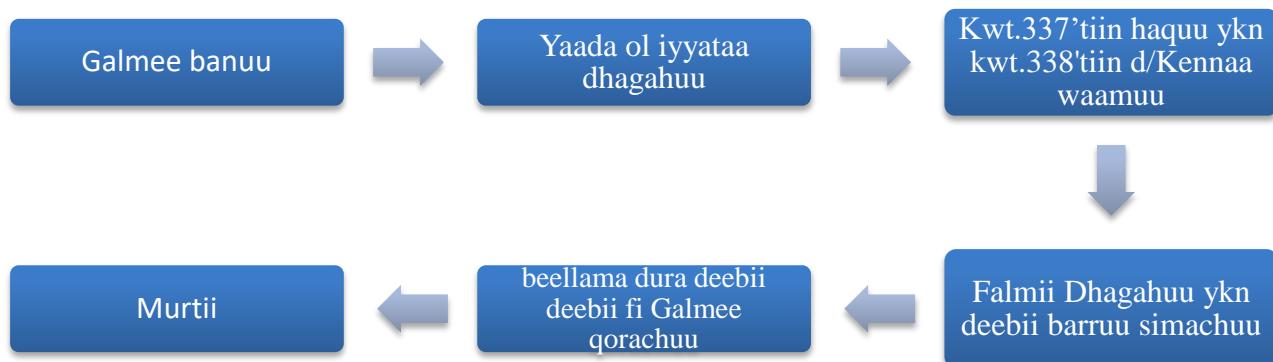
Gama biraatiin dhimmi tokko ajaja fala yerooti moo miti kan jedhamu dhimmicha irratti ol iyyannoonaan jalqabaa otoo hin gaafatamin kan ilaalamuu dha malee ol iyyannoo jalqabaa erga simatamee booda ol iyyannoo 2ffaa irra gahanii maqaa ajaja fala yeroo jedhu moggaasuun mirga wal-qixxummaa falmitootaa fi haqummaa waliinis hin deemu. Gama biraatiin ajaja fala yeroo kan jedhu dhimmi tokko adeemsa irra kan jiruu fi murtii xumuraa argatee galmeen kan hin cufamne yoo ta'e malee murtii argatee galmeen erga cufamee booda maqaa ajaja fala yeroo jedhuun ol iyyata dhorkuun hiikoo ajaja fala yeroo jedhu waliinis kan deemu hin fakkaatu. Murtii DhIMMWF armaan olitti kenes raawwatiinsi isaa iyyannoowwan dhaddacha ijibbaataatti dhiyaataniif qofa akka ta'etti fudhachuun dhaan yaadni garee 2ffaa dhama qabeessa jechuu dandeenyaa.

3.3. Simannaa Ol iyyannoo

Manneen murtii ol iyyannoo ol iyyata simachuun duratti dhimma aangoo irratti qabu ta'uuf dhiisuu adda baasuu qabu. Manni murtii aangoo ol iyyannoo qabaachuu isaa erga mirkanoeffatee booda ol iyyataan ragaa dabalataa kan hin gaafanne yoo ta'e yaada ol iyyataa erga dhagahee

booda murtii MM jalaatiin kan waliigalu yoo ta'e himatamaa waamuun otoo hin barbaachisin bu'uura SDFHH kwt. 337 ol iyyata haquun galmee cufa.

Haata'u malee, murtiin MM Jalaa kan komachiisu ta'uu yoo itti amane garagalchi himatamaaf ergamee guyyaa dhagahaatti bu'uura SDFHHkwt. 338,339'tiin falmiin bitaa fi mirgaa kan dhagahamu ta'a. Haata'u malee, bakka falmiin jechaan taasifamu deebi kennaan deebii barreeffamaa akka kenu ol iyyataanis deebii deebii barruu akka kenu MM ajajuu ni danda'a.⁹⁴Tumaalee SDFHHKwt. 337-339 jiran yaa'insi isaanii duraa dubaan:

3.3.1. Tumaalee SDFHHKwt. 337-338 fi hoj-maata tokko tokko

Haala ol iyyanni simatamuu fi falmiin gaggeeffamu ilaachisee adeemsalee armaan olitti duraa duubaan ibsaman hojiirra oolchuun wal-qabatee qabatamni jiru maal akka fakkaatu manneen murtii muraasa fudhannee akka armaan gadiitti kan ilaallu ta'a.

A. Mana Murtii WaliigalaFederaalaa

Jalqaba reejistiraarri galmee ol iyyannoo banuun dhaddachatti qajeelcha.Sana booda A/Seeraa galmee fi komii dhiyaate qorachuudhaan yaada ol iyyataa dhagahuuf beellamu. Beellamatti yaadni ol iyyataa erga dhagahamee booda qorannoof beellamama. Beellama qorannootti murtiin

⁹⁴ SHH kwt. 339(3) ilaali.

mana murtii jalaa kan hin komachiifne yoo ta'e bu'uura kwt. 337'n ni cufama. Kan komachiisu ta'ee yoo argame qabxiwwan qulqullaa'uu qaban qabachuudhaan beellamatti falmii barreeffamaa akka dhiyeeffatu garagalchi deebi kennaaf ni ergama. Beellamatti deebii karaa kutaa 'registiraaraa' akka dhiyeeffatu ta'ee deebi kennaan deebii yoo dhiyeeffachuu baate dhaddachi ajaja akka kenu ni qajeelfamaaf. Deebi kennaan deebii yoo dhiyeeffate garagalchi ol iyyataaf kennamee ol iyyataan deebii deebii yoo qabaate beellama dura karaa registiraaraa akka dhiyeessu jedhee registiraarri qoraanoof beellamametti ni murtaa'a. Fakkeenyaaf, gal mee lakk.200415, 200580 irratti adeemsa armaan olii ilaaluun ni danda'ama. Manni murtii federaalaa bu'uura kwt. 337'tin yaada ol iyyataa yemmuu dhagahu harka caalu gal mee irratti bal'inaan barreessuudhaan yaada kan fudhatu ta'uu ragaan gal mee keessa jiru ni mul'isa. Fakkeenyaaf gal mee armaan olii irraa hubachuun ni danda'ama.

B. Mana Murtii WaliigalaOromiyaa

Galmee lakk.314134 ta'e irratti guyyaa gaafa 17/11/11 ol iyyanni dhiyaatee galmeen banamee ofiserri Seeraa qorannoodhaaf gaafa 6/2/2012'tti beellameera. Guyyaa gaafa 6/2/2012 konkolaataan raawwiif qabame kan ol iyyataan bitate malee kan m/a/idaa miti kan jedhame dhuguma mirkanaa'eera moo miti? Ijoo jedhu qabachuudhaan ni dhiyeessisa jedhameera. Haaluma kanaan garagalchi ergamee deebi kennitooni beellamatti deebii barreeffamaa qabatanii akka dhiyaatan ajajameera. Deebii booda beellamatti murtaa'eera. Galmee mana murtii waliigalaOromiyaa Dhaddacha giddu galeessaas ta'e dhaddacha dhaabbii bahaa ilaalam keessatti yaadni ol iyyataa dhagahamuu isaa wanti agarsiisu gal mee keessa barraa'ee hin jiru.⁹⁵

Dhimma Gal mee lakk.313029 ta'e irratti MMWO Dh/G/Galeessaa gaafa 3/8/2011 banamee irratti; galmeen ol iyyannoo karaa of/Seraatiin erga banamee booda qorannoodhaaf jedhamee kan

⁹⁵ Haata'u malee, abbootiin seeraa MMWO tokko tokko irraa akka yaada fudhannetti, dhimmoota kan keessummeessun online waan ta'eef gal mee irratti barraa'uu baatus yeroo barbaachisaa ta'etti yaadni ol iyyataa ni dhagahama jechuun dubbatu. Ta'us garuu galmeen of danda'ee dubbachuu waan qabuuf gal mee irratti hanga hin ifnetti yaadni ol iyyataa dhagahamuu isaa ragaan agarsiisu gal mee keessa hin jiru.

bule yoo ta'u garuu beellamni guca dhimma kanaaf qophaa'e irratti hin barraane. Torban tokko booda gaafa guyyaa 10/8/011 MMWO A/Seeraa gal mee qoranneerra jechuun ijoo dubbii qabatanii ni dhiyeessisa erga jedhanii booda deebi kennaan beellamatti deebii barreeffamaa akka dhiyeeffatu, yoo dhiyeeffachuu baate bakka hin jirretti dhimmichi kan ilaalamu ta'uu akka beeku jechuun ajaja kennaniiru.

Haaluma wal-fakkaatuun gal mee MMWO Dha/Dhabbi Bahaa akka ilaalleetti; Of/Seeraa ol iyyata banuun dhaddachatti qajeelcha. Guyyaa beellamaatti ni dhiyeessisa yoo ta'e qabxii qabchuun deebi kennaan deebii barreeffamaa akka dhiyeeffatu ajajama. Guyyaa deebitti A/Seeraa deebii simachuudhaan ol iyyataan yoo barbaade deebii deebii beellama dura dhiyeeffate galmeen akka wal-qabatu ajajuudhaan qorannoodhaaf beellamama. Beellamatti murtaa'ee dhiyaata. Fkn. Gal mee lakk.371183 dhaddacha gaafa 16/10/2013 ooleen kennname ilaaluun ni danda'ama. Akkaataa adeemsa Dha/Dhaabbi Bahaatti dhimmichi kan hin komachiifne ta'ee yoo itti mul'ate dhaddachi guyyuma sana ykn beellama biroo kennuudhaan komii dhiyaatee fi garagalcha gal mee qorachuudhaan 'murtii mana murtii jalaa kan komachiisu ta'ee waan hin argamneef bu'uura SDFHHkwt. 337'tiin hin dhiyeessisu" jedhamee galmeen cufama. Gama kanaan, abbaan dhimmaa yeroo kam dhadachatti dhiyaatee yaadni isaa akka dhagahame gal mee keessa wanti hubatamu hin jiru. Gama biraatiin sadarkaa mana murtii waliigalaattiyeroo hunda filannoo 2ffaa SDFHHkwt. 339 (2) qofatti fayyadamuun deebii barreeffamaan qofa simachuutu jira. Kun immoo filannoo 1^{ffa} yookiin deebii kennaan dhaddachatti dhiyaatee falmii isaa jechaan kennachuu danda'a kan jedhu hojiidhaan ala akka ta'u taasisaa jira.

C. Manneen Murtii Ol'aanaa Tokko Tokko

Manneen murtii Oromiyaa keessaan sadarkaa godinaatti haalli hojiirra oolmaa tumaalee kanaa kan mana murtii waliigalaa Oromiyaa waliin darbee darbee garaagarummaa kan qabu ta'uu ragaan gal mee keessa jiru ni ibsa. Mana Murtii Ol'aanaa Godina Addaa Naannawaa Finfinneetti dhimmoota ol iyyanno tokko tokko akka ilaalleetti; Ol iyyanni banamee dhaddachatti qajeela. Dhaddachis gal mee qorachuuf beellama. Beellamatti yaada ol iyyataa erga dhagahameebooda murtiin mana murtii jalaa sababa maaliitiif akka hin dhiyeessifne bal'inaan ibsuun bu'uura SDFHH kwt. 337'tiin yeroo cufamu jira. Fakkeenyaaaf, ajaja gal mee Lakk.50258 ta'e irratti gaafa

09/06/2014 kennname fi galmee lakk.44570 irratti guyyaa gaafa 13/7/2014 kennname ilaaluun ni danda'ama.

Galmee mana murtii ol aanaa Godina Shawaa Lixaa akka ilaalletti; galmee lakk.48650 ta'e irratti Dha/gaafa 05/09/011 ooleetiin guyyuma kana galmeen ol iyyannoo banamee dhaddachatti kan dhiyaate yemmuu ta'u guyyuma kana dhaddachi galmee qorachuudhaan "Yaada komii ol iyyataa afaniin dhageenyee fi komii ol iyyannoo barreffamaan dhiyaate qorachuudhaan murtii manni murtii jalaa kenne hin komachiisu jechuun cimsineerra" jedheera. Galmee kana irraa kan hubatamu yaadni ol iyyataa dhagahamuu isaa yaa ibsamu malee barreffamaan kan hin jirre, sababa hin dhiyeessisu jedhames bal'inaan kan hin ibsamne ta'u mul'isa.

Galmee G/Sh/Bahaa lakk.64935 fi Galmee Go/Har/Bahaa lakk.93720 ta'e irraa akka hubatamutti, ofiiserri Seeraa galmee banee dhaddachatti qajeelcha.Dhaddachis qorannoof erga beellamee booda, komii dhiyaate fi garagalcha galmee qorachuudhaan hin dhiyeessisu jedhu.Haata'u malee mana murtii waliigalaa irraa kan adda isaan godhu, ajaja jalatti sababa hin dhiyeessisu jedhameef bal'inaan xiinxaluudhaan bu'uura 337'tiin kan komachiisu miti jedhaniicufu.Ni dhiyeessisa yoo jedhan immoo qabxii qulqullaa'uu qabu qabachuudhaan deebi kennaan falmii afaniif akka dhiyaatu ajajama.

Dhimmuma kana irratti adeemsa mana murtii Godina Arsii akka ilaalletti; ofiiserri seeraa galmee banee dhaddachaaf dhiyeessa.Dhaddachi yaada ol iyyataa dhagahee ni barreessa.Sana booda qorannoof bulcha. Beellamatti, komii fi galmee qorachuun dhimmichi hin dhiyeessisu yoo jedhe sababa hin dhiyeessisu jedhameef bal'inaan sababeessuun barreffamee bu'uura kwt. 337'tiin ni cufama. Fakkeenyaaaf; galmee lakk.96199, 96256,96105,96954 fi 96946 ilaaluun ni danda'ama. Haata'u malee, dhimmichi ni dhiyeessisa yoo jedhame ijoo qabatee deebi kennaan akka dhiyaatu ajaja kenna. Beellamatti falmiin afaniif jechaan ni gaggeeffama.Sana booda beellama itti aanutti ni murtaa'a.

Akka Waliigalaatti, galmeewwan armaan oliirraa akka hubannutti MMWF'tti bu'uura kwt. 337'tiin yaadni ol iyyataa erga dhagahamee booda ajajni barbaachisaa kan kennamu ta'u, hindhiyeessisu kan jedhan yoo ta'e darbee darbee malee duuchaadhumatti barreessuun bu'uura kwt. 337'tiin galmee cufuun ni mul'ata. Galmeewwan MMWO fi manneen murtii Godinaalee

armaan olitti caqafaman keessaa akka hubatamutti bu'uura SDFHHkwt. 337'tiin yaada ol iyyataa dhagahuuf dhiisuu, akkasumas hin dhiyeessisu yemmuu jedhamu sababeessuun galmees irratti barreessuu irratti garaagarummaan kan jiru ta'uu qabatamaan hubatameera.

Gaaffilee Marii

1. Galmeelee armaan olitti ilaalle tokko tokko keessaa akka hubatamutti ni dhiyeessisa ykn hin dhiyeessisu jechuun duratti bu'uura SDFHHkwt. 337'tiin yaada ol iyyataa dhagahuu dhiisuun miidhaa fi faayidaa inni qabu adda baasuun ibsa itti kenna!
2. Dhimma kana irratti adeemsalee manneen murtii akka muuxannoo gaariitti fudhatamuun haala wal-fakkaatuun hojii irra ooluu qaban kam akka ta'an adda baasuun ibsaa!

3.3.2. Haala Barreeffama Ajaja Bu'uura SDFHHkwt. 337'tiin Kennamuu

Ogeessooni tokko tokko komiin ol iyyannooodhaan dhiyaate bu'uura SDFHHkwt. 337'tiin hin dhiyeessisu yoo jedhame sababeessuun mana murtii ol iyyanno irraa hin eegamu, hin dhiyeessisu jechuun murtii miti waan ta'eef jedhu. Haata'u malee, ijoo qabatee ni dhiyeessisa erga jedhee booda bu'uura kwt. 348'tiin murtii mana murtii jalaa kan cimsu ykn jijiiru yoo ta'e qofa sababa isaa ibsuu qaba jedhu. Faallaa yaada armaan olii kan ta'e ogeessonni gariin ol iyyanno hin dhiyeessisu jedhamuun bu'uura SDFHHkwt. 337'tiin kan cufamu yoo ta'e seerummaan gaafatame sababa maaliif hin dhiyeessisu akka jedhame of danda'e ifatti barraa'uu qaba jedhu. Yaadni ogeeyyi kanaa galmeewan manneen murtii Godinaalee armaan dura caqafaman keessatti ibsameera. Yaadota kana ilaachisee guduunfaan isaa moojulii kana mata duree qabiyee murtii ol iyyanno jedhu jalatti ibsamee jira.

Gaaffilee Marii

- 1) Yaada garee lamaan armaan olii keessaa kamtu deeggarsa seeraa qaba jettuu? maaliif?
- 2) Komii dhiyaatee fi garagalcha galmees dhiyaate qorannee akka ilaalletti "murtiin mana murtii jalaa hanqina waan hinqabneef hin dhiyeessisu jenneerra" himni jedhu dhuguma abbaan seeraa qorachuu isaa waan agarsiisu qaba jettuu? Ajajni ykn murtii m/murtii kenu kamuu sababawaa ta'uu qaba yaada jedhu waliinakkamitti ilaaltu!

- 3) Ogeessooni tokko tokko qabxii qulqullaa'uu qabu yookin ijoo erga qabatanii booda ni dhiyeessisa jechuun hoj-maata baratame ta'us tumaa seeraa deeggaru hin qabu jechuun falmu? Isin hoo maal jettu?

3.4. Hayyamsiisa Ol Iyyannoo

Ol iyyannoona guyyaa murtii kenname kaasee guyyoota 60 keessatti dhiyaachuu kan qabu yemmuu ta'u, guyyaan 60 yoo darbe hayyamsiisaan malee ol iyyata dhiyeessuun hin danda'amu. Yeroon ol iyyannoo kan itti darbe sababa gahaatiin ta'uu yoo mirkanaa'e hayyamamuu akka qabu SDFHH kwt. 326(2) irraa ni hubatama. M/Murtii eeyyamuun duratti yaada garee faallaa dhagahuu fi ragaa qorachuu akka danda'u ifatti tumamu illee adeemsa sirna gabaabaatiin immoo akkuma dhimma idileetti ilaalamuu qaba kan jedhu ifa miti. Sababa kanaaf, muuxannoo wal-fakkaataa ogeessota gidduu hin jiru. Sadarkaa MMWF'tti iyyata eeyyamsiisaa irratti gareen faallaa yaada akka itti kennu erga godhanii booda beellama itti aanutti sababa gahaati moo miti kan jedhu qorachuun murtii itti kennu. Kana jechuun akka falmii idileetti ijoo qabatanii bitaa fi mirga wal-falmisiisuun hin jiru.

Adeemsa gabaabaatiin sababoota dhiyaatan bal'isanii ykn laaffisanii madaaluun murteessu.Fakkeenyaa,Manni Murtii Waliigala Federaalaa Caamsaa 30/2013 galmeek lakk.201354 irratti; murtiin MMWO'ttiin kan kenname Bitootessa 23/2012 keessa yemmuu ta'u sababa koronaatiin Manni murtii gamisaan cufamee garagalcha kennaa waan hin turreef ol iyyataan fulbaana keessa garagalcha erga fudhatee booda turjimaannessuuf ji'a tokko kan itti fudhatee fi sana boodas maatii keessatti walittiaansee gadda uumameen yeroon kan irra darbee ta'uun waan hubatameef Caamsaa 9/2013 irraa eegalee guyyaa 10 keessatti ol iyyata dhiyeeffachuu danda'a jechuun hayyameeraaf.

Haata'u malee, sadarkaa MMWO'tti ijoo qabachuun akkuma dhimma falmii idileetti yemmuu falmisiisan fi sababoota dhiyaatanis cimsanii yemmuu madaalan ni mul'ata.Fakkeenyaa, galmeek MMWO lakk. 313915 ta'e irratti guyyaa gaafa 25/10/2011 iyyata eeyyamsiisa ol iyyannoo dhiyaate irratti waamamtoonni muraasni deebii erga itti kennanii booda guyyaa ragaadhaaf beellamametti iyyataan ragaa waan hin dhiyeeffaneef waamamtootaaf kisaaraa qar.360 kaffalee beellamatti ragaa akka dhiyeeffatu jedhameera.Beellama itti aanutti iyyataan ragoota nama lama kan dhiyeeffate ta'us kisaaraa oolmaa dhaddachaa waamamtootaaf sababa hiyyummaatiin

kaffaluu hin dandeenye waan jedheef mirgi ragaa dhaggeessifachuu isaa bira darbamee qorannoof buleera. Bu'uuruma kanaan 'ol iyyattootni tokko sababa kufee dugdi cabeef, kaan immoo sababa deesseef" yeroon ol iyyannoo keenya darbe haa jedhan malee sababa gahaatiin kan yeroon itti darbe ta'uu hin mirkaneessine jechuun bu'uura SDFHHkwt. 326 (2) iyyata dhiyaate kufaa godheera.

Dhimma bira keessatti murtii DhIMMWO kenne bu'uureffachuuudhaan komii dhiyaate ilaachisee DhIMMWF Jildii 25ffaa gal mee lakk.184388 irratti dhaddacha Bit/29/2013 ooleen murtii kenne haa ilaallu. Dhimma kana irratti labsii manneen murtii Oromiyaa duranii Labsii Lakk.141/2000 kwt. 31(4) jalatti guyyaa murtiin kennamee kaasee guyyaa 90 keessatti iyyanni ijibbaatatti dhiyaachuu qaba kan jedhu ta'ullee Labsii lakk.216 /2011 kwt. 27 guyyaa murtiin kenname irraa eegalee walittiaansee guyyaa 60 keessatti dhiyaachuu qaba jedhee jira. Haata'u malee, iyyataan komii isaa keessatti ani qotee bulaa fi jiraataa baadiyyaa waanin ta'eef seerri bahes dhaqqabamaa waan hin taaneef, jijiirama seerri taasise waan hin beekneef yeroon na jala darbe jechuun akka isaaf hayyamamu gaaffii dhiyessee jira.DhIMMWOsababa gahaa miti jechuudhaan iyyaticha kufaa godhee jira. DhIMMWF immoo xiinxala isaa keessatti seerri kamuu guyyaa labsamee kaasee raawwatiinsa waan qabuuf namni kamuu ni beeka jedhamee waan tilmaamuuf seericha hin beeku jechuun akka sababa gahaatti kan fudhatamu miti. Bu'uura seeera deemsa falmii hariiroo hawaasaa kwt. 325'tiin iyyanni hayyamsiisaa sababa ol iyyanni guyyoota 60 keessatti dhiyaachuu hafeef kan ibsu ragaa gahaa murtii kennisiisuu danda'u waliindhiyaachuu qaba jechuudhaan murtii mana murtii jalaa sirriidha jedhee jira.

Gama biraatiin SDFHHkwt. 323 (2) jalatti guyyaa murtiin komiif sababa ta'e kennname irraa kaasee guyyaa 60 keessatti ol iyyanni dhiyaachuu qaba kan jedhu bifa duuchaatiin taa'e. Haata'u malee, guyyaa murtiin kennname irraa kaasee kan jedhu namoota waamichi sirnaan otoo hin qaqqabiin murtiin kennname irratti raawwatiinsa ni qabaata moo miti kan jedhu irratti seerichi waan jedhu hin qabu. Dhimma kana irratti ajajni sirnaan otoo hin qaqqabin murtii kennname yoo ta'e darbiinsi yeroo ol iyyannoo guyyaa murtaa'e otoo hin taane guyyaa ol iyyataan murtii komiif sababa ta'e dhagahe irraa kaasee guyyaan 60 lakkaa'amuu qaba jechuudhaan hiikoo

dirqisiisaa dhaddacha ijibbaataatiin kenne waliinilaaluun furmaata ta'a.⁹⁶ Dabalataan sababa hanqina mana murtiitiin yeroon ol iyyannoo kan bira darbe yoo ta'e akka sababa gahaatti fudhatamee hayyamsiisni ol iyyannoo kennamuuf qaba. Akkasumas, manni murtii sababa dhiyaate dhugummaa isaa otoo hin mirkaneessin yeroo hayyamsiisni itti dhiyaate qofa duuchaatti ilaaluun kufaa gochuun sirrii akka hin taane hubatamuu qaba.

Gaaffilee Marii

- 1) Madaallii MMWF gal mee lakk.201354 irratti taasise akkamitti ilaaltu? bal'ifame moo dhiphifamee hiikame jettuu?
- 2) Adeemsi dhagaha falmii hayyamsiisa ol iyyannoo adeemsa sirna gabaabaa moo adeemsa idileetiin ta'uu qaba? haalli itti MMWO iyyata eeyyamsiisa madaalee murteesse sirriidha jettuu? akkamitti? muuxannoo qabdan kaasuun irratti mari'adhaa!
- 3) Iyyata eeyyamsiisa eeyyamuuf bu'uura kwt. 325 (2) fi 326(1) wantootni akka sababa gahaatti fudhataman kanneen akkamiiti?
- 4) Eeyyamsiisa ol iyyannoo eeyyamuun murtii kenne irratti gareen faallaa battalumatti moo dhimma ijoo irratti erga murtiin kenne booda qabxii komii godhatee ol iyyata? SDFHH kwt. 320(3) jalatti ajaja fala yerooti tumaa jedhuu fi murtii Jildii 13ffaa gal mee lakk.74785 irratti murtii hayyamsiisaa irratti kallattiin ol iyyatame waliin xiinxalaa!

Bu'uura SDFHH kwt. 325(3)'tiin manni murtii iyyata hayyamsiisa dhiyaate erga simatee booda murtii kenuun duratti yaada bitaa fi mirgaa dhagahuu qaba jechuu malee akkuma adeemsa idileetti gareen faallaa deebii barreffamaa dhiyeeffatee falmiin adeemsa idileetiin akka gaggeeffamu waan ajaju hin qabu. Manni murtii ragaa iyyataan dhiyeeffate dhugaa dha moo miti kan jedhu qoratuu malee murteessuu hin qabu. Kana jechuun, ragaa iyyata hayyamsiisa ol iyyannoo faallessu gareen faallaa yoo dhiyeesse yookiin kaka'umsa mataa isaatiin ajajee dhiyeessisee qorachuu akka danda'u tumaa kana irraa ni hubatama. Kanumaan wal-qabatee

⁹⁶Murtiin kennamuu isaa garee hin beekne yoo ta'e guyyaa beeke irraa kaasee lakkaa'amuu akka qabu hiikoo DHIMMWF jildii 15ffaa gal. 87190 kenne tumaalee SDFHH kwt. .323(2) waliin ilaaluun barbaachisaa dha.

dhimmi xiyyeffannaa barbaadu, qaamni hayyamsiisa ol iyyannoo dhiyeeffatu kamuu sababa yeroo seeraan taa'e keessatti ol iyyata dhiyeeffachuu hafeef kan ibsuu fi murtii kenuuf ragaa gahaa ta'e iyyata hayyamsiisaa waliin wal-qabsiisee mana murtii aangoo ol iyyannoo qabutti dhiyeeffachuu akka qabu tumaa SDFHHkwt. 325 (2) jalatti tumamee waan jiruuf sababa gahaa malee hayyamuus ta'e dhorkuun adeemsa sirrii akka hin taane nu hubachiisa.

3.5. Mormii Qaxxaamuraa (Cross objection)

Deebi kennaan guyyaa komii ol iyyannoo irratti akka yaada kenu waamichi isa qaqqabe irraa kaasee hanga ji'a tokko gidduutti mormii qaxxaamuraa dhiyeeffachuu danda'a. mormiin qaxxaamuraa bifaa komii ol iyyannootiin qophaa'ee kaffaltiin a/seerummaa itti kaffalamee dhiyaachuu qaba. Bu'uura kanaan ulaagaa guutee kan dhiyaate ta'uu manni murtii mirkaneessee yoo galmeesse, garagalchi mormii qaxxaamuraa ol iyyataaf ergamuu qaba. Sana booda qabxiin mormii qaxxaamuraa irratti yaadni bitaa fi mirgaa erga dhagahamee booda dhimmichi murtii argachuu kan qabu akka ta'eSDFHHkwt. 340 jalatti tumamee jira. Dhimmi ol iyyannoo muummee yoo cufame mormiin qaxxaamuraa of danda'ee ilaalamu akka qabu tumamus, tumaaleen sirna falmii ol iyyata muummee SDFHHkwt. 337 hanga 339 'tti jiran mormii qaxxaamuraa irrattis raawwatiinsa ni qabaatu moo miti kan jedhu ifa miti.

Gama biraatiin murtii tokko irratti bitaa fi mirgi ol iyyata yemmuu gaafatan (cross appeal) yoo ta'e sadarkaa mana murtii ol iyyannootti galmeen adda addaa banamuu danda'a. Yemmuu kana manni murtii bu'uura SDFHHkwt.11'tiin galmeewwan ol iyyannoo walitti dabaluun (consolidation of appeal) dhimma wal-fakkaataa irratti murtiileen wal-hinsimanne akka hin kennamne gochuu danda'a. Haata'u malee, galmeewwan mana murtii jalaatti walittidabalamanii ilaalamaa turanii murtii xumuraa argatan irratti gareen tokko galmee lamaan irratti addatti ol iyyata yemmuu gaafatu jira. Bu'uura kanaan ol iyyanni banamee dhaddachatti erga dhiyaatee booda ammas galmeen lamaan akka walitti dabalaman jechuun bu'uura SDFHHkwt. 11'tiin ajajni yemmuu kennamu jira. Haata'u malee, namni tokko galmee mana murtii jalaatti walitti dabalamee ilaalamaa ture irratti lakkofsa galmee lamaan adda addatti caqasuuun yoo ol iyyate adeemsa ol iyyannoonaan qaxxamura jenne waliin tokko waan hin taaneef haala addaatiin ilaalamuu qaba.Galmeewwan ol iyyannoo lamaan namni tokko dhiyeeffate walitti dabaluunilaaluu moo galmee isa ofitti fudhatee falmiin irratti taasifamee murtaa'e irratti ol iyyata dhiyaate simachuun

galmee isa itti dabalamii ulaagaa ol iyyannoo hin guunne jechuun cufuutu furmaata ta'a kan jedhu yaada mariidhaan gabbachuu qabuu dha.

Gaaffilee Marii

1. Tumaaleen SDFHHkwt. 337-339 jiran mormii qaxxaamuraa irratti raawwatiinsa qabu moo hin qaban? Maaliif? Murtii DhIMMWF jildii 16ffaa galmee lakk.92043 waliinxialaa!
2. Galmeelee mana murtii jalaatti walitti dabalamuun murtiin itti kennamee falmitoota lamaan keessaa namni tokko galmee lamaanuu adda addatti caqasuuun ol iyyata lama dhiyeeffachuun adeemsaa sirriiti moo miti jettuu?
3. Galmeen lamaanuuwalitti dabalamuun ilaalamuu qabu moo tokko cufamuu qaba jettuu? Cufamuu qaba yoo jettan komii galmee cufamu irratti caqafame ilaalcissee mirgi ol iyyataatiif furmaanni jiru maali?

3.6. Qajeeltoo Falmii Ol Iyyannoo

Qajeeltoon waliigalaa falmii ol iyyannoo, firriwwan dubbii fi falmii haaraa mana murtii jalqabaatti hin kaane sadarkaa ol iyyannootti kaasanii falmuun hin danda'amu kan jedhuu dha. Kunis qajeeltoo galmee keessa deebiin ilaaluu (Principle of Record Review) jedhamuun beekama.⁹⁷ Kaayyoo qajeeltoo kanaa hubachuuf Sababooni duuba(Justification behind) qajeeltoo kanaa maal akka ta'an beekuun barbaachisaa dha. Hayyooni seeraa tokko tokko barreeffama isaanii keessatti akka ibsanitti sababoutni duuba qajeeltoo kanaa kanneen armaan gadiiti.⁹⁸

- A. **Diinagdummaa KTAS'tiif;** Sadarkaa mana murtii jalqaba dhimmicha ilaaleetti firriwwan dubbii, ragaa sanadaa fi namaa akka dhiyaatu fi qoratamu gochuun murtii dhumaa kennuun dhimmicha irratti deddeebiidhaan falmiin akka haaraatti akka hin kaane fayyaduu caalaa qisaasama qabeenyaa waan hambisuuf gareen falmitootaa falmii isaanii daguuganii manuma murtii jalqaba dhimmicha ilaaleetti yookiin sadarkaa MM jalqabaatti xumura akka argatan fi guutuu ta'anii ol iyyannoof akka dhiyaatan jajjabeessuudhaaf.

⁹⁷ SDFHH kwt. .329(1)

⁹⁸ Atticle by Jeffrey C. Dobbins, New evidence on apopeal, Minisetto Law Review. 96;2016

- B. Dandeettii kenna murtii (specialization);** Manni murtii aangoo jalqabaatiin yemmuu ilaalu dhimmoota falmiif sababa ta'an itti dhiyeenyaan qulqulleessuu fi haqa baasuu keessattidandeettii waan qabuuf aangoo fi gahee hojii kenname akka bahatu jalqaba dhimmichi achumatti dhiyaachuu qaba. Manni murtii jalqaba dhimmicha ilaaluuf aangeffame hanqina raawwate yoo argame immoo dhimmicha keessa deebiin ilaalee dogoggora uumame sirreessuuf manni murtii caalaatti muuxannoof dandeetti qabu mana murtii ol iyyannooti waan ta'eef sababni duuba qajeeltoo kanaa tokko dandeettii kenna murtii fi haqummaa falmitootaatiif yaada jedhoo dha.
- C. Qajeeltoo mirga ofii dhiisuu (waiver rights principles);** Gareen falmitootaa mana murtii jalqabaatti dhimma isaanii daguganii dhiyeeffachuu yoo baatan mirga isaanii akka dhiisaniiti fudhatamee kan bira darbamuu waan ta'eef sadarkaa mana murtii ol iyyannoottis haaluma kanaan fudhatamee dhimmootuma mana murtii jalqabaa keessatti ka'an qofti keessa deebiin ilaalamuu qabu yaada jedhu kan bu'uureffatee dha.
- D. Qajeeltoo gartumaleessummaa;** Akka qajeeltoo kanaatti wanta gareen falmitootaa ofii isaaniitii kaasanii falmuudhaa qaban manni murtii isaan bakka bu'ee kaasuun gartummaa keessa waan isa galchuuf manni murtii ol iyyanno wantoota akka kanaa kaasee ilaaluu irraa of qustatee dogoggorma galmee jiru sirreessuu qaba yaada jedhoo dha.

Qajeeltoo kana ka'umsa godhachuun gara Seera deemsa falmii siivilii keenyatti yemmuu deebinu, hundeen dhimmoota falmii ol iyyanno falmii mana murtii jalaatti taasifamee fi qabxiwwaan komii ol iyyanno keessatti caqafaman ta'uu isaanii SDFHHkwt. 329,328 fi murtii DhIMMWf jildii 22ffaa galmeek.137831 irraa hubachuun ni danda'ama. Haata'u malee, hojiirra oolmaa qajeeltoo kanaa ilaachisee hanqinni jiraachuu isaa kan hubatamuu dha. Kunis; hambifannoowwan ifatti kaa'uu hafuu dha. Akka bu'uuraatti maddi komii ol iyyanno firriwwan dubbi galmee mana murtii jalqabaa keessatti ilaalamaniiti haa jedhamu malee qajeeltoon kun cufaa miti. Seeraanis ta'e qabatamaan haalli itti falmiiwwan haaraa sadarkaa ol iyyannootti keessummeeffaman jiraatanus hambifannoowwan jiran tumaalee seeraa keessatti ifatti tumamuu hafuu isaanii ogeessota gidduutti garaagarummaan hiikoo akka balbal'atu sababa ta'ee jira. Sababa kanaf, hoj-maanni wal-hin fakkaannee fi tilmaamamummaa hin qabne manneen murtii keessatti babal'atanii jiru.

Qajeeltoo waliigalaa kanaaf hambifannoowwan jiran irratti hubannoo wal-fakkaataa diriirsuuf muuxannoowwan biyya tokko tokko, seeraa fi hoj-maata keenya wal-bira qabnee akka itti aanutti kan ilaallu ta'a.

3.6.1. Muuxannoowwan Biyya Hindii fi Ameerikaa

Akka bu'uuraatti aangoo mana murtii ol iyyannoo qajeeltoo dogoggora murtii mana murtii jalaa sirreessuu (record review principles) kan bu'uureffatee dha. Haata'u malee, akka hambifannootti ogeessonni isaanii kan kaasan manni murtii ol iyyannoo dogoggora mana murtii jalaa sirreessuu qofa otoo hin taane akkaataa barbaachisummaa isaatti qajeeltoo murtii sirrii kennuu jedhuun qajeelfamee haalli itti firriwwan dubbii haaraa keessummeessuu ni jiraata jedhu.⁹⁹ Akka ogeessoota yaada kanaatti sadarkaa ol iyyannootti dhimmoonni haaraan keessummeeffamuu danda'an keessaa muraasni kanneen armaan gadiiti:

- Dhimma aangoo hundee dubbii yemmuu ta'u kunis sadarkaa kamittuu ka'uu danda'a.
- Dhimma gaffii seeraa qulqulluu(pure questions of laws), kanneen akka rogummaa tumaalee heeraa fi seeraa odeeffannoo galmee keessa jiruun ykn firii dubbii haaraa malee salphumatti galmee keessa ilaaluun murtii sirrii kennuun yoo danda'ame dha jedhu.Dhimmoonni akka kanaa dandeettii kenna murtii MM ol iyyannoo hin dhabsiisan (It doesn't contravene with the inherent power limitation of appellate court which mean 'being the non-trial court) waan ta'eef sadarkaa ol iyyannootti akka haaraatti ka'uu danda'u.FKN manni murtii jalaa dhimma seerota haqamaniin ilaalee murteesse seerri rogummaa qabu kam ta'uu qaba kan jedhu akka haaraatti falmsiisu danda'a jechuu dha.¹⁰⁰
- Dogoggora ifatti mul'atuu fi gar-malee haqa jal'isu (Plain error causing miscarriage of justice) danda'u yoo ta'e. Dogoggorri ifatti mul'atu murtii jallisun kabaja, amanamummaa MM hir'isuu waan danda'uuf ijoo haaraa yoo ta'e illee sadarkaa ol iyyannootti ka'ee ilaalamuu danda'a jedhu.Fakkeenyaaaf, dogoggora herreega beenyaa, dogoggora ragaa simachuu, dogoggora galmee cufuu kkf sadarkaa ol iyyannootti komii ta'anii ka'uu danda'u,

⁹⁹ See justice Blackmun view in the Federal Appellate Court of USA in Singleton V. Wulff case.

¹⁰⁰ See Forshery and L.E.A Dnyatech Case, USA Court of Appeals, Federal circuit, No.99-7064, Sept.20,2000

MM ol iyyannoos salphumatti gal mee keessaa hubachuu danda'a waan ta'eef dandeetti murtii kennuu hin dhabsiisu.¹⁰¹

- Dhimma dantaa ummataa (Important to public interests); akka muuxannoo biyyoota kanaatti dhimma falmii mana murtii jalaatti hin kaane yoo ta'e illee faayidaa yookiin dantaa ummata bal'aatif barbaachisaa ta'uu isaa manni murtii yoo itti amane firriiwan dubbii haaraa kaasee falmisiisee murteessuu akka qabuu dha.¹⁰²

3.6.2. Qajeeltoo Falmii Ol Iyyanno Biyya Keenya

3.6.2.1. DhimmootniHaaraa Sadarkaa Ol iyyannootti Kan Hin Hayyamamne Ta'uu

Akka qajeeltootti sadarkaa ol iyyannootti dhimmoota haaraa keessummessuun kan hin danda'amne ta'uu SDFHHkwt. 329 irraa ni hubatama. Haala addaatiin dhimmootni haaraa manni sadarkaa ol iyyannooti ilaalamuu danda'an hedduun kan jiran ta'uu isaanii tumaalee adda addaa faffaca'anii jiran irraa hubachuun ni danda'ama. Fakkeenyaaaf;

- Dhimma aangoo hundee dubbii manni murtii ol iyyanno kaka'umsa ofitiin kaasee murteessuu kan danda'u ta'uu HM kwt. 37, SDFHHkwt. 9,231(1,b)328(3) fi akkasumas qabatamaan hiikoo dirqisiisa DhIMMWF jildii 12 gal.37964 irraa ni hubatama.
- Dogoggora adeemsa kenna murtii haqaa danqu falmitoonni kaasuu baatanis MM ol iyyanno kaasee ilaaluu danda'a, SDFHHkwt. 211(2).
- Dhimma tilmaama seeraa falmitootni kaasanii falmuu baatanis manni murtii kaka'umsa isaatiin sadarkaa kamittuu kaasee ilaaluu kan danda'u ta'uu isaa, murtii DhIMMWF jildii 1-3^{ffaa} galmee lakk.14047

¹⁰¹ India Federal Rule of Evidence Rule 103.

¹⁰² Correcting misleading precedence and erroneous interpretation of laws by determining principles of law applicable to future cases. Unlike pure legal question and plain error, this exception is blind to the theory of factual development at the trial courts and possible prejudice to appellee. Dhimmoota akka kanaa irratti haqani falmitootaa akka hin miidhamne tariiti ragaa dhagahuun yoo barbaachise manni murtii jalaa qulquleessee akka ergu godhama jedhu.

- Ol iyyata sababa himannoo hin qabne ykn sababni iyyannoo isaa addaan cite yeroo kamiyyuu manni murtii kaka'umsa isaatiin kaasee ilaaluu danda'a. SDFHHkwt. 231(1,a), 280.
- Ol iyyataan komii ol iyyannoo keessatti caqasuu baatus hayyama mana murtiitiin haala addaatiin kaasee falmuu kan danda'u ta'uu isaa SDFHHkwt. 328(2) jalatti tumameera.
- Ijoo haaraa iyyataan hin kaafne MM ol iyyannoo kaka'umsa ofiitiin kaasee falmisiisuu fi murteessuu akka danda'u, SDFHHkwt. 328(3) fi 182(2) jalatti ibsameera. As keessatti ijoo dubbii haaraa yemmuu jedhu firii dubbii haaraa irraa kan dhufe ta'uuus ta'uu dhiisuus ni mala.

Gaaffilee Marii

- 1) Hambifannoowwan armaan olii seerota biyya Hindii fi Ameerikaa keessatti caqafaman seerota keenya keessatti akkamitti fayyadamuu dandeenya, hundee seeraa qabuu?
- 2) Dhimmoonni bu'uura SDFHHkwt.328(2)'tiin hayyamamuu danda'an kanneen akkamiti?
- 3) Bu'uura SDFHHkwt. 328(3)'tiin ijoo haaraa MM qabachuu danda'u hoo?
- 4) Bu'uura SDFHHkwt. 182 (2)'tiin seerummaa gaafatameen ala kan MM ol iyyannoo ilaalee murteessuu danda'u kanneen akkamiti?

Hayyuu seera Robert A.Sedler dhimmoota armaan oliitiin wal-qabatee kitaaba isaa keessatti qajeeltoo dhimmoonni haaraa sadarkaa ol iyyannootti ka'uu hin qaban jedhuutiif hambifannoowwan tokko tokko Itoophiyaa keessattis haala addaatiin fudhatamuu qaban ibsee jira. Isaanis, dhimma falmii aangoo hundee dubbii, dhimma qaama dirqama falmiitti makamuu qabuu (indispensable party), dhimma sababa himannoo hin qabne, dhimma falmii seeraan alaa yookiin faallaa imaammata mootummaa (illegal sue or if it is against public policy) mormiin jedhu sadarkaa mana murtii aangoo jalqabaatiin ilaaletti kan hin kaane yoo ta'e illee sadarkaa ol iyyannootti deebi kennaan akka haaraatti kaasee kan falmu yoo ta'e haala addaatiin ilaalamuu qaba jedha. Akkasumas, falmitotni mana murtii jalqabaatti kaasanii kan hin falmine yoo ta'elnee ijoomanni murtichaa murteesseen wal-qabatee falmii seeraa haaraa sadarkaa ol iyyannootti kaasanii falmuu danda'u. Manni murtii ol iyyannoo seerota rogummaa qaban kamiyyuu bu'uureffatee murteessuu waan danda'uuf falmitoonni ijoo duraan qabame irratti falmii yemmuu gaggeessan ejjannoo isaanii cimsuudhaaf falmii seeraa haaraa kaasuun ijoo haaraa hanga hin

taanetti akka dhimmicha aangoo jalqabaatiin keessa deebiin falmisiisuutti (retrial) fudhatamuu hin qabu jedha.¹⁰³

Dhimma 6^{ffaa}

Dhimma falmii waliigaltee DhIMMWF Jildii-14ffaa galmee lakk.79394 dhaddacha gaafa guyyaa-6/2/2005 ooleen murteessee dha. Dhimma kana keessatti himataan qabiyyee lafa wabummaadhaaf qabsiisuudhaan qar.500_himatamaa irraa liqeefadhee waggaalama booda karaa jaarsoliitiin maallaqa himatamaaf deebisee qabiyyee akka gadi naaf lakkisuu gaafanna waan dideef akka naaf gadhiisu akka itti naaf murta'u jechuun gaafatee jira. Himatamaan immoo gama isaatiin qabiyyee lafa jedhame wabummaaf kan qabate otoo hin taane himataankennaa kan kenneef malee qarshiidhaan miti, waggoota dheeraadhaaf qabatee jimaa itti dhaabee misoomsee waan jiruuf darbiinsa yerootiinis hafaa ta'a jechuun deebisee jira. Manni murtii Aanaa Kombolchaa waliigalteen wabummaa galmaa'e waan hin jirreef bu'uura shh kwt. 2005'tiin ragaa barreeffamaatiin hin mirkanoofne waan ta'eef himanni dhiyaate kufaadha jechuun murteessee jira. Manni murtii ol'aanaa G/Harargee Bahaa immoo ol iyyata dhiyaate bu'uura 337'tiin hin dhiyeessisu jechuun galmee cufeera. Dhaddachi Ijibbaataa MMWO immoo iyyataan qabiyyee lafa falmiif sababa ta'e wabummaa qabsiisuun qarshii 500 deebi kennaa irraa kan liqeeffate ta'uun firii dubbii ragaadhaan mirkanaa'ee dha. Bu'uura labsii 130/99'tiin qabiyyee lafa baadiyyaa idaadhaaf wabummaan qabsiisuun hin danda'amu, deebi kennaa waliigaltee kennaatiin argadhe kan jedhu yoo ta'e illee miseensa maatiin alatti qabiyyee lafaa kennaadhaan dabarsuun hin danda'amu kanaaf iyyataan maallaqa deebi kennaaq akka deebisu, deebi kennaa qabiyyee akka gadhiisuuf jechuun murteessee jira. Deebi kennaaq qabiyyee lafa falmiif sababa ta'e waggaal 11 oli qabadhee kan ani itti fayyadamaa jiru ta'uu ragaan mirkanaa'ee otoo jiruu mormii darbiinsa yeroo bira darbuun dogoggoradha. Akkasumas, waamamaan ammaa qabiyyee falmiif sababa ta'e kennaadhaan kan naaf dabarse ta'uu mirkanaa'ee otoo jiruu akka ani gadhiisu natti murteessuun dogoggoradha jechuun falmee jira.

¹⁰³ Robert Allen Sedler B.A.,LLB.Ethiopian Civil Procedure,Faculty of Law, Haile Sellassie I University 1968,ful.236

DhIMMWF immoo waliigalteen seera duratti ragga'e tokko jiraachuuf wantoota barbaachisan keessaa tokko seera qabeessummaa waliigaltichaa akka ta'e shh kwt. 1678(b) jalatti ibsamee jira. Waliigalteen seeraan alaa raawwatiinsa kan hin qabne ta'uu shh kwt. 1716 jalatti tumamee jira. Bu'uura labsii 130/99 fi labsiilee sana dura turan labsii 456/97 kwt. 8(2) fi labsii 89/1989 kwt. 2(3)'tiin qotee buaan qabiyyee lafa baadiyyaa wabummaa idaatiif akka qabsiisuu fi miseensa maatiitiin alatti qaama biraatiif kennaadhaan dabarsuuf mirga hin qabu. Dhimma harkaa qabnu keessatti waamamaan qabiyyee lafa falmiif sababa ta'e wabummaaf ergan qabadhee booda kennaadhaan waamamaa irraa natti darbe kan jedhan yoo ta'es miseensa maatii ta'uu hanga hin mirkaneessinetti mirga seeraan hin hayyamamne irratti waliigalteen taasifame seera duratti bu'aa hin qabu. Waliigalteen bu'uurri isaa seeraan ala ta'e tokko seera duratti bu'aa hin qabu waan ta'eef yeroo dhiyaate kamitti iyyuu manni murtii seera duratti raawwatiinsa hin qabu jechuun murteessuu waan danda'uuf iyyataan bara 1992 irraa eegalee waggoota 11 oli qabatanii kan itti fayyadamaa jiran ta'uun yoo mirkanaa'e illee bu'uura shh kwt. 1716 fi 1718'tiin darbiinsi yeroo akka mormiitti ka'uu hin danda'u jechuun murtii DhIMMWO cimsee jira.

Gaaffilee Marii

1. Dhimma armaan olii keessatti firiiwan dubbii waa'ee seeraan alummaa waliigaltichaa ilaachisee eenyutu sadarkaa mana murtii kamitti kaasee falme kan jedhu adda baasi! Dabalataan *waliigaltee seeraan alaa yeroo kamittiyyuu manni murtii ilaalee raawwatiinsa akka hin qabne murteessuu danda'a* himni jedhu sadarkaa ol iyyannoo ni dabalata moo miti?
2. Falmiwwan faallaa seeraa fi hamilee ta'an, haala kamiinuu fedhii falmitootaatiin sirraa'uu kan hin dandeenye falmitootni kaasanii mormuu yoo baatan sadarkaa ol iyyannooti haalli itti manni murtii kaasee ilaalu jira moo hin jiru? Murtii DhIMMWF jildii 12ffaa gal mee lakk.43226 irratti gochaawan seerri dhorke ykn faallaa hamilee fi imaammata biyyattii deemuun waliigalteen seeraan ala raawwatame 'Unlawfull contract' yeroo kamiyyuu bu'aa kan hin qabne ta'uu isaa fi waliigalteen wanta seerri hayyamu irratti taasifame garuu immoo ulaagaa seeraa hin guuttanne waliigaltee diigamuu danda'u 'illegal and voidable contract' 'jedhama jechuun yeroo seeraan taa'e keessatti yoo hin diigamne bu'aa hordofsiisu ni qabaata jechuun hiikoo dirqisiisaa kennname waliinakkamitti ilaaltu!

Mata duree kana jalatti wanti xiyyeffannaa barbaadu kan bira, hambifannoowwan qajeeltoo waliigalaa gal mee keessa deebiin ilaaluu (exception to record reviews) armaan oliitti ilaallee hambifannoomataa isaanii (exceptions to an exception) waan qabaniif akkaataa armaan gadiitti ilaaluun barbaachisaa dha.

Hambifanno SDFHHkwt. 182 (2); tumaa kana jalatti manni murtii ol iyyannoo ijoo haaraa mana murtii jalaatti hin kaane kaasee ilaalee murteessuu danda'a jechuun firriwwan dubbii dirqama falmitoonni qofti mana murtii jalaatti kaasanii falmuudhaa otoo qabanuu otoo hin falmin bira darban MM ofumaa kaasee ilaalee murteessaaf jechuu akka hin taane haala addaatiin hubatamuu qaba. Qabatamaan maal jechuu akka ta'e hima kana kan cimsu murtii DhIMMWF jildii 6ffaa gal mee lakk. 25026 irratti kenne ilaaluun ni danda'ama. Yaadni kun armaan dura adeemsa falmii keessatti dirqama gartumaleessummaa mana murtii kabajuu fi kabachiisuu waliinilaalamuu qaba yaada jedhu kan bu'uureffatee dha jechuu dandeenya. Hima biraatiin, falmitoonni mana murtii jalaatti kaasanii falmuu otoo qabanii dagannoo isaaniitiin wanta bira darban yoo ta'e manni murtii ol iyyannoo ofii isaatii kaasee murteessuu kan hin dandeenye ta'uu isaa, hiikoo dirqisiisaa DhIMMWF jildii 10ffaa gal mee lakk. 25026 irratti kenne waliinis ilaalamuu qaba jechuu dha. Fakkeenyaaaf, mirgaa fi dirqama seera ykn waliigaltee irraa madde jiraachuu isaa falmitootni kaasanii hanga hin falminetti manni murtii ol iyyannoona kaka'umsa mataa isaatiin firriwwan dubbii itti dabaluun sababoota himannoo itti uumuudhaan seerummaa falmitootni hin gaafanne irratti murtii kennuu akka hin qabne hubatamuu qaba.

Kanumaan wal-qabatee dhimmi xiyyeffannaa barbaadu kan bira dhimma komii ol iyyannoo Fooyessuuti. Akka qajeeltootti dhimmootni mana murtii aangoo jalqabaa qabu biratti akka falmiitti hin kaane bu'uura komii ol iyyannoo ta'uu akka hin dandeenye kutaa darbe keessatti ilaallee jirra. Haaluma wal-fakkaatuun, hayyama mana murtii malee ol iyyataan barreeffama ol iyyannoo keessatti akka qabxii komiitti wanta hin barreessine irratti falmii gaggeessuu akka hin dandeenye tumamee jira.¹⁰⁴ Iyyanni ulaagaa barreeffama ol iyyannoo hin guuttanne akka haqamuu yookiin akka fooyya'u manni murtii ajajuu akka danda'u SDFHHkwt. 330 jalatti ifatti tumamee jira. Yeroo baay'ee tumaalee kanaan wal-qabatee gaaffiin ka'u bu'uura SDFHHkwt.

¹⁰⁴ SDFHH kwt. .328

327'tiin ol iyyanni ulaagaa guuttatee erga dhiyaatee booda falmitooni qabxii komii dagannoon jalaa hafe itti dabachuuf jecha ol iyyata fooyeffachuu yoo barbaadan furmaanni jiru maal ta'a kan jedhuudha. Sababoota ol iyyanni itti fooyya'uu keessaa tokko hanqina ulaagaa ol iyyannoo SDFHHkwt. 327 akka ta'e ifa dha. Haata'u malee, ol iyyataan dhimma tokko irratti si'a lama komii dhiyeeffachuu akka hindandeenye SDFHHkwt. 5 irraa ni hubatama. Hima biraatiin ol iyyataan dhimma tokko irratti murtii kenname irratti komii yoo qabaate si'uma tokkotti daguugee gaafachuu yoo baate isa harca'ee jalaa hafe ilaalcissee mirga isaa beekaa akka dhiisetti kan lakkaa'amuu ta'uu isaa SDFHHkwt. 216 irraa ni hubatama. Haata'u malee, ol iyyataan sababa garagaraatiin komii jalaa hafe itti dabachuuf gaaffii fooyeffanna ol iyyannoo dhiyeeffachuu danda'a. Yeroo kana manni murtii barbaachisummaa iyyata fooyeffanna, keessattuu hayyamuu hafuun mirga bu'uuraa ol iyyataa irratti miidhaa fiduu fi murtii mana murtii jalaa jijiirsuu kan danda'u ta'uu isaa ilaalcha keessa galchuudhaan iyyata ol iyyannoo akka fooyeffatu hayyamuun furmaata ta'a.¹⁰⁵ Gama biraatiin manni murtii dhimma ol iyyataan akka qabxii komiitti caqasee fi falmii hayyama mana murtiitiin dhiyeeffatuu qofa irratti otoo hindaangeffamin sababoota rogummaa qaban jedhee itti amane kamirratti iyyuu yaada bitaa fi mirgaa erga dhagahee booda murtii kennuu akka danda'u tumamee jira.¹⁰⁶ Haala kanaan manni murtii dhimma ol iyyannoo keessa hinjirree akka haaraatti kaka'umsa ofiitiin kaasee yemmuu ilaalu ol iyyannoos haaluma wal-simatuun fooyya'ee akka dhiyaatu taasisa moo miti kan jedhu ifa miti. Akka waliigalaattimurtii haqaa kennuuf kan barbaachisuu fi dhimma ijoo falmii mana murtii jalaatti taasifameen kan walittihidhatu yoo ta'e mirga garee faallaa haala hin miineen fi gartumaleessummaa mana murtii haala hin tuqneen gaaffii ol iyyataatiinis ta'e kaka'umsa ofiitiin manni murtii ol iyyannoos akka fooyya'ee dhiyaatu taasisuu ni danda'a yaadni jedhu caalaatti nama amansiisa.¹⁰⁷

Dhimma qajeeltoo falmii ol iyyannootiin wal-qabatee ilaalamuu qabukan biraa dhimma ijoo dubbii jijiiruu fi fooyyessuuti. Sadarkaa ol iyyannoottii gaaffii ol iyyataatiinis ta'e kaka'umsa mana murtiitiin ol iyyanni fooyya'e dhimmoota haaraa mana murtii jalaatti hin kaane kan

¹⁰⁵ SDFHH kwt. .329

¹⁰⁶ SDFHH kwt. .328

¹⁰⁷ SDFHH kwt. .91

dabalatu yoo ta'e yaada bitaa fi mirgaa irratti dhagahuun waan barbaachisuuf dhimma ijoo haaraa hordofsiisu ta'uu danda'a. Akkasumas, firii dubbii mana murtii jalqabaatti dhiyaate ta'ee garuu immoo manni murtii aangoo jalqabaatiin dhimmicha ilaale bu'uuraSDFHHkwt. 247-248'tiin ijoo dubbii otoo hin qabatin yookiin ijoo dubbii sirrii hin taane hundeessuu danda'a. Yeroo kana manni murtii murtiidhaan duratti yeroo kamittiyyuu dhimma falmiif sababa ta'e murteessuuf kan fayyadu yoo ta'e ijoo dubbii dogoggoraan qabame haquu, fooyyessuu fi haaraa qabachuu akka danda'u tumamee jira.¹⁰⁸ Ijoo dubbii fooyyessuu yookiin jijiiruudhaan wal-qabatee keewwanni rogummaa qabu kan bira SDFHHkwt. 343 yemmuu ta'u waa'ee keewwata kanaa haala raawwii isaatiinis wal-qabatee hanqinaalee jiran fuulduratti kan ilaallu ta'a.

Gaaffilee Marii

- 1) SDFHHkwt. 251 keessatti gaaleen murtiidhaan duratti jedhu murtii mana murtii jalqabaa moo murtii mana murtii ol iyyannoottii moo lamaanuu jettuu? Akkamitti?
- 2) Tokkummaa fi garaagarummaan SDFHHkwt. 251 fi 343 maal akka ta'e irratti mari'adhaa?

3.7. Ijoo Dubbii Dhimmoota Ol iyyannoottii

Sadarkaa ol iyyannootti ni dhiyeessisa yemmuu jedhamu ijoon dubbii qabuun maaliif barbaachise, deeggarsa seeraa qabaayii gaaffiin jedhu yeroo baay'ee ni ka'a. As irratti wanti xiyyeffannaa barbaadu ijoon dubbii kan hundeeffamu sadarkaa dhuma famii jalqabaatti bu'uura SDFHHkwt. 247 fi 248'tiin dhagaha duraa booda akka ta'e ifatti tumamee jira. Sana booda tariitii ijoo dubbii fooyyessuu(SDFHHkwt. 251) yookiin ijoo dubbii manni murtii jalaa hundeessuudhaa qabu yookiin otoo hin qabatiin bira darbe sadarkaa ol iyyannootti bu'uura SDFHHkwt. 341,kwt. 343,342'tiin qabachuun akka danda'amu beekamaa dha. Sadarkaa ol iyyannoottikallattii komii dhiyaateetiin murtiin mana murtii jalaa sirriidha moo mitiqabxii jedhu qabachuun ni dhiyeessisa yemmuu jedhamu haala sirrummaa ijoo dubbii manni murtii jalaa itti qabatee, haala ragaa dhagahamee madaalame, haala seerota rogummaa qabuun deeggaramee murtaa'e fi wanna mana murtii jalaatti raawwatame keessa deebiin ilaaluuf qabxii xiyyeffannaa

¹⁰⁸ SDFHH kwt. 251

mana murtii ol iyyannoo agarsiisuuf kan fayyaduu dha. Kanaaf, ni dhiyeessisa jechuun qabxiin qabatamu kallattii manni murtii ol iyyannoo keessa deebi'ee dhimmicha ilaalu kan qajeelchu dha malee ijoo dubbii haaraa hundeessuu akka hin taane hubatamuu qaba.

Bu'uura kanaan manneen murtii ol iyyannoon kallattii itti komii ol iyyannoo ilaalan adda baafachuun murtii sababawaa kennuuf kan fayyadu waan ta'eef bu'uura SDFHHkwt. 182'tiin qabxii murtiin ol iyyannoo irratti qubatu agarsiisa waan ta'eef adeemsuma sirriiti jechuu dandeenya. Haata'u malee,qabxii qabachuun ni dhiyeessisa yemmuu jedhamuhanqinoota jiran keessaa tokko ijoowwan dubbii daguuganii qabachuu hafuu dha. Fakkeenyaaaf, *qabxiwwan...kanneen fi kan biroo irratti bakka himatamaan jirutti qorachuun barbaachisaa waan ta'eef* jechuun ajaja kennu. 'Kanneen biroo' gaaleen jedhu maal ilaaluuf akka yaadame hin ibsu waan ta'eef iftoomina hin qabu.

Kan bira seerummaa komii ol iyyannoo keessatti gaafatamee baay'ee keessaa muraasa qofa akka qabxiitti qabachuun kanneen hafan irratti homaayyuu otoo hin jedhin bira darbuun murtii kennu dha. Ogeessonni adeemsa kana hordofan yemmuu gaafataman qabxiwwan komii hafan irratti callisuun keenya murtii mana murtii jalaatiin waliigaluu keenya agarsiisa waan ta'eef qabxii ni dhiyeessisa jedhame qofa malee kanneen hafan sababeessuun ajaja yookiin murtii kennuun nurraa hin eegamu jedhu. Haata'u malee ijoowwan adda addaa bu'uureffachuun komii dhiyaate yoo ta'e murtiin ijoo tokko irratti kennamu dhimmicha kan xumursiisu yoo ta'e malee tokkoon tokkoo ijoo dubbii komiin irratti dhiyaateef murtiin kennamuu akka qabu tumaa SDFHHkwt. 83 (3) irraa ni hubatama.

Akkasumas ijoon qabatamee ni dhiyeessisa yemmuu jedhamu baay'inaan komii qofarratti hundaa'uun yemmuu hundeffamu komii ol iyyataatiin liqimfamuudhaan dursanii amanamii erga murteessanii booda qulqulleessuuf jedhanii deebi kenna yemmuu waaman ni mul'ata. Fkn.Galmee MMWO lakk.322863 ajaja gaafa 3-07-2012 kenname irratti "qabiyyee lafa tarree 7^{ffaa} keessatti ibsame waliigaltee gaafa 30/12/2004 taasifameen ol iyyataaf kan kenname ta'ee otoo jiruu manni murtii jalaa ol iyyataaf kennamuun hin mirkanoofne jechuun murtiin kenne sirriidha moo miti? Jechuudhaan ijoo qabatee erga dhiyeessisee booda dhumarratti garuu murtiimana murtii jalaa cimsuudhaan murteessee jira. Haata'u malee, *qabiyyeen lafa tarree 7^{ffaa} irratti caqafame waliigaltee gaafa 3/12/2004* 'tiin ol iyyataaf kan kenname ta'uu mirkanaa'ee

jira moo miti? Qabxiin jedhu otoo qabame erga qulqullaa'ee booda mirkanaa'e ykn hin mirkanoofne jedhanii guduunfuuf loojikii sirrii ta'a. Haaluma wal-fakkaatuun, himataan akkaataa himannaasisaattimirkaneessee osoo jiruu himannaasisa kufaa gochuun sirriidhaa? Jechuun qabachuun ni jira. Akkasumas, ijoo dubbii muraasa qabachuun kaan immoo daangessuun ni jira. Fkn. Waliigalteen jira moo hin jiru kan kan jedhu qofa qabachuun ijoowwan biroo daangessuun ni jira.

Gama biraatiin ijoon kan hundeffamu falmii barreffamaykn iyyannoowwan bitaa fi mirgidihiyeessan, ragaalee galmeekessajiranii falmiiwan dhagaha duraakeessatti falmitootni taasisan keessatti firriiwan dubbii fi ijoo seeraagareetokkoongaafatameegareebiraatiinhaalame bu'uureffachuun akka ta'e SDFHHkwt. 247.248 irraa ni hubatama. Haata'u malee, faallaa kanaasadarkaa ol iyyannoottifirriiwan dubbii manamurtii sadarkaa jalqabaatti bitaa fi mirgi irratti wal-hinfalmine, firrii dubbii haaraafi ijoodhimmichaa murteessuuf hin barbaachifne kaasanii ittidabaluudhaanwanta ragaadhaanhin qulqulloofne irratti murtiinyerootti kennamu ni mul'ata. Fakkeenyaa, dhimma liizii armaan gadii ilaaluun ni danda'ama.

Dhimma 7^{faa}

Dhimma waliigaltee liizii MMOGANF galmeelakk.31243 ta'erratti himataan himataangaafa 1/5/2010 barraa'eetiin Bulchiinsi M/Sabbataa fi M/Q/M/Sabbataalaftiqonnaabaa koo irraafudhatameegara magaalaatti yemmuudaangeffamu qabiyee lafakaaree 2000 waliigaltee liizii gaafa 7/5/2001 taasifameen kaartaa waliinnaaf kennname manajireenyaa,magaazina fi suuqiofirraaqabu bu'uura waliigalteetiin akkaaniijaarsahinraawwaannehayyamaijaarsaanadhorkanii xalayaagaafa 1/09/2008 barraa'eenlaficha hin misoomnine jechuudhaanseeraanalaqabeenya na jalaa mancaasan tilmaama miliyoona 1 ta'u naaf kaffalanii qabiyee akka naafdeebisan jechuun himatanii jiru.

Himatamtoonni immoo''himataan bu'uura waliigaltee liizii himatamaa 1ffaa waliinbara 2001 taasiseetiinlafamisoomsuu waanhafeefbu'uura labsii Liizii Lakk.721/2004 kwt. 22,23,29.30 fidambii 182/08 kwt. 43(12) fi 61'tiinqaamni bulchiinsaa aangoo qabuun waliigaltee addaan kutuunaangoofgahee hojii bulchiinsaa waantaeefdhimmichi murtii bulchiinsisa dhumaa

otoo hin argatin m/murtii idilee ofitti fudhatee ilaaluuf aangoo hinqabu, erga jedhanii booda deebii filannoos dhiyeessaniiru.

MMOGANF dhaddacha gaafa guyyaa 14/6/2010 ooleen bu'uura waliigalteetiin hin misoomsine sababa jedhuun waliigaltee addaan kutame w/ra himatamaa qofarratti kan gatamu otoo hin taane seera liizii qofa otoo hin taane seera waliigaltee waliigalaataanis haalonni waliigaltee diigsisan jiraachuuf dhiisuu ilaaluun aangoo mana murtiiti jechuun mormii kufaa erga godhee booda falmisiisuudhaan ijoon dubbii; qabiyyee lafa liizii karee 2000 himatamaan qotee bulaa ta'ee qabachuun liiziin kaartaa lakk, 2112/2001 baafatee mana jirenyaa fi daldalaa irratti ijaarratee qabu himatamtoonni hayyama ijaarsaa dhowwachuuun qabeenya irraa diigani moo qabiyyee lafa duwwaati? Jedhu erga qabatee booda, dhaddacha gaafa 19/3/2012 ooletiin himataan bu'uura waliigaltee liiziitiin waggaa 8 guutuu qabiyyee kana irratti ijaarsa barbaachisu otoo hin raawwatin kan turee waan ta'eef waliigaltee addaan kutuun aangoo himatamaati. Ijaarsa xixiqqoo kaartaa isaaf kennname waliinwal-hinsimne raawwate ijaarsa seeraan alaati waan ta'eef bulchinsi magaalaa beenyaa kaffaluufis hin dirqamu ijaarsa seeraan alaa diiguun aangoo isaati jechuun himata dhiyaate kufaa godheera.

Haata'u malee, himataan komii isaanii keessatti; faallaa heera mootummaa lafti hekt.60 na irraa fudhatamee kaaree 2000 naaf kennnameemana waggaa 60 oli ijaaree irraa qabu tooftaa waliigalteeliizii jedhuun mana jirenyaa ofii akka bitu seerri eeyyamu hin jiru. Otuma jedhame waliigalteen kan addaan cite of eeggannoo tokko malee waan ta'eef seeraan ala dha. Qabeenyaan manca'es qabeenya qotee bulaa waggaa 60 oli turee dha malee qabeenya seeraan alaa miti jechuun murtiin jalaa akka diigamu komatanii ol iyyatanii jiru.

MMWO waliigalteen liizii adeemsa hordofee cite moo miti? Adeemsa hordofee cite yoo ta'e ol iyyataan lafa liiziin fudhate irraa qabeenya qaba moo miti? Jedhu fi kan biroo? Qulqullaau'uu waan qabuuf ni dhiyeessisa jedheera. Dhumarrattis himataan qotee bulaa waan ta'eef lafti yemmuu irraa fudhatamu beenyaan kaffalame hin turre kun immoo faallaa HM kwt. 40 waan ta'eef waliigalteen liizii seeraan ala taasifameetiin ol iyyataan seeraan ala qabiyyee irraa buqqaa'uu hin qabu jechuun murtii MMOGANF diiguudhaan qabiyyeen ol iyyataaf akka deebi'u murteessee jira.

Gaaffilee Marii

1. Dhimma 7ffaa armaan olii irratti tokkummaa fi garaagarummaa ijoo MMWO fi MMO adda baasi! MMWO firiiwan dubbii fi ijoo falmii mana murtii jalaatti qabame moo haaraa falmii keessa kan hin jirre bu'uureffachuun murtii kenne jettuu? Akkamitti? Ijoowwan dubbii manneen murtii lamaan akkamitti madaaltu?
2. Dhimma tokko irratti ijoon dubbii si'a meeqa qabama? Bu'uura SDFHH kwt. 248'tiin ijoon dubbii hundaa'uu fi bu'uura SDFHH kwt. 338'tiin dhimmi tokko ni dhiyeessisa jechuudhaaf ijoo yookiin qabxii manni murtii ol iyyanno qabatu garaagarummaa fi tokkummaan isaanii maal akka ta'e irratti mari'adhaa!

Walumaagalatti komii ol iyyataan dhiyeeffate dhuguma sirriidha moo mitiqabxiin jedhu murtii keessatti kan ibsamuu qabu ta'ee otoo jiruu dursanii komii dhiyaate amanuudhaan jechoota kanneen akka "ragaan ol iyyataa mirkaneessee otoo jiruu, ol iyyataan seerummaa gaafatee otoo jiruu manni murtii jalaa bira darbuun murtii kenne sirriidha moo miti? Kan jedhu gama tokkoon dhimma hin qulqulloofne guduunfuu yemmuu ta'u gama biraatiin immoo kallattii murtii agarsiisaa kan jiru waan ta'eef qabxiin qulqulla'uudhaa qabu bifaa bilisa 'neutral' ta'een bitaatti ykn mirgatti murtii haala danda'amuun otoo qabame gaarii ta'a. Aakkumas, manneen murtii aangoo ol iyyannootiin dhimmoota yemmuu ilaalan falmiwwan manneen murtii jalaatti taasifaman ilaachissee murtii sirii kenuuf ykn dhugaa baasuudhaaf dirqama kan barbaachisu yoo ta'e malee dhimmoota haaraa kaasanii ilaaluun sirii miti. Firiiwan dubbii mana murtii jalaatti hin kaane garuu kan falmitootni kaasanii falmuudhaa qaban ykn sababoota himannoo haaraa of danda'anii akka haaraatti ragaa bitaa fi mirgaa dhagahuudhaan mirkanuu qaban manni murtii ol iyyanno daangaa aangoo isaaf kennname darbuudhaan ijoo dhimmichaa irratti mirga dhagahamuu fi ragaa dhiyeessifachuun garee faallaa cabsuudhaan ijoo haaraa irratti murtii kenuun adeemsa sirii hin ta'u. Fakkeenyaaaf, dhimma armaan olii keessatti waliigaltee liizii taasifame seeraan ala moo miti? kan jedhu ijoo falmii kan hin turre ta'uu caalaa himataan mana murtii jalaatti himanna yemmuu hundeessu bu'uura waliigaltee liiziitiin naaf kennname jechuun mirga waliigaltee liizii irraa madde sababeeffachuun himanna kan hundeesse ta'ee otoo jiruu MMWO waliigalteen liizii seeraan ala taasifameen himataan qabiyee irraa buqqaa'uu hin qabu jechuun haalli murteesse ijoo inni qabate waliin kan wal-hin simne waan ta'eef sirii miti.

Dabalataan, waliigalteen liizii adeemsa hordofee cite moo miti? Adeemsa hordofee cite yoo ta'e ol iyyataan lafa liiziin fudhate irraa qabeenyaa qaba moo miti? Jedhu fi kan biroo? jechuun ijoo inni qabate haala hanqina ykn dogoggora mana murtii jalaa qorachuuf isa dandeessisuun kan qabame ta'uu hin agarsiisu. Fakkeenyaaf, dhimma kana irratti MMO waliigalteen liizii bu'uura seeraatiin addaan cite jechuudhaan haalli itti murteesse hanqina qaba moo hin qabu? qabxii jedhu qabachuun ni dhiyeessisa otoo jedhame gaarii dha.

3.8. Dhiyeessii Ragaa Dabalataa

Akka qajeeltootti ragaan kamiyyuu dhiyaachuu kan qabu barreffama iyyannoo waliinmilteeffamee ta'uu akka qabu tumaa SDFHHkwt. 222, 223 fi 222 irraa ni hubatama. Sadarkaa kanatti ragaan wal-qabatee dhiyaachuu danda'u ragaa harka falmitootaa jiru yookiin tattaaffii ofiitiin argachuu kan danda'an yoo ta'ee dha. Haata'u malee, falmitoonni ragaan isaan fayyadu kan jiru ta'uu beekanii garuu immoo tattaaffii dhuunfaatiin argachuu kan hin dandeenyee fi deeggarsa mana murtii kan barbaachisu yoo ta'e barreffama ibsa ragaa keessatti kanuma ibsuudhaan bu'uura SDFHHkwt. 145'tiin ajaja mana murtiitiin akka isaaniif dhiyaatu gaafachuuf mirga qabu. Sababa cimaa fi amansiisaa ta'een bu'uura SDFHHkwt. 256 haala addaatiin yoo hayyamameen ala ragaaleen bu'uura tumaa armaan oliitiin barreffama iyyannoo waliinjalqaba dhiyaachuudhaa qaban otoo hin dhiyaatin yoo hafan yeroo dhumaatiif guyyaa dhagaha duraa mana murtiitti dhiyaachuu akka qabanii fi sana booda gaaffiin gal mee dhaan wal-naaf haa qabatu jedhu fudhatumummaa kan hin qabne ta'uu SDFHHkwt. 137 jalatti ifatti tumamee jira.

Sadarkaa ol iyyannoottis, ragaalee gal mee keessa jiran qorachuudhaan ijo dhimmichaatiif murtii sirrii kennuu kan dandeessisu ta'uu isaa manni murtii ol iyyannoo yoo amane ijoo inni qabate kan manni murtii jalaa waliin tokko ta'uu baatus, manni murtii ol iyyannoo ijoo jijiiree yookiin otoo hin jijiirin sababeessuudhaan murtii adda ta'e murteessuu ni danda'a.¹⁰⁹

Dhimma kanaan wal-qabatee hanqinni hojii keessatti mul'atu yeroo baay'ee dhimmootuma sadarkaa ol iyyannootti bu'uura SDFHHkwt. 342'tiin murtaa'uu danda'an ka'umsa

¹⁰⁹ SDFHH kwt. 342

godhachuudhaan gal mee diiguun manni murtii jalaa dhimmicha akka irra deebiin ilaalee murteessu ajajuun ni mul'ata. Ragaaleen gal mee keessa jiran murtii kenuudhaaf gahaa yoo ta'an sababuma manni murtii jalaa ijoo hin qabanneef yookiin ijoo dogoggoraa qabateef qofa bu'uura SDFHHkwt. 341nis ta'e keewwata 343'tiin gal mee gad-deebisuun bu'a qabeessa hin godhu. Akkasumas ajaja yookiin murtii manni murtii jalaa kennuu otoo qabuu otoo hin kennin bira darbe manni murtii ol iyyannoo haalli inni simatee ilaalee murteessu ni jiraata. Fakkeenyaaaf bu'uura SDFHHkwt. 40 (5)'tiin garee mana murtii jalaatti falmii keessa ture garuu immoo falmii ol iyyannoo keessa hin jirre akka makamu gochuudhaan falmisiisee wanta manni murtii jalaa otoo murteessuu qabuu bira darbe ofumaa ilaalee murteessuu ni danda'a. Haata'u malee, bu'uura armaan oliitiin ragaaleen mana murtii jalatti dhiyaataniin alatti sadarkaa ol iyyannootti haalli itti ragaa haaraa dhagahuun danda'amu waan jiruuf haala addaatiin ilaalamuu qaba.

3.8.1. **Haalota Addaa Ragaan Haaraa Mana Murtii ol iyyannootti Dhiyaatu**

Akka bu'uuraatti iyannoontokko mana murtii aangoo jalqabaa qabutti yemmuu dhiyaatu bu'uura tumaalee armaan oliitiin ragaa waliindhiyaachuu qaba haa jedhamu malee sadarkaa mana murtii jalqabaatti falmiin tokko gara dhagaha guutuutti erga darbee booda murtiin duratti haalli ragaan haaraan dhiyaate dhagahamu kan jiru ta'uu isaa tumaalee SDFHHkwt. 264 fi 272 irraa ni hubatama.

Gama biraatiin manni murtii aangoo jalqabaatiin dhimma tokko ilaalee murtee xumuraa erga kennee booda ragaan haaraan dhimmicha ilaallatu karaa lamaan mana murtiitti dhiyaachuu akka danda'u hubatamuu qaba. Inni jalqabaa adeemsaa itti manuma murtii jalqaba dhimmicha ilaalee murteesetti bu'uura SDFHHkwt. 6'tiin dhiyaatuu dha. Ulaagaa adeemsaa kanaa kutaa darbe keessatti bal'inaan waan ilaalamuef asitti irra deebi'uun hin barbaachisu. Inni 2ffaan murtii booda gaaffii falmitootaatiin yookiin kaka'umsa mana murtiittiin sadarkaa ol iyyannootti haala itti dhiyaatuu dha. Mata-duree kana jalatti dhimmi ilaallu adeemsaa isa 2ffaa irratti kan xiyyeffatu ta'a.

Sadarkaa ol iyyannootti ragaan dabalataa mana murtiitti dhiyaachuu kan danda'u; Ulaagaalee SDFHHkwt. 327(3) fi 345 jalatti tarreffaman bu'uureffachuun ta'uu danda'a. Kunis; Gareen gaafatu falmii jalqabaa keessatti dhiyeessuu kan hin dandeenye ta'uu yoo hubachiisee yookiin

bu'uuraSDFHHkwt. 137, 145'tiin mana murtii jalaatti dhiyeessuu yoo hin dandeenye carraa SDFHHkwt. 327(3) tti fayyadamuu danda'a jechuu dha. Akkasumas, falmii jalqabaa keessatti hanqina garee gaaffii ragaa dabalataa dhiyeesseetiin harca'ee kan hin hafne ta'uu qaba. Kana jechuun garagaltoo dubbifama SDFHHkwt. 256 ta'uu danda'a.

Kana malees ragaan akka dhiyaatu barbaadame kun murtii mana murtii jalqabaa booda kan argame yoo ta'ee dha. Hima biraatiin, silaa ragaa murtii jijiirsuu danda'u ta'ee murtiin duratti ragichi jiraachuu isaa gareen falmitootaa odeeffannoo kan hin qabnee fi murtii booda kan bira gahan yoo ta'ee dha. Yaada kana kan cimsu hiikoo DhIMMWF jildii 9ffaa galmee lakk.39853 ta'e irratti kenne ilaaluun barbaachisaa dha. Inni biraan manni murtii jalqaba dhimmicha ilaale ragaa fudhatamummaa qabu kufaa yoo godhe sadarkaa ol iyyannootti dhiyaachuu kan danda'uu ta'uu isaa SDFHH keewwata 138 fi 142 waliin ilaalamuu qaba. Akkasumas, manni murtii ol iyyanno murtii haqaa kennuuf kan barbaachisu ta'uu yoo itti amane ragaa haaraa dhiyeessisu yookiin manni murtii jalaa qoratee bu'aa isaa akka beeksisu ajajuu akka danda'u aangeffamee jira.

Walumaagalatti manni murtii ol iyyanno ragaa dabalataa yemmuu ajaju firrii dubbii haaraa galmee mana murtii jalaatti hin kaane kan affeeruu fi ijoo falmii haaraa hordofsiisuu kan danda'u waan ta'eef, gaaffii ragaa dabalataa dhiyaatu maqaan dhimmoonni haaraa sadarkaa ol iyyannootti dhiyaachuu hin qaban jedhuun duuchaatti kufaa gochuu irraa yookiin ragaalee dagannoo yookiin hanqina falmitootaatiin harcaa'anii hafan duuchumatti simachuurraa bu'uura ulaagaalee armaan oliitiin madaalanii sababeessanii ajaja malu kennuun furmaata ta'a. Gama biraatiin adeemsa ragaa dabalataa simachuu keessatti falmii ykn ijoo haaraa keessummeessuu mirgi dhagahamuu falmitootaa kan miidhu yoo ta'e dandeetti (capacity) murtii haqaa kennu gaaffii keessaa waan galchuuf mirgoota wal-falmitootni ragaa dabalataa irratti dhagahamuu dhaa qaban kanneen tumaalee SDFHHKwt. 343 fi 328(3 key.2^{ffaa}) fi kwt. 346 jalatti tumaman of eegganno dhaan hojiirra oolchuun barbaachisaa dha.

3.9. Qajeelfamaan Gad-deebisuu

Manni murtii jalaa firriwwan dubbii murtaa'uu qaban irratti ijoo dubbii otoo hin qabatin fi ragaa hin dhagahin kan bira darbe yoo ta'e manni murtii ol iyyanno ijoo dubbii hundeessuudhaan manni murtii dhimmicha jalqabaa falmisiisee ragaa dhagahee arganno isaa waliin akka ol

deebisu qabxiidhaan gad-deebisuu akka danda'u SDFHHkwt. 343(2) irraa ni hubatama. Haata'u malee, hoj-maata jiru yoo ilaalle akka seerichi jedhutti qulqulla'a'ee mana murtii ol iyyannootti kan ol deebi'u otoo hin taane manni murtii ijoo qabame jalatti qulqulleessee murtii itti fakkaate akka kenu jechuun qajeelfamaan gad-deebi'aa kan jiru ta'uu isaati. Adeemsi kun sadarkaa manneen murtii federaalaa fi naannooleetti yeroo dheeraaf kan baratame waan ta'eef rakkoo baratamni kun fide maqsuuf gara seeraatti deebi'uun bu'uura SDFHHkwt. 343'tiin akka hojiirra oolu barreeffamni qophaa'ee leenjiin dhimma kana irratti gama ILQSO'tiin kennamaa kan ture ta'uun ni yaadatama.¹¹⁰

SDFHHkwt. 343 irraa maquun rakkoo inni hordofsiiseen wal-qabatee leenjii kanaan dura kennname keessatti bu'uura SDFHHkwt. 343'tiin erga dhimmi tokko qabxiidhaan gad-deebi'e booda gaaffiin iyyannoo foyyeffachuu hayyamamuu qaba moo miti? ijoo jedhuun wal-qabatee ajajni bu'uura SDFHHkwt. 343'tiin kennamu akka ajaja fala yerootti kan fudhatamu yoo ta'e hanga dhimmichi qulqulla'a'ee ol deebi'utti dhimmichi murtii ol iyyannoo argate hin jechisiisu waan ta'eef akka murtiin mana murtii jalaa diigametti fudhachuun bu'uura SDFHHkwt. 91'tiin gaaffii iyyannoo fooyeffachuu keessummeessuun sirrii akka hin taane ibsamee jira.

Gama biraatiin hoj-maanni kun deemee deemee ogeessonni tokko tokko itti yaadanis ta'e dagannoodhaan dhimma manni murtii aangoo jalqabaatiin ilaalee ijoo sirrii qabatee ragaa dhagahee sababeesse murteesse aangoo ol iyyannootti fayyadamuudhaan waanuma manni murtii jalqabaa qulqulleesse murteesse akka irra deebi'ee qulqulleessu yemmuu ajajan qabatamaan ni mul'ata. Kun immoo dhimmi tokko xumura akka hin arganee fi abbootiin dhimmaa baasiif dhamaatii hin malleef akka saaxilaman sababa ta'aa jira.

Qabxiidhaan yeroo gad-deebi'u manni murtii jalaa ragaa rogummaa qabu kamuu ajajuun qulqulleeffatee murtii akka itti kenu gaaleen jedhu murtiilee hedduu bu'uura kwt. 343'tiin gad-deebi'an keessatti ni mul'ata. Haata'u malee, qajeelfamni haala kanaan duuchaatti kennamu qajeeltoo dhiyeessii ragaa waliinis madaalamuu qaba. Sababiin isaas ragaan rogummaa qabu kamiyyuu adeemsa dhiyeessii ragaa hordofee yeroo seeraan taa'e keessatti dhiyaachuu yoo baate

¹¹⁰ Moojulii Seera Deemsa Falmii Hariiroo Hawaasaa Leenjii Hojii Irraa Yeroo Gabaabaa, ILQSO, Adama, Amajjii , fuula 14,66.

fudhatamummaa akka hin qabne tumaalee seera ragaa hogganan kutaa darbe keessatti ilaalle irraa ni hubatama. Haalota addaa seerri hayyamuun alatti manni murtii jalaa ragaa rogummaa qabu kamiyyuu simatee murtii itti fakkaate akka kennu jechuun qajeelfamaan gad-deebisuun sirrii akka hin taane hubatamuu qaba.¹¹¹

Gama biraatiin ogeessoonni sadarkaa manneen murtii jalqabaa irra jiran tokko adeemsi kun sirrii miti bu'uura SDFHHkwt.343'tiin qabxiidhaan yemmuu gad-deebi'u nuti qulqulleessinee ol deebisuu malee murtii dhumaan itti kennuu hin dandeenyu yemmuu jedhan qajeelfama gubbaadhaa dhufe kabajuun dirqama sababa jedhuun seeraan alummaa isaa otoo beekanii sababuma aangoo sirreessuu hinqabneef qofa hoj-maata dogoggoraatiin liqimfamaanii hafaniiru.

Hoj-maata seera irraa maqe kana maqsuudhaan tumaan SDFHHkwt. 343 akka hojiirra oolu gochuuf tattaaffiin godhamaa ture murtii dirqisiisummaa armaan gaditti ibsame kana waliin yemmuu ilaalamu ammaa booda hojiirra oolchuun dhimma filannoo hin qabne ta'uu nutti agarsiisa.

Dhimma 8^{ffaa}

Haala raawwii SDFHHkwt. 343 (1) ilaachisee murtii dirqisiisaa DhIMMWF jiildii 25ffaa Lakk. 186816 irratti kenne haa ilaallu. Ka'umsidhimmichaa, iyyataan MM aanaatti waamamtoota irratti himanna dhiheeffateen tilmaama baargamoo jalaa balleessan qarshii 100,000 akka kaffalaniif gaafatee jira. Waamamtootni baargamoo kan hin balleessine ta'uu ibsuun itti gaafatamummaa hin qabnu jedhanii jiru. Manni murtii aanaa ragaa dhagahuun murtii kenneen waamamtootni tilmaama baargamoo qarshii 15,000 akka kaffalan jedhee jira. Iyyataan tilmaama baargamoo komachuun MMOtti ol iyyannoo dhiyeesseera. MMO Murtii kenname diiguun manni murtii

¹¹¹ DhIMMWF jildii 21ffaa-galmee lakk.127580 irratti galmeen qajeelfamaan yemmuu gad-deebi'u adeemsi dhiyeessii ragaa kabajamuu akka qabu ibsee jira akkasumas jilduma kana galmee lakk. 99474 irratti galmee mana murtii jalaa keessa sirriitti otoo hin qoratin murtii ol iyyannoo kennuun sirrii akka hin taanee hiikoo dirqisiisaa kennee jira. Dabalataan dhaddachumti kun jildii 20ffaa galmee lakk.109563 irratti ragaan dhiyaate dhugaa jiru kan mirkaneesse yoo ta'e manni murtii ragaa dabalataa akka dhagahamu ajajuun dirqama akka hin taanee fi ragaan dabalataa kan ajajamu dhugaa galmee keessa jiru baasuuf dirqama kan barbaachisu yoo ta'eedha jechuun hiikoo kenname ilaaluun barbaachisaa dha.

Aanaa tilmaama baargammoo ilaalcissee jaarsota bilisa ta'aniin akka qulqulla'u gochuun ragaa namaa dura dhagahame waliin xiinxaluun murtii itti fakkaate akka kennu bu'uura SDFHHkwt. 343(1) tiin qajeelfamaan deebiseera. Manni Murtii Aanaa bu'uura qajeelfamaatiin dhimmicha irra deebiin ilaaluun tilmaama isaa qulqulleessuun waamamtootni tilmaama baargamoo qarshii 8000 akka kaffalan murtii kennee jira. Iyyataan Murtii kana komachuun komii isaa manneen murtii sadarkaadhaan jiraniif dhiyeessuus fudhatama hin arganne. Sana booda iyyataan komii isaa DHIMMWF Ijibbaataa dhiyeesseen waamamtootni tilmaama miidhaa dhaqabe irratti komii osoo hin dhiyeessin murtii duraan naaf kenname jijiiruun qarshii 15,000 dura murtaa'e gadi murteessuun dogongora bu'uura seeraa waan ta'eef akka naaf sirratu jechuun gaafatee jira.

DhIMMWF immoo xiinxala taasiseetiin; Manni Murtii Ol iyyannoo dhagahu dhimma tokko gara mana murtii sadarkaa jalqabaatti kan deebisu karaa lamaaniidha. 1^{ffaa} Manni murtii jalaa mormii sadarkaa duraatiin dhimma tokko kufaa yoo godhee MM ol iyyannoo dhagahu murtii kana jijiiruun Manni murtii jalaa dhimmicha keessa seenuun ijoowwaan barbaachisan qabachuun akka murtii kennu bu'uura SDFHHkwt. 341 tiin haala itti deebisuudha. Inni 2^{ffaa} bu'uura SDFHHkwt. 343 fi 344 tiin manni murtii jalaa ijoo qabamuu qabu osoo hin qabatin ykn sirnaan osoo hin qulqulleessin murtii yoo kenne adeemsa itti deebisuudha. Manni murtii jalaa ijoo qabachuu qabu osoo hin qabatin hafuun isaa yeroo hunda mana murtii jalaatti deebisuuf sababa gahaa miti. Bu'uura SDFHHkwt. 342 tiin ragaan mana murtii jalaatti dhagahame gahaa yoo ta'e ijoo qabame jijiiruun ykn fooyyessuun manni murtii ol iyyannoo dhagahu murteessuu qaba. Bu'uura SDFHHkwt. 343(1) tiin dhimmichi yeroo deebi'u manni murtii jalaa ragaan qulqulleesse, tarkaanfii fudhate fi adeemsa murtichaaf sababoota jiran ibsuun mana murtii ol iyyannoo dhagahuuf ergu akka qabu keewwaticha muraa lama irraa ni hubatama. Ragaan ykn ajajni manni murtii jalaa ergu hundi maxxantuu gal mee haadhoo ta'ee kan lakkawwamuudha. Kanaaf manni murtii ol iyyannoo dhagahu murtii kan kennu bu'aan kun erga dhiyaateefiin booda ta'a. Manni murtii ol iyyannoo dhagahu bu'aa ergame sana irratti mormiileen ka'an yoo jiraatanilaalee gal mee haadhoodhaan wal-qabasiisuun murtii kan kennu ta'a. Kanaaf, dhimma kana irratti manni murtii ol iyyannoo dhagahu gal mee haadhoo yeroof cufee bu'uura SDFHHkwt. 343(1) tiin tilmaamni qulqulla'u akka dhiyaatuuf gochuu osoo qabu akka haaraatti akka murtaa'u gochuun isaa sirrii miti. Haata'u malee, dhimma kana keessatti manni murtii ol iyyannoo dhagahu sababa dhimmicha mana murtii jalaatti deebisuun akka

murtaa'u taasiseef manni murtii jalaa tilmaama murtii duraanii keessatti murteessee gaditti akka murteessu taasisee jira. Kun immoo kaayyoo ol iyyannoo dogongora uumame sirreessuf kan jedhu kan faallessudha. Kanaaf manni murtii ol iyyannoo dhagahu tilmaamni ragaadhaan qulqullaa'ee akka deebi'uuf taasisee gal mee haadhoo waliinwal-bira qabuun murtii kan kenu qabuudha.

Haata'u malee, raawwii SDFHHkwt. 343 ilaachisee dhaddacha ijibbaataa irratti qabu ilaaluun barbaachisaa dha. Akka qajeeltootti aangoon dhaddacha ijibbaataa dogoggora seeraa sirreessuu waan ta'eef ijoo sirreessuun ykn fooyyeessuun murtii kennamu ilaachisee dhaddachi ijibbaataa ijoo sirreessuun ofii isaa murtii kennuu danda'a. Haata'u malee ragaa madaaluu fi qulqulleessuu waliin dhimma wal-qabatu yoo ta'e fi dhaddachi ijibbaataa murtii kennu madaallii ragaa kessatti kan isa seensisu waan ta'eef bu'uura SDFHHkwt. 343(1)tiin mana murtii jalaatiif qajeelfamaan deebisuun manni murtii jalaas achumatti qulqulleesse murteessuu akka danda'u qajeelfamaan deebisuun danda'a jechuudhaan hiikoo kennee jira.

Walumaagalatti akka qajeeltootti manneen murtii ol iyyannoo ragaalee gal mee keessa jiran irratti hundaa'uudhaan ijoo dubbii jijiiranii yookiin otoo hin jijiiriin murtii kennuu kan isaan dandeessisu yoo ta'e bu'uura SDFHHkwt. 342 fi 348'tiin murteessuu akka qaban, haata'u malee, manni murtii jalaa ijoo dubbii sirrii fi firii dubbii murtii argachuu qabu kan bira darbe yoo ta'e kanuma caqasuudhaan manni murtii jalaa qulqulleessee bu'aa isaa akka ol ergu gal mee ol iyyannoo yeroodhaaf cufee qajeelfamaan gad-deebisee bu'uruma kanaan bu'aan qulqullaa'ee mana murtii jalaa irraa yeroo isaaf dhiyaatetti komiinis yoo jiraate dhagahee booda manni murtii ol iyyannoo murtii itti kennuu akka qabuu fi manni murtii jalaa bu'uura SDFHHkwt. 343'tiin qajeelfamaan yemmuu gad-deebi'u dhimmicha keessa deebi'anii akka haaraatti falmsiisanii murteessuuf aangoo kan hin qabne ta'uu hiikoo dirqisiisaa armaan olii irraa hubachuun ni danda'ama. Kanaaf, tumaan SDFHHkwt. 343 yoo hojiirra oole manneen murtii ol iyyannootti galmeen dafee xumura akka hin arganne, kuufamni gal mee akka dabaluu fi mirgi ol iyyannoo akka dhiphatu godha yaadni jedhu bu'uura seeraa hanga hin qabnetti madaallii kamiinuu fudhatamummaa hin qabaatu.

Gaaffilee Marii

- 1) Akka qabatama naannoo keenyaatti hiikoo DhIMMWF armaan olii akka hojiirra hin oolle sababni taasisu jira jettuu? maalfaa?
- 2) Bu'uura SDFHHkwt. 343(1)'tiin manni murtii ol iyyannoo dhimma tokko qabxiidhaan yemmuu gad-deebisu manni murtii jalaa haala kamiin abbootii dhimmaa simatee keessummeessa jettuu? Galmee haaraatu banama moo galmee duraanii sochoosuudhaan dhimmicha qulqulleessa? Dhumarratti bu'aa qulqulla'e haala kamiin mana murtii ol'aanaatti ergama?
- 3) Manni murtii ol iyyannoo hoo haala kamiin simatee dhimmicha ilaala ?
- 4) Manni murtii ol iyyannoo dhagahu bu'aa isaaf dhiyaate adeemsa sirriitiin kan hunqulqulloofne ta'uu yoo hubate offi isaa qulqulleessee murteessuu qaba moo irra deebi'e manni murtii jalaa qulqulleessee akka deebisuuf taasisuu qaba? kaayyoo bu'a qabeessummaa fi si'aayina sdfhh waliin ilaala!

3.10. Qabiyyee Murtii Ol iyyannoo

Manni murtii aangoo ol iyyannootii dhimmoota ilaalee ajaja adda addaa yookiin murtii dhumaan kenuu ni danda'a. Haata'u malee, qabiyyee murtii ilaachisee gargaarummaan waan jiruuf akka itti aanutti ilaaluun barbaachisaa dha. Qabiyyee SDFHHkwt. ,337 ilaachisee hoj-maanni walfakkaataa kan hin jirre ta'uu qabatamni jiru ni ibsa. Ogeeyyiin tokko tokko SDFHHkwt. 337'tiin dhimma ol iyyannoona dhiyaate keessa seenuu hin barbaachisu jechuun ajajni kennamu murtii miti. Manni murtii ol iyyannoo murtii mana murtii jalaatti kennametti yoo waliigale sababeessuun otoo hin barbaachisin dogoggora kan qabu ta'ee hin argamne jedhee ol iyyata yoo cufe gahaa dha jedhu. Faallaa kanaa immoo ajajas ta'e murtii manni murtii kenu kamiyyuu sababawaa ta'uu qaba waan ta'eef manni murtii komii dhimma ol iyyataan dhiyaate keessa seenuun hin barbaachisu kan jedhu yoo ta'es sababa keessa seenuun hin barbaachisneef of danda'ee erga ibsee booda galmee cufuu qaba kan jedhuudha.

Yaadota lamaan armaan olii walittiaraarsuuf gaaffiin deebi'uu qabu bu'uura SDFHHkwt. 337'tiin hindhiyeessisu jechuun ajajni kennamu ulaagaa qabiyyee murtii kwt. 182 (1) jalatti ibsameen ni hammatama moo hin hammatamu kan jedhuu waliin ilaaluun barbaachisaa dha.Murtii jechuun ka'umsa ajaja ykn murtoo manni murtii kenu akka ta'e fi ajaja jechuun

immoo ibsa mana murtii akka ta'e SDFHHkwt. 3 jalatti hiikameera. Kanaaf, bu'uura kwt. 337'tiin ajajni kennamu qaama murtii waan ta'eef ulaagaa qabiyyee murtii ol iyyannoo kwt. 182(1) jalatti ibsamee qabaachuu akka qabu nutti agarsiisa. Murtii tokko qabxiwwan murtiin irra qubatee fi sababoota murtii qabaachuu akka qabu SDFHHkwt. 182 (1) irraa ni hubatama. Kanaaf, ajajni tokko yemmuu kennamu dug-duubeen isaa yaada murtii qabxii ijoo fi sababa ajajicha kennuuf isa dandeessise kan of keessaa qabu ta'uu qaba.

Dhimma kana irratti muuxannoo biyya rogummaa qabuu kan seerri deemsa falmii keenya irraa waraabame SDFHH kan biyya Hindii 'Order 41 rule 11 jalatti MMW yaada ol iyyataa erga dhagahee booda deebi kennaan otoo hin waamin galmee kan cufu yoo ta'e sababa galmee cufe'dismiss' godhe galmeessuun bifa murtiitiin barreessee murtii labsuu akka qabu ibsa.¹¹²

Kanaaf, murtii mani murtii ol iyyannoo kennu firriwwan dubbii, seera rogummaa qabuu fi qabxii murtiin irra qubate yookiin ijoo dubbii ragaalee galmee keessa jiran wal-qabsiisuudhaan xiinxala ofitiin kan murteesse ta'uu haala ibsuun barraa'uu qaba. MM ol iyyannoo addatti of danda'ee ragaai xiinxaluun murtii sababawaa kennuu qaba malee murtii mana murtii jalaatiin waliigaluu isaa qofa haala waliigalata'een ibsuudhaan murteessuu hin qabu. Keessattuu, ol iyyannoo jalqabaa keessatti manni murtii aangoo bal'aa waan qabuuf yoo seerri haala addaatiin daangesse malee firriwwan dubbii, seeraa fi ragaalee galmee keessa jiran hunda qabxiwwan komiif sababa ta'an waliinilaaluudhaan sababeessee murteessuu qaba. Haaluma wal-fakkaatuun qabatama amma jiruunis murtiin mana murtii jalaa diiguuf yookiin jijiiruuf sababni gahaan kan hin jirre yoo ta'e hin komachiisu yookiin hin dhiyeessisu kan jedhamu yoo ta'e ajajni kennamu seera rogummaa qabuun kan kan deeggaramee fi xiinxalame ta'uu akka qabu Qajeelfamni Odiitii Mannee Murtii Oromiyaa ni ibsa.¹¹³

Gama biraatiin manni murtii ol iyyannoo bu'uura kwt. 348'tiin murtii mana murtii jalaa kan fooyesse ykn diige yoo ta'e ol iyyataadhaaf seerummaa murtaa'e sababeessuun barreessuu qaba. Murtii sababeessuun wal-qabatee sadarkaa ol iyyannootti hanqinni mul'atu xiinxalli mana murtii jalaa akkamitti fudhatamummaa akka dhabe ibsuu hafuutu mul'ata. Sababeessuu yemmuu

¹¹² The Code Of Civil Procedure, 1908, Order 41 rule 11(4).

¹¹³ Qajeelfama odiitii galmee manneen murtii Oromiyaa lakk.14/2013 Unka HH-III

jennu manneen murtii ol iyyannoo sababa ejjannoo isaanii cimsu ibsuu qofa otoo hin taane tokkoon tokkoon yaada murtii mana murtii jalaa maaliif fudhatamummaa akka dhabe ibsuun dirqama dha.¹¹⁴ Dabalataan sadarkaa ol iyyannootti murtiin kennamu seerummaa gaafatameef deebii kan hin kennine yoo ta'e yookiin duuchaa dhumatti murtii cimsuun mirga ol iyyannoo falmitootaa illee kan dhiphisu ta'uu isaa fi manni murtii ol iyyannoo sababa malee murtii mana murtii jalaa diiguuf aangoo kan hin qabne ta'uu hiikoo dirqisiisaa murtii DhIMMWf jildii 11^{ffaa} gal mee lakk.44545 irratti kenne waliin ilaaluun ni danda'ama.

3.11. Murtii Garee ol hin iyyanne Ilaallatu Murteessuu

Dhimma falmii tokko keessatti himattooni ykn himatamtooni baay'ee yemmuu ta'anii fi falmichi ijoo seeraa ykn firrii dubbii waliinii qabaatee murtii kennname irratti garee keessaanamni tokkoo kan ol iyyate yoo ta'e illee MM ol iyyannoo gareewwan hafaniifis haala ilaallatuun murtii fooyyessuu, cimsuu ykn diiguu akka danda'u tumaan SDFHH ni kaa'a.¹¹⁵ Tumaa kana hojiirra oolchuuf manni murtii yeroo murtee kenuu haala kamiin ta'uu qaba kan jedhuu ifatti waan hin teenyef rakkoo ni mul'ata. Dhimmoonni firrii dubbii fi ijoo seeraa waliinii qaban bakka tokkotti ilaalamuu akka danda'an tumaalee makamiinsa falmitootaa SDFHHkwt. 35, 36 keessatti ifatti tumamanii jiru. Tumaalee kanaan wal-qabatee sadarkaa mana murtii aangoo jalqabaa qabutti falmitootni yoo beellama irraa hafan garee hafe ilaachisee manni murtii akkaataa SDFHHkwt. 75 fi 76'tiin ajaja barbaachisaa kennuu akka danda'u ifatti tumamee jira. Ajajoota bu'uura tumaalee kanaatiin kennamuu danda'an keessa tokko gareewwan hafan akka dhiyaatanitti fudhatanii dhimma isaan ilaallatu irratti murtee kennuu akka ta'e ni hubatama. Murteewwan bu'uura kanaan kennaman irratti garee himattootaa yookiin garee himatamtootaa keessaan muraasni yoo ol iyyate sadarkaa ol iyyannoottis haaluma wal-fakkaatuun gareewwan hafan akka dhiyaatanitti fudhachuun murtee isaan ilaallatu kennuu ni danda'ama jechuu dandeenya. Sadarkaa mana murtii aangoo jalqabaatiin ilaaletti maqaa falmiitota makamaniitiin galmeen banamee maqaa isaaniitiin erga moggaafamee booda tumaaleen hafiinsa armaan olii kan irratti raawwatan waan ta'eef murtichi eenyuuf yookiin eenyutti akka murtaa'e adda baasuun

¹¹⁴ DhIMMWf Jildii 12ffaa gal mee lakk.58540 ta'e irratti manni murtii ol iyyannoo sababa gahaa fi seera qabeessa ta'e otoo hin qabaatiin murtii mana murtii jalaa diiguu kan hin dandeenye ta'uu ibsamee jira.

¹¹⁵ SDFHH kwt. .331

nama hin dhibu. Sadarkaa ol iyyannootti garuu dhimma firii dubbii fi ijoo seeraa waliinii qabu yoo ta’el ee himattoota hedduu keessaa ykn himatamtoota hedduu keessaa muraasni yoo ol iyyata galmeen kan banamus ta’e kan moggaafamu maquma nama ol iyyateetiin waan ta’eef garee ol iyyanno hin dhiyeessine irrattis murtii dirqisiisu yookiin fayyadu haala kamiin kennama kan jedhu ifa miti.

Tumaalee kana ka’umsa godhachuun bu’uura SDFHHkwt. 343’tiin ijoon qabamee yemmuu gad-deebi’u ykn bu’uura SDFHHkwt. 348’tiin murtii mana murtii jalaa cimsuu, fooyyessuun yookiin diiguudhaan murtii kennname bu’ureffachuuun garee ol iyyata hin gaafannee murtiin bu’uura tumaalee armaan oliitiin kennname na ilaallata waan ta’eef akkan falmadhu naaf yaa hayyamamu ykn faayidaan garee waliinii keessaa tokkoof murtaa’e anaafis raawwatamuu qaba gaaffii jedhu dhiyeessuu danda’a. Haata’u malee, yeroo baay’ee namni otoo ol iyyanno hin dhiyeessin murtiidhaan fayyadamaa ta’e murticha bu’ureffachuuun mirga isaa yemmuu gaafatu murtiin siif kennname hin jiru, murtichi si hin ilaallatu ykn seerummaan isin gaafatan adda adda waan ta’eef murtichi si hin ilaallatu sababa jedhuun kufaa yemmuu ta’u ni mul’ata.¹¹⁶

Gaaffilee Marii

- 1) Namni ol iyyanno keessatti maqaan isaa hin moggaafamne tokko seerummaan gaafatame adda addummaa qabaatus bu’uura SDFHHkwt. 331’tiin murtiin miseensa garee waliiniitiif murtaa’e anaafis raawwatamuu qaba jechuun nama itti murtaa’e irratti himata raawwii banachuun ni danda’a moo hin danda’u?
- 2) Dhimmoota falmii makamiinsa falmitootaa dantaa tokko irraa madde bu’uura SDFHHkwt. 41, 43 fi 358’tiin garee itti makuun ilaalamani murtaa’an irratti himataan yookiin himatamaan ol iyyatee murtii jalaa yoo cime yookiin diigame haalli itti gareen itti makamu bu’uura SDFHHkwt. 331’tiin fayyadamaa yookiin dirqamaa ta’uu danda’u jira jettuu?

¹¹⁶ Dhimma fayyadamtoota murtii dhimma ol iyyanno waliinii ilaachisee dabalataan hiikoo DhIMMWf jildii 22ffa galmees lakk. 139138 irratti kenne ilaaluun ni danda’ama.

- 3) Dhimma murtii firii dubbii fi ijoo seeraa waliinii bu'uureffate ol iyyata miseensi garee muraasni dhiyeesse irratti murtiin kennamu miseensota garee hafan kan fayyadu yookin dirqisiisu ta'uuf dhiisuu adda baasuuf safartuu nu fayyadu maal akka ta'e ibsi!

Akka waliigalaatti kaayyoon SDFHHkwt. 331 dhimmoota firii dubbii fi ijoo seeraa wal-fakkaataa qaban irratti miseensonni garee tokkoo mata mataatti kan ol iyyatan yoo ta'e dhimmuma wal-fakkaataa tokko irratti galmeen akka malee akka hin hedduummanne, falmitootni baasiif dhamaatii hin malleef akka hin saaxilamne, qabeenyi mana murtii akka hin qisaasofnee fi dhimmoota wal-fakkaataa irratti murtiin garagaraa kennamuun amantaa ummanni mana murtii irraa qabu akka hin balleessine gochuu waan ta'eef, bu'uura SDFHH kwt.331'tiin murtii yemmuu kenninu kaayyoo kana waliin ilaaluun furmaata ta'a.

Murtiin bu'uura aangoo ol iyyannootiin kenname murtii mana murtii jalaat guutummaa guutuutti kan diige yoo ta'e gareen sadarkaa ol iyyannootti hin falmine yoo jiraatellee murtii lubbuu hin qabneen haalli itti dirqamu yookiin fayyadamu waan hin jirreef murtii mana murtii jalaatiin dirqisiifamuu yookiin itti fayyadamuu hin danda'u. Akkasumas gareewwan hedduu keessaa ijoo dubbii ol iyyataa fi deebii kennaa qofa ilaallatu irratti murtii aangoo ol iyyannootiin kenname yoo ta'e gareewwan hafan haalli itti fayyadamaa ta'an hin jiraatu. Yeroo akkasii manni murtii ol iyyannoo murtiin gamisaan kan fooyya'e ta'uu ibsuudhaan guutummaa guutuutti akka hin diigamne of eeggannoo gochuu qaba.

3.12. Ol iyyannoo Dhimma Murtii Jaarsummaa (Appeal From Arbitral Award)

Murtiilee jaarsummaa bu'uura adeemsa Labsii Jaarsummaa Fi Araaraa Lakk. 1237/2013 keessatti caqafamaniin kennaman ilaachisee haala addaatiin wal-taatotni waliigaltee jaarsummaa isaanii keessatti yoo caqasan malee murtii jaarsummaa irratti ol iyyachuun kan hin danda'amne ta'uu ifatti tumamee jira.¹¹⁷ Ol iyyannoont haala addaatiin dhiyaatu kun otoo dhimmichi silaa mana murtii idileetti ilaalamereera ta'eetii mana murtii ol iyyannoont dhimmicha ilaaluuf aangoo qabutti guyyaa murtiin kenname irraa kaasee guyyaa 60 keessatti kan dhiyaatu ta'a.¹¹⁸ Manni murtii ol iyyannoo dhimma murtii jaarsummaa ilaalus qajeeltoo sirna ol iyyannoo seera deemsa

¹¹⁷Labsii Jaarsummaa Fi Araaraa Lakk. 1237/2013, kwt. .49(1)

¹¹⁸ Kan olii kwt. .49(4)

falmii hariiroo hawaasaa armaan olitti caqafameen akkaatuma dhimmichaatiin kan hogganamu ta'a.

Gama biraatiin labsicha kwt. 50 jalatti tarreffaman bu'uureffachuun murtiin jaarsummaan kennname akka diigamu (set aside)ta'u mana murtii silaa dhimmicha ilaaluudhaa aangoo qabutti iyyachuun ni danda'ama.¹¹⁹ Haaluma wal-fakkaatuun waliigalteen araaraa (conciliation agreement) wal-toota gidduutti taasifame akka murtii isa dhumaa ol iyyannoo hin qabnetti kan fudhatamu akka ta'e ibsamee jira.¹²⁰

Dhimmi ijoon kan biraa murtiin jaarsummaa isa dhumaa fi ol iyyata hinqabnee dha jechuun falmitoonni waliigaluu akka danda'an tumaa labsichaa kwt. 49(1) irraa ni hubatama. Haata'u malee, dhimma wal-taatonni waliigalan irratti dogoggora seera bu'uureffachuun qaamni komii qabu iyyata dhaddacha ijibbaataatti dhiyeffachuu ni danda'amoo miti? Ijibbaanni iyyata haala kanaan dhiyaatu simatee ilaaluuf aangoo qaba moo hin qabu kan jedhuu aangoo ijibbaataaf kennname fi bilisummaa yaada wal-tootni waliigaltee keessatti ibsachuudhaa qaban waliinilaalamuu qaba. Labsii kana kwt. 49(2) jalatti wal-taatotni dhimma murtii xumuraa argateefi dogoggora seeraa bu'uuraa qabu dhaddacha ijibbaataatiin akka hin ilaalamne waliigalteedhaan hambisuu akka danda'an tumamee jira. Haata'u malee, heera mootummaa federaalaa keessatti dhimmoota murtii xumuraa argatan fi dogoggora seeraa bu'uuraa qaban kamiyyuu irratti ijibbaanni federaalaa ofitti fudhatee ilaaluuf aangoo akka qabu tumamee jira.¹²¹ Heera kana keessatti murtii kamiyyuu kan jedhu murtii jaarsummaa ta'uu waan danda'uuf aangoo heeraan dhaddacha ijibbaataatif kennname kana labsiidhaan kaasuun ni danda'amaa laata kan jedhu dhimma mariidhaan gabbachuu qabuu dha.

¹¹⁹ Kan olii kwt. .50

¹²⁰ Kan olii kwt. .68

¹²¹Heera Mootummaa federaalaa labsii lakk.1/1987 kwt. .80(3,a,b), Heera Mo/N/Oromiyaa labsii lakk.46/94 kwt. 64(2,c), labsii lakk.1234/013 kwt. 10(1,h) fi 2(4), labsii lakk.216/011 kwt. 25(2,f) fi kwt. 26 tiin kaayyoo fi aangoo manneen murtii ijibbaataa naannoo fi federaalaa waliin haala wal--simatuun hoojiirra ooluu qaba.

Gaffii Marii

- Waltaatotni murtii jaarsummaa dhimma isaanii irratti kennamu ilaalchisee dogoggorri seeraa bu'uuraa raawwatame gareen jedhu ijibbaatatti akka hin iyyanne waliigalteedhaan daangessuu ni danda'uu? Aangoo manneen murtii ijibbaataa sadarkaa federaala fi naannootti manneen murtii waliigalaatiif kenname waliinwilitti hin bu'u jettuu? akkamitti madaaltu?

BOQONNAA AFUR

4. SIRNA DHAGAHAA OL IYYANNOO DHIMMOOTA YAKKAA

4.1. Seensa

Namni himannaayakkaatiin balleessaa taasifamee murtii balleessummaa kennname irratti itti hin quufne yoo ta'e komii ol iyyannoo isaa mana murtii aangoo ol iyyannoo ilaaluu qabutti dhiyeessuun mirga dhagahamuu akka qabu heeraan tumamee jira.¹²² Gama abbaa alangaatiin yeroo ilaallu immoo murtii kennname irratti bifa kamiinu komii yoo qabaate komii isaa mana murtii ol iyyannoo dhagahuuf aangoo qabutti dhiyeessuu akka danda'u seeraan mirgi kennameefii jira.¹²³ Adeemsi Ol iyyannoo kun immoo SDFY keessatti kwt.181-196 jalatti tumamee jira. Adeemsa ol iyyannoo kana keessatti ajajoota ol iyyannoo fudhachuun danda'amu fi hin danda'amneerga adda bahee booda qaamni komii qabu guyyaa murtiin kennname kaasee guyyaa 15 keessatti beeksisuun erga gargalcha fudhatee booda guyyaa 30 keessatti immoo komii isaa qopheessuun deebisuu qaba. Sana booda manni murtii ol iyyannoo ilaaluuf aangoo qabu dogongora seeraa ykn firii dubbii uumamee yoo jiraate ilaaluun deebii kennaan akka dhiyaatee falmii gaggeessuu gochuun murtii mana murtii jalatti kennname diiguu ykn fooyyeessuu ykn cimsuudhaan murtiin ni kenna.

Adeemsaaleen kunniin seericha keessatti kan kaa'aman ta'us hojiimaata keessatti rakkolee adda addaa kan qabanii fi haala wal-fakkaataa ta'een raawwatamuu dhabuun ni mul'ata. Kanaaf kutaa kana jalatti dhimmoota kanneen irratti galmeele qabatama sadarkaa naannoo keenyaa fi federaalaa jiran rogummaa qaban faana xiinxaluun kan dhiyaatu ta'a.

4.2. Ajajoota Ykn Murtii Ol iyyannoон Irratti Dhiyaatu Fi Hin Dhiyaanne

Amaloota ol iyyannoo jedhamuun beekkaman keessa inni tokkoo namni komii isaa dhiyeeffachuuf murtii ykn ajajni dhuma jiraachuu isaa agarsiisuu qaba. Akka qajeeltootti murtiin balleessummaa fi murtiin adabbii murtiawan dhuma akka ta'anitti kan

¹²² HMFDR kwt. 20(6) ilaala

¹²³ Akka Naannoo keenyatti Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Wal-iigalaa Oromiyaa Lak.214/2011 kwt. 7(27).

fudhatamaniidha.¹²⁴ Haata'u malee, ajajoota ykn murtiilee bu'aa cufsisuu hordofsiisan akka murtii dhumaatti yeroo fudhataman jira. Dhimmoota kanneen maaliif adda baasuun barbaachise kan jedhu yeroo ilaalluu kaayyoon isaa inni guddaan adeemsi ol iyyannoo si'ataa fi bu'a qabeessa akka ta'uufiidha. Dhimmoota kanneen seeraan tarreessanii adda baasuu fi adda baasuu dhabuu ilaalchisee biyyoonni tokko tokko seera isaanii keessatti tarreessanii yemmuu kaa'an, kanneen biroo immoo duuchumaan kaa'u. Akkasumas, kanneen akka agarsiistuutti kaa'anii fi akkaataa dhimmaatiin akka ilaalamu kan taasisanis ni jiru. Fakkeenyaaaf, seera biyya Viktooriyaa keessatti murtii haqa qabeessa ta'e kenuuf barbaachisaa yoo ta'e, yeroo kamituu ajaja kenname irraa ol iyyannoo fudhachuun akka danda'amu kaa'anii jiru.¹²⁵ Seera biyya Ameerikaa keessatti immoo ajaja manni murtii jalaa kenu irraa ol iyyannoo haala itti fudhatamu kaa'anii jiru. Kunis manni murtii ol iyyannoo dhagahu yoo hayyame akka ta'e tumanii jiru.¹²⁶ Kanaaf, murtiwwan kam irratti ol iyyannoон fudhatama kan jedhu kan murteessuu mana murtii ol iyyannoo dhagahu akka ta'e ni hubatama. Kanaaf, muuxanno biyyootaa yeroo ilaalluu ajajoota kennaman irraa madaalli adda addaatiin ol iyyannoон fudhatamu akka danda'u akka tumanni hubatama.

Biyya keenya keessattis ajajootni ol iyyannoo irraa fudhachuun hin hayyamamne jedhamanii tumaman SDFY kwt.¹²⁴ jalatti tarreeffamanii jiru. Tarreeffamni kaa'ame garuu banaa(illustrative list) ta'uun isaa ni hubatama. Dhimmichi ajaja ykn murtii dhumaat ta'uun isaa amala isaa irratti hundaa'uun bu'aa hordofsiuu irratti hundaa'uun akkaataa dhimmaatiin (case by case) ilaalamuu kan qabuudha.

Dhimma 9^{ffaa}

Dhimma DHIMMWF murtii argatee dha.¹²⁷ Dhimmikunis ajaja adeemsa falmii kessatti kennamu ilaallatuu dha. Ka'umsi dhimmichaafalmii dhimma yakkaa MMOF tii adeemsifamaa jiru irratti yemmuu ta'u, iyyattootnigaaffi dhiyeessaniin, ogeessiyaalaa dhuunfaa keenya hospiitaala dhuunfaa deemne akka yaalamnu nuu beeksitus manni amala sirreessaa mana yaala dhuunfaa

¹²⁴SDFY kwt. 184 fi 185(1) ilaala.

¹²⁵ Victoria Criminal Procedure act 2009, Art 297

¹²⁶<https://www.uscourts.gov/about-federal-courts/types-cases/appeals> gaafa 9/05/2015 ilaalam

¹²⁷Murtii Dirqisiisa MMWFDHI Jildii 25ffaa Lakk. G. 203051 irratti kenne ilaaluun ni danda'aama

deemne akka hin yaalamne nu dhorkuu isaatiin yaalumsi keenya addaan citee balaa guddaf saaxilamneef jirra waan ta'eef mana yaalaa dhuunfaa filannetti deemnee akka yaalamnu akka nuuf ajajamu jechuun gaafatanii jiru. MMO iyyannaa dhiyaate ilaaluun iyyatootni mana yaalaa dhuunfaatti yaalamu akka barbaadan caqasuun Hospitaala Dhuunfaa Landmark jedhamutti eegumsi gahaan taasifame akka yaalaman fi manni sirreessaa akka geessuu ajaja kenne jira.

A/Alangaa ajaja kennname kana irratti ol iyyannoo MMWF tiif dhiyeessee jira. Manni murtichaa iyyannaa dhiyaate fudhatee erga ilaalee booda ajaja kenneen, iyyatootni mana yaalaa isaan filataniin yaalamuuf mirga kan qaban ta'u isaa ibsee jira. Haata'u malee, yakka iyyatootni ittin himatamanii fi nageenyaa hawaasaa ykn dhuunfaa isaaniif jecha iddo biraa deemuun rakkisaa waan ta'eef Hospiitaalli LandMark koree ogeessootaa hundeessuun iddo iyyatootni jiran mana amala sirreessaa Qaaliitti dhaquun yaaluumsa guutuu akka taasisaniif jechuun ajaja kenne jira.

Iyyatootni ajaja kennname kana komachuudhaan dhaddacha Ijibbaataaf dhiyeessanii jiru. Komii isaanii keessattis,waa'ee yaaluumsa ilalachisee ajajni MMO kenne ajaja yeroof kennname ta'ee otoo jiruu faallaa SDFY kwt. 184 tiin waamamaan(A/A)ajaja sana irratti ol iyyannoo fudhachuuun isaa fudhatama waan hin qabneef dogoggorri seeraa uumamee akka sirraatujechuun gaafatanii jiru.

Dhaddachi Ijibbaataa xiinxala isaa keessatti iyyatootni hospitaala LandMark geeffamanii akka yaalaman jechuun ajajni MMO kenne ajaja ol iyyannoo irraa fudhatamuu danda'uudha moo?miti?kan jedhu xiinxalee jira. Xiinxala isaatiin, bu'uura ajaja MMOTiin iyyatootni Hoospitaala LandMark deemuun akka yaalaman yoo taasifame rakkoon nageenyaa uumamuudanda'a jechuun gama abbaa alangaatiin sodaan jiru kan muudatu yoo ta'e dhimma haadhoo irratti falmiin hanga xumuramutti ol iyyannooin hin danda'amujechuun dhorkuun bu'aa deebisuun hin danda'amne akka uumamuu taasisuudha. Kanaaf, dhimmichi ajaja ol iyyannoo irraa fudhatamuu hin danda'amneedha jechuun komiin iyyatootni dhiyeessan fudhatama kan qabu miti jedheera.

Gaaffilee marii

1. Murtii dhaddacha ijibbaataa kana akkamitti ilaaltu?

- Ajajni tokko ol iyyannoorn kan irraa fudhatamuudha moo?miti?jedhanii murteessuuf ulaagaalee(parameters) akkamii ilaalcha keessa galchuu qabna? Muuxannoo jiru kaasuun mari'adhaa!

Kanaaf akka fakeenyaatti ajajoota ykn murtiilee ol iyyannoorn irratti gaafatamuun danda'amanii fi hin danda'amne isaan kamii kan jedhan haala armaan gadiitiin kan ilaaluu ta'a.

4.2.1. **MurtiileeYkn Ajajoota Ol Iyyanno Irraa Fudhatamu Danda'u**

Dhimmoota yakkaa ilaachisee akka qajeeltootti murtii balleesummaa, adabbii, akkasumas ajajoota kanneen galmicha cufsiisan irratti ol iyyanno fudhachuun akka danda'amu SDFY kwt. 184 fi 185(1) jalatti tumamee jira. Tumaa kana irraa kan nuti hubannu kanneen caqafamaniin alatti murtiilee fi ajajoota hunda manni murtii kennuu irraaol iyyannoorn kan hin danda'amne ta'u isaati. Haata'u malee, dhimmoota armaan gadii irratti ol iyyanno fudhachuun ni danda'ama.

- Mormii Sadarkaa Duraa manni murtii bu'uura SDFY kwt.130(2)tiin mormicha fudhachuun gal mee cufuu irratti.
- Bu'uura SDFY kwt. 141 tiin himatamaa bilisaangaggeeffame irratti.
- Adeemsa falmii keessatti ajaja kenninsa ykn dhoorkaa mirga wabii irratti.¹²⁸ Haata'u malee ol iyyannoodhaan erga ilaalamee booda ajajni mana murtii ol iyyannoodhaan mirga wabii sana irratii kennamu(dhoorkuuus ta'ee hayyamuun) isa dhumaan kan ta'ee fi ol iyyanno kan hin qabne ta'uu isaa SDFY kwt. 75(2) jalatti tumamee jira.
- Bu'uura SDFY kwt. 149(1) tiin murtii balleesummaa, bilisa baasuu, adabbiikeewwata jijiruun ykn osoo hin jijiramiin kenname irratti.

Haata'u malee, dhimmoonni ol iyyanno irraa fudhataman kanneen qofa miti. Fakkeenyaaf A/A adeemsa falmii keessatti himanna fooyyeessuuf gaaffii dhiyeesse irratti manni murtii himannichi fooyya'u hin qabu jechuun iyyaticha kufaa yoo godhe abbaan alangaa murtii dhumaan osoo hin eeggatiin ajaja kenname irraa ol iyyanno gaafachuu ni danda'a jechuun dhaddachi

¹²⁸ SDFY kwt. 181(1)- order of discharging kan jedhu dhimma kanas kan hubachisuudha.

ijibbaataa murtii kenne jira.¹²⁹ Haata'u malee, gama AA tiin himannichi akka fooyya'u gaaffiindhiyaate fudhatamu hin qabu jechuun himatamaan osoo ol'iyyat fedhatumummaa qaba moo miti gaaffii ilaaluun barbaachisaa dha. Gama kanaan, himatamaan bu'uura himanna fooyya'eetiin keessummaa'uun isaa murtiin isa irratti ni kennamajechuu osoo hin taane adeemsa falmii haaraatiin ragaadhaan qulqulla'a'ee mirga fayyadamee ofirraa ittisuun kan danda'uu dha. Osoo adeemsi falmichaa hin xumuramin akka ol'iyyat gochuun sirni falmii si'ataa fi bu'aa qabeessa akka hin taanee kan godhu waan ta'eef hayyamuun dhamaqabeessa miti. Haata'u malee, himatamaan komii isaa kana akka qabxii komii ol iyyanno tokkoo gochuun booddee dhiyeessuuf mirga kan qabu ta'u isaa hubatamuu qaba.

Gama biraatiin Murtii jecha amantaa irratti hundaa'uun murtaa'e ilaalchisee murtiicha irratti ol iyyannoon kan hin danda'amne ta'uus himatamaan seera qabeessummaa jecha amantaa sanaa irratti komii yoo qabaate kanneen akka akkaataa jecha amantaa kootiin hin murtoofne kan jedhu yoo ta'e jecha amantaa irratti hundaa'uun murtii kennamu irratti ol iyyannoon hin danda'amu jechuun dhoorkuun sirrii miti.¹³⁰

4.2.2. Murtiilee Ykn Ajajoota Ol Iyyanno Irraa Fudhatamu Hin Dandeenye.

Beellama kennuu fi dhoorkuu ilaalchisee bu'uura SDFY kwt.94 tiin ajaja manni murtii kennuirratti, bu'uura SDFY kwt. 131 tiin mormii sadarkaa duraa ka'e kufaa gochuun ajaja ykn jal-murtii kennamu fi bu'uura SDFY kwt. 146 tiin adeemsa falmii keessatti ragaa fudhachuu fi dhiisuu ilaalchisee ajaja kennamu irratti ol iyyannoon akka hin danda'amne haala ifa ta'een SDFY kwt. 184 jalatti tumamee jira. Haata'u malee, dhimmooni kun booda akka qabxii komii ol iyyanno tokkootti dhiyaachuu kan danda'aniidha. Gama kanaan keewwaticha jalatti dhoorkaawan kaa'aman kunniin bifa tarreeffamaatiin (illustrative list)kan kaa'aman ta'u isaanii hubachuun barbaachisaa dha. Fakkeenyaaaf, bakka bu'ummaa abukaatootiin falmachuu danda'a moo hin danda'u gaaffii jedhu ilaalchisee falmii ka'e irratti ajaja kennamu qofa komachuun

¹²⁹Murtii Dirqisisaa MMWFDHI Jildii17ffaalakk:Galmee93234 irratti kenne ilaaluun ni danda'aama

¹³⁰ Murtiilee Dirqisisaa Dhaddacha Ijibbaataa Jildii 18ffaa L.G. 111742 fi jildii 14ffaa Lakk.G. 77842 ta'ee irratti ilaaluun ni danda'ama.

dhimmichi furmaata osoo hin argatin ol iyyannoo fudhachuun kan hin danda'amne ta'uu isaa DhIMMWF murtii dirqisisaa kenne jira.¹³¹

Qabxiin asitti ilaalamuu qabu dhoorkaawwan seericha keessatti kaa'aman kanneen haala kamiin ilaaluu qabnakan jedhudha. SDFY kwt.184(a) yeroo ilaalluu bu'uura SDFY kwt.94 tiin beellama kennuu fi dhoorkuu ilaalchisee ol iyyannoonaan kan hin danda'amne ta'uu tumamee jira. Akkasumas, SDFY kwt.184 jalatti ajajoota ol iyyannoonaan irraa hin fudhatamne jechuun sababoota jiran duuchumatti tarreessee jira. Haata'u malee, ajajooni bu'uura kanaan kennaman bu'aa galmees cuusiisukan hordofsiisan ta'uu danda'u. Fakkeenyaaf sababa gahaa malee AA fi himatamaan hafanii jiru jechuun ykn sababa dhiyaatu fudhachuun dhabuun beellamni bu'uura SDFY kwt. 94(2)(a) tiin kennamu hin qabu jechuun manni murtii yoo galmees cufe ajaja kanaan A/A ol iyyannoo akka hin gaafanne dhoorkuun sirrii miti. Kanaaf, yeroo akkasii ol iyyannoo ajaja kennamee irratti hayyamamuun barbaachisaa dha.

Gama biraatiin bu'uura SDFY kwt.146 tiin fudhatamummaa ragaa irratti mormii ka'u ilaalchisee ajaja kennamee irratti yeruma sanatti ol iyyannoonaan hin danda'amu kan jedhamu yoo ta'e, ragaan sababa dogoggora mana murtiitiin fudhatameef nama bilisa bahu hin qabne akka bilisa bahu taasisuu kan danda'uu ykn murticha irratti dhiibbaa guddaa kan qaqqabsiisu yoo ta'e ol'iyyannaadhoorkuun dhama qabeessa miti. Kanaaf, bu'aa dhumaajni sun dhaqqabsisuu danda'uufikaayyoo seerichaa murtii si'ataa, bu'aa qabeessa fi haqaa mirkaneessuu jedhu waliin madaaluun murteessuuun barbaachisaa dha. Dhimma kanaan wal-qabatee murtii dhaddacha ijibbaataa tokko haa ilaallu;

Dhimma 10^{ffaa}

DhimmaDhIMMWF ilaalamee murtii argateedha.¹³² Ka'umsi dhimmichaa A/A Federaalaa himanna waamamtoota irratti MMOF tti dhiyessee irratti ragaa dhiyaatan ilaalchisee bu'uura Labsii Eeguumsa Ragaa Baatootaa Fi Eeruu Kennitoota Yakkaa Lakk. 669/2003 kwt. 6(1)(b) tiin eegumsi kan taasifameef waan ta'eef ragoota keessaa jechi ragaa nama jahaa dhaddacha

¹³¹Murtii Dirqisisaa MMWFDHI Jildii19ffaa Lakk. G. 120762 93234 irratti kenne ilaaluun ni danda'aama

¹³²Murtii Dirqisisaa Dhaddachi Ijibbaataa Jildii 25ffaa L.G. 200251 irratti murtii kennamee.

cufaadhaan akka ilaalamuu fi jechi ragaa nama shanii immoo qaamaan osoo hin mul'atiin golga duuba(መጋዢ ጥርሻ) akka dhagahamuuf iyyannaa dhiyesseera. MMOF iyyannaa dhiyaate irratti waamamtootni deebii akka kennan gochuun murtii kenneen, ragoota A/A irratti balaa dhaqqabuu akka danda'u ragaa qabatamaatiin kan hin deeggaramne, mirga waamamtootaaf heeraan kennname kan dhiphisuu fi murtii haqaa qabeessa ta'e kenuuf kan hin dandeessisne waan ta'eef iyyannaan dhiyaate fudhatama hin qabu jechuun kufaa taasiseera.

A/A ajaja kana irraa ol iyyannoo MMWFtti fudhatee jira. MMWF ajaja kenneen bu'uura SDFY kwt. 184(d) tiin ragaa fudhachuu fi fudhachuu dhabuu irratti ajaja kennamu irratti ol iyyannoон kan hin danda'amne waan ta'eef dhimmi kun immoo adeemsa dhagahaa ragaa irratti ajaja kennname waan ta'eef ajaja ol iyyannoон irraa fudhatamuun miti jechuun kufaa godhee jira.

A/A ajaja kana irratti Dhaddacha Ijibbaataaf ol iyyannoo kan fudhate yoo ta'u, dhaddachi ijibbaataas ijoo dhaddacha cufaa fi golga duubaan ragaan akka naaf dhagahamu jechuun iyyannaa dhiyaate kufaa gochuun ajaja kennname irratti ol iyyannoон kan danda'amu dha moo?miti?kan jedhu xiinxaluun bitaa fi mirga falmisiisee murtii kenne jira. Murtii isaa keessattis, SDFY kwt. 184 falmii dhimma haadhoo irratti yoo ta'e malee ajajoota ol iyyannoон irraa fudhatamuuhin danda'amne kan tarreesse yoo ta'u, Labsiin Lakk.699/2003 immoo erga seerri deemsa falmii yakkaa bahee booda turtii waggoota dheeraa booda kan bahe waan ta'eef, mirgoota labsicha keessatti haammataman irratti ajajoota kennaman irraa ol iyyannoон ni danda'ama moo?hin danda'amu?kan jedhu kan haammachisee miti. Kanaaf, ragaan A/Alangaa dhaddacha cufaadhaan ykn golga duubaan dhagahamu qaba moo hin qabu ajaja jedhu kaayyoo fi galma sababa dhoorka ajajoota yeroof kennaman waliin ilaaluun barbaachisaa dha. Bu'uruma kanaan ajajootni yeroo falmiin haadhoo xumura erga argate booda ol iyyannoo haadhoo waliin ilaalamani furmaata kan argachuu qabanii dha. Kunis adeemsi falmicha si'ataa akka ta'u fi namoonni ajajoota sana falmii haadhoo waliinol iyyannoo fudhachuun furmaata argachuu akka danda'anii fi falmichi lafa irra harkifataa akka hin taanee gochuufidha. Dhimma harka qabnu irratti iyyanni ragoonni namaa dhiyaatan dhaddacha cufaadhaan ykn goolga duubaan akkaa ilaalamani jedhame gaafatame kufaa ta'uun isaa bu'aa ragoonni dhaddacha ifaatti akka dhagahaman kan hordoofsisuu waan ta'eef dhimma haadhoo waliin kan ol'iyyatamuun miti.

Kanaaf, dhimmichi ajaja dhumaan akka ta'eetti kan fudhatamu qabuudha jechuun murtii kennee jira.

Bu'uuruma kanaan murtii kana irraa kan hubatamu ajajni tokko ajaja yeroo(interlocutory) ti moo?miti?jechuuf bu'aa ajajichi hordofsiuu danda'uu fi falmii xumuraa waliinol'iyyatamuun kan danda'u ta'uuf dhiisuu waliin sirnaan xiinxaluun barbaachisaadha. Ajajooni tokko tokko bu'aan isaanii ol iyyannoo dhumaan fudhatamu waliinhidhamiinsa kan hin qabne fi sadarkaa ol iyyannoo sanatti yoo jijiramanii falmicha irratti bu'aa hin qabne taanaan akka ajaja dhumaan fudhachuun ol iyyannoona ilaaluun barbaachisaadha.

Karaa biraatiin murtiilee dirqisisaa DHIMMW galmeelee adda addaa irratti kenne mana murtii jalatti bu'uura SDFY kwt.141 tiin himatamaan bilisaan erga gaggeeffame booda A/A ol iyyannoo fudhachuun manni murtii ol iyyannoo dhagahu immoo himatamaan bu'uura SDFY kwt. 142 tiin ittisu qabaa ture jechuun murtii kenuun qajeelfamaan yoo deebise, murtii qajeelfamaan deebi'e sana irratti ol iyyannoo dhiyeessuun hin danda'amu jechuun murtii kenneera.¹³³

Dhimma 11^{ffaa}

DhimmaDHIMMWtiin ilaalamee murtii argateedha.¹³⁴ ka'umsi dhimmichaa mana murtii ol'aanaa naannichaatti abbaan alangaa himannaak yakkaa lama S/Y kwt.407(1)(c) fi kwt. 413(1)(b) jalatti himatamaairratti kan hundeesse yemmuu ta'u,himatamaaniis himannaawan lamaanuu waakkachuun erga jecha kennee booda manni murtii ragaa AA dhagahuun bu'uura SDFY Kwt. 141tiin himatamaa bilisaan gaggesse jira. AA komii isaa mana murtii waliigala naannichaatiif dhiyeessisuus sagalee caalmaadhaan fudhatama hin arganne. Sana booda AA dhaddacha Ijibbaataa naanniichaatiif ol iyyannoo dhiyeessuun manni murtichaa murtii sagalee caalmaatiin kenneen himatamaan himannaak lamaanuu jalatti ofirraa ittisu qaba jechuun bu'uura SDFY kwt.142 tiin qajeelfamaan mana murtii jalatti akka deebi'u taasiseera. Haata'u malee, himatamaan(iyyataan) ofirraa ittisi jedhamuun sirrii miti jechuun murtii Dhaddacha Ijibbaataa

¹³³Murtiilee Dirqisisaa Dhaddacha Ijibbaataa Jildii 13ffaa L.G 74041 fi Jildii 12ffaa L.G 59537 ta'ee irratti ilaaluun ni danda'aama

¹³⁴Murtii dirqisisaa MMWFDHI jildii 12ffaa lakk.59537 ta'e irratti murtii argateera kan fudhatameedha.

Mana Murtii WaliigalaNaaannichaa komachuun dhaddacha ijibbaata federaalaaf dhiyessee jira. DhIMMWF murtii kenneen mana murtii jalaatiin iyyataan himanna lamaanuu jalatti akka ofirraa ittisu ajajni kennname murtii dhumaan kan jedhamu waan hin taaneef dhaddacha ijibbaataaf kan dhiyaatu miti jechuun iyyata isaa kufaa godhee jira.

Gaaffiilee Marii

1. Murtii dhaddacha ijibbaataa kana akkamitti ilaaltu? Dhaddacha Ijibbaataa mana murtii waliigala naannichaatiin iyyataan ofirraa akka ittisu jechuun murtiin kenne kun kan dhumaati moo?miti?
2. Dhimmi tokko dhimma adeemsa irra jiruudha(Interlocutory matter) kan jedhamu yoom murtaa'a? sadarkaa ol iyyannootiin dhimmichi yeroo ilaallamu moo? sadarkaa jalqabaa irratti yeroo ilaallamuudha? Dhimmichi murtaa'ee gara mana murtii jalaatti yeroo deebi'u ol iyyannoodhaaf murtii dhumaan hin arganne jechuu dandeenyaa? Sababa kaasuun irratti mari'adhaa!

Wixinee seera ragaa fi deemsa falmii yakkaa irratti ajajootni ol iyyannoон irraa fudhatamuu danda'amu fi hin danda'amne seera deemsa falmii yakkaa ammaa caalaa bal'isee tarreesee jira.¹³⁵ Fakkeenyaaaf, ajajoota ol iyyannoон irraa fudhatamuu danda'an keessa kanneen akka ajajoota galmeecufsisuu danda'an, mirga wabii(allow or denial) fi kanneen biroo kaa'eera. Karaa biraatiin ajajoota ol iyyannoون irraa fudhatamuu hin danda'amnekanneen akka jecha amantaa, bakka himatamaan hin jireetti falmii gaggeeffame duubatti deebisuuf iyyannaa dhiyaatu, hayyamsiisa ol iyyannoو, murtiin irra deebiin akka ilaallamu gaafatamee kufaa gochuun, ajaja moggaafamaa fi yakkoota dambii darbuu irratti murtiile ykn ajajoota kennaman irratti ol'iyyachuu hin danda'amu jechuun kaa'eera. Wixinee kana keessattis tarreeffamaan ibsame malee cufaa ta'u isaa waan agarsiisu hin qabu.

¹³⁵ Miil jalee 56 kwt. Kwt. 339 fi 340

4.3. Oliyyata Beeksiisu Fi Darbiinsa Yeroo

Himatamaan ykn AA ajaja ykn murtii kennname irratti ol'iyyachuu yoo barbaadee fedhii isaa ibsuun guyyaa ajajni ykn murtii sun kennname kaasee guyyaa 15 keessatti mana murtii ajajicha ykn murticha kenneef beeksisa fedhii ol iyyannoo kennuu qaba.¹³⁶ Kun kan agarsiisu ol iyyannoona daangaa seerri kaa'e keessatti hin dhiyaanne taanaan mirga falmachu fi dhagahamuu kan dhabsiisu ta'uu isaati. Kana jechuun, guyyaa kana keessatti fedhii ol iyyannoo isaa himatamaan ykn AA beeksisu hin dandeenye taanaan ol iyyannoo dhiyeessuuf fedhii kan hin qabnee fi akka dhiiseetti kan lakkaawwamu ta'a. Guyyaan kun kan lakkaawwamuus guyyaa himatamaan bilisa jedhame ykn adabbiin irratti kennamee kaasee ti. Sana booda manni murtii ajajicha ykn murticha kenne beeksiisni fedhii ol iyyannoo erga isaaf dhaqqabee booda garagalcha galmee qopheessuun kennuu qaba. Guyyaan meeqa keessatti garagalcha kana kennuu qaba kan jedhu hin kaa'amne. Gama kanaan manni murtichaa hatattamaan kennuu akka qabu hubachuu dandeenya. Keessattu nama adabamee mana sirreessaa jiru ilaachisee turtii sababa malee taasifamuun mirga heeraan kennname hedduu kan miidhu waan ta'eef haala danda'ameen yeroo gabaabaa keessatti akka kennamuu qabu hubatamuu qaba.

Manni murtichaa himatamaan mana amala Sirreessaa kan jiru yoo ta'e karaa abukaatoo isaatiin ykn karaa mana amala sirreessaatiin akka dhaqqabuu taasisuu qaba.¹³⁷ Karaa biraatiin gargalchi galmee baay'ina isaa irraa kan ka'e adeemsa ol iyyannoo tursiisuu danda'a jedhame yoo amanamee amaanaadhaan galmeen haadhoo mana murtii ol iyyannoo dhagahuuf akka ergamu taasifamuu akka danda'u seerichi kaa'eera.¹³⁸ Sana booda himatamaan ykn AA guyyaa gargalchi galmee isaaf dhaqqabee kaasee guyyaa 30(soddoma) keessatti komii isaa qopheessuun mana murtii murticha kenneef deebisuu qaba.¹³⁹ Himatamaan Mana Amala Sirreessaa jiru ilaachisees komii isaa qopheessee itti gaafatamaa mana amala sirreessaatiif erga deebisee booda manni amala sirreessaa mana murtichaaf kan deebisu ta'a. Manni murtii murticha kenes komii

¹³⁶ SDFY kwt. 187(1)

¹³⁷ Isuma olii

¹³⁸ Isuma olii kwt. 190(2)

¹³⁹ Isuma olii kwt. 187(2)

ol iyyannoo fi gegalcha galmeesisaaf deebi'e wal-qabsisuun mana murtii ol iyyannoo dhagahuuf guyyaa 15(kudha shan) keessatti dabarsee kennuu qaba.¹⁴⁰

Kanaaf adeemsi ol iyyannoontti beeksifamuu fi darbiinsa yeroo ol iyyannoo yakkaa irratti jiru haala gubbaa irratti ibsameen seericha keessatti tumamee jira. Kunis yeroo ilaallu SDFY keessatti keewwata 187(1,2) guyyaan 15 fi guyyaan 30 jechuun kaa'eera. Dabalataan keewwata 190 jalatti guyyaan 15 baaxii darbiinsa yeroo mirgi komii ol'iyyata dhiyeeffachuu itti daangeffamuu danda'u tumamee jiraachuu isaa ilaalla.

Haata'u malee raawwii keewwatoota kanaa ilaachisee ejjannoowwan adda addaa yeroo qabataman ni mul'ata. Akka ejjannoogaree^{1ffaa}tti yeroon keewwattoota kana jala jirubuuura SDFY kwt. 187(1)tiin guyyaa beeksiisni ol iyyannoo itti kennamu guyyaa 15, akkasumas, erga gegalchi kennamee booda immoo bu'uura SDFY kwt. 187(2)tiin guyyaa 30 keessatti deebi'uu qaba kan jedhu waan ta'eef kanneen lamaan yeroo walitti idaanu darbiinsi yeroo guyyaa 45ⁿ waan ta'uuf murtiin erga kennamee guyyaa 45 booda ol iyyannoo dhiyeessuun hin danda'amu jechuun ibsu.

Akka ejjannoogaree^{2ffaa}tti immoo yeroo keewwattoota kana jalatti ibsame hunda isaa walitti ida'uun barbaachisaadha jedhu. Kunis bu'uura SDFY kwt. 187(1)tiin guyyaa 15, SDFY kwt. 187(2)tiin guyyaa 30 fi SDFY kwt. 190(1)tiin guyyaa 15 waan ta'eef sadanwalitti ida'uun guyyaa 60 ykn ji'a lama jechuun darbiinsa yeroo komii ol iyyannoontti dhiyaatu yeroon isaa darbeera ykn hin darbine jechuun lakkaa'aamuu qaba jedhu.

Haata'u malee seericha yeroo ilaallu walittii da'anii lakkaa'u osoo hin ta'in yeroon sadanukan of danda'e tumame ta'uu isaati. Hima biraatiin;

1ffaahimatamaan ykn AA bu'uura SDFY kwt. 187(1) tiin guyyaa murtiin kennamee eegalee murtii kennamee irratti ol iyyannoontti gaafatu ta'u guyyaa 15ⁿ keessatti beeksisuun qaba. Guyyaa 15ⁿ kana keessatti iyyanni hin dhiyaanne taanaan yeroon komiin dhiyaatu kan darbe akka ta'etti fudhatama. Kanaaf, kophattiguyyaa 15 keessatti fedhii isaa ibsuu dhabuun isaa yoo mirkanaa'e guyyaa 30 itti aanuu eeguun osoo hin barbaachisin yeroon ol iyyannoo darbee jira jechuu dha.

¹⁴⁰ Isuma olii kwt. 190(1)

2^{ffaa}bu'uura SDFY kwt. 187(2) tiin murtiin garagalfamee guyyaa kennname irraa eegalee komiin ol'iyyataa qophaa'ee mana murtii dhimmicha sadarkaa jalqabaa irratti ilaalee murtii kenneetti guyyaa 30 keessatti deebi'uu qaba. Guyyaa kana keessatti kan hin deebine yoo ta'e yeroon ol iyyannoo akka darbetti kan lakkaa'amu ta'a. Kanaaf, yeroon keewwata kana jalatti kaa'ame ofdanda'e akka yeroo ol iyyannoof kaa'ameetti kan fudhatamuu dha.

3^{ffaa}keewwata 190(1) jalatti guyyaan 15ⁿ kan tumame guyyaa komiin ol iyyannoo ol'iyyataadhan qophaa'ee mana murtii dhimmicha jalqaba irratti ilaalee murtii kenne dhaqqabe irraa eegalee mana murtii komii ol'iyyataa dhagahutti ergamuu qabu kan agarsiisuu dha. Yeroo baay'ee kun dirqama mana murtii murticha kenne waliinkan deemuudha. Kanaaf Yeroo kana keessatti komiin ol iyyannoo mana murtii komii dhagayutti osoo hin dhiyaatin yoo hafe sababni isaa rakkoo gama mana murtitiin jiru yoo ta'ee, akka yeroon ol iyyannoo darbetti ol'iyyataa irratti lakkawamee mirga isaa kan sarbuu miti.

Kanaaf darbiinsa yeroo ol iyyanno seera deemsa falmii keessatti iddo adda addaatti kaa'ame haala kanaan ilaaluun hojiirra olchuun barbaachisaadha. Gama kanaan wixinee seera ragaa fi deemsa falmii yakkaa murtiin ykn ajajni ol iyyanno irraa gaafatamu guyyaa murtaa'e ykn ajajni kennname irraa kaasee guyyaa 60 keessatti ta'u akka qabu kaa'eera.¹⁴¹ Yeroon kunis yeroo koophii gochuuf gubate hin dabalatu jechuun tumamee jira.

4.4. Hayyamsiisa Ol Iyyanno

Hayyamsiisni ol iyyannoool iyyataan daangaa ol iyyanno seerichaan kaa'ame kanneen gubbaatti caqafamekeessattiol iyyanno dhiyeeffachuu yoo hin dandeenye adeemsa itti dhiyeeffachuu danda'u kan qajeelchuudha. Gama kanaan yeroon kaa'ame kun kan darbe yoo ta'e ol'iyyataan daangaa yeroo seeraan kaa'ame keessatti ol iyyata akka hin dhiyeeffanne kan isa taasise maal akka ta'e sababaisaa ragaa amansiisaatiindeeggaruun mana murtii ol iyyannoondhimmicha ilaaluttiiyachuu qaba. Manni murtichaa sababa humnaa olii ykn hanqina

¹⁴¹Miil-jalee 56ffaa kwt. 344(4)

ol iyyataa kan hin taane ta'u yoo hubate ol iyyannoona akka dhiyaatu hayyama kennuu akka danda'u tumamee jira.¹⁴²

Haata'u malee, adeemsa ykn ulaagaa madaallii sababoota hayyamsiisaailaachisee hojimaata keessatti adda addummaan ni mul'ata. Sababoota kanneen keessaa muraasa galmee keessatti kan mul'atan yeroo ilaallu:

- ❖ Ogeessi qarshii guddaa na gaafate. Ani immoo rakkoo diinagdee na qabee hiyyeessa waaniin ta'eef akka naaf hayyamamu.
- ❖ Maatiin dhufee waan nu hin gaafanneef nama nuuf barreessisu dhabne.
- ❖ Poolisiin akka naaf geessu itti kennadhee na jalaa irraanfate.
- ❖ Haati manaa koo waan deesseef namni biroo na gaafatus waan hin jirreefi dha.
- ❖ Roobni na jalaa balleessa jedhe oomisha sassaabuufan ture.
- ❖ Sababa koronaatiin fi nageenyaatiin namni dhufee na gaafatu waan hin jirree fi
- ❖ MM cufaa waan tureef kan jedhuu dha.

Sababoota dhiyaatan fudhachuu ykn fudhachuu dhabuun duratti manni murtii hanqina ol'iyyataati moo miti gaaffii jedhu sirnaan deebisuutu irra jiraata. Hanqinni kunis namaa namatti garaagarummaa qabaachuun isaa beekkamadha.ulaagaa wal-fakkaataa abbaa dhimmaa(objective criteria) hundaaf kaa'uun rakkiisaadha. Sababni dhiyaatuu fi fudhatamuus akkuma abbaa dhimmichaatti kan ilaalamu ta'a.

Gama kanaan Madaalamu kan qabubu'aa hordofsiisuu danda'u faana ta'u qabaata. Mirga bu'uura dhabsiisuu waan danda'uuf sababicha bal'ifamee ilaalamu qabaata. Akkasumas, mirga dhagahamuu haala hin dhiphisneen ykn hin dhoorkineen hiikamuu qaba. Ija nama sababawaatiin sababni dhiyaateol iyyannoona yeroo jedhameetti akka hin fudhatamne taasisuu danda'aa moo?hin danda'u?kan jedhu sirnaan madaaluun murteessaadha. Kanaaf dogoggora abbaa

¹⁴² SDFY kwt. 191(4)

dhimmaatu madaalamaa jechuudha. Garuu guyyaan ol iyyannookan darbee sababa dogoggora manni murtii jalaa raawwateen yoo ta'e hayyamuun haqa qabeessa ta'a. Fakkeenyaaaf, Gargalcha murtii yeroon kennuu hafuu ykn dhimma kennamu adda baasuun kennuu dhabuutiin yoo ta'ee sirnaan qulqullaa'ee hayyamni kennamu qaba.¹⁴³

Dhimmi biroo ilaalamuu qabu seericha keessatti iyyanni hayyamsiisaa yeroo hangam keessatti dhiyaachuu qaba kan jedhu kan hin jirre ta'uu isaati. Gama kanaan beeksiisa fedhii ol iyyanno kennachuu guyyaa 15 jedhame, akkasumas, erga gargalchi isaaf dhaqqabe guyyaa 30(soddoma) keessatti rakkoo qabatamaa ol'iyyataa mudatee fi rakkoon ol'iyyataa mudate guyyaa hafe kaasee hangam keessatti dhiyeesse kan jedhu sirnaan madaaluun barbaachisaadha. Yeroo akkasii guyyaa rakkoo isa mudatee hafe irraa kaasee carraaqqii ol iyyataan taasise ilaaluun barbaachisaa dha.

Dhimmi biroo ilaalamuu qabu hayyamsiisa gaafachuun nama adabameef qofa mooA/A dhaafis raawwatiinsa ni qabaataa kan jedhuudha. Seericha keessatti A/A akka dhaabbata tokkootti kan ilaalamu waan ta'eef rakkoon akkasii hin mudatu jedhamee tilmaamamaa. Haata'u malee, A/A sababa adda addaatiin yeroo seeraan kaa'ame keessatti ol iyyanno dhiyeessuu yoo hin dandeenye hayyamsiisa akka hin dhiyeeffanne seerichi ifatti hin dhoorkine. Garuu sababni AA dhiyeessu akka dhaabbataatti kan madaalamuu qabuu fi mirga ariiidhaan haqa argachuu deebii kennaaf heeraan kennname haala hin miineen ta'u qabaata.

Dhimmi biroo hayyamsiisaol iyyanno keessatti ilaalamuu qabu garagalchi ol iyyanno sirreffamaaf kan dhaqqabu karaa mana amala sirreessaatiin akka ta'e ilaalleerra. Garuu guyyaan 30 kan lakkaawwamu guyyaa mana amala sirreessaatiif dhaqqabe moo guyyaa sirreffamaaf manni amala sirreessa kennee dha kan jedhu ilaalamu qaba. SDFY kwt. 187(1) yeroo ilaalamu guyyaa MAS tiif gahee irraa kaasee kan lakkaawwamu akka ta'eedha. Yaadamni seericha guyyuma sanitti ni kennama kan jedhuudha. Haata'u malee, sababa adda addaatiin kan hin kennine yoo ta'e guyyaa sirreffamaaf dhaqqabe irra kaasee akka lakkaawwamu gochuun haqa qabeessa ta'a. Manni murtii waliigala federaala dhaddacha ijibbaataa murtii dirqisisaa

¹⁴³Murtii Dirqisisaa MMWFDHI jildii 9ffaa Lkk.Galmee 39722 irratti kenne ilaaluun danda'aama.

kenne keessatti iyyanna hayyamsiisaa keessatti ol'iyataaf gargaralchi ol iyyannoo yoom dhaqqabe kan jedhu akka firii dubbiitti qabame sirnaan qulqulla'ee mirkanaa'uu akka qabu ibseera.¹⁴⁴ Yeroo tokko tokko immoo sirreffamaan guyyaa 30 keessatti komii isaa barreessee dhiyeessee garuu manni amala sirreessaa sababa isaatiin osoo mana murtii jalaaf hin ergiin turuu danda'a. Kanaaf, sababni guddaan manni murtii madaaluu qabu hanqinni abbaa dhimmaa jira moo hin jiru kan jedhu ta'uu qaba.

Dhimmi biroo ilaalamu qabu Manni murtichaa sababa hayyamsiisni dhiyaate erga fudhate booda guyyaa komiin ol iyyannoo dhiyaachuu qabu ni murteessaa jechuun kaa'a.¹⁴⁵ Haata'u malee erga sababni dhiyaate hayyamsiisni kennamee booda yeroon komii dhiyeessuuf guyyaa meeqa kennamu qaba kan jedhu SDFY kwt.191(4) jalatti hin kaa'amne. Dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti ajajni heyyamsiisni ol iyyannoo erga kennamee booda guyyaa 10 keessatti dhiyyeessuu qaba jechuun tumamee jira.¹⁴⁶

Qabatamaan kan seera deemsa falmii hariiroo hawaasaa keessatti kaa'ame fudhachuun yeroo fayyadamanis ni mul'ata. Haata'u malee, dhimmoota kun aangoo mana murtichaaf kan dhiifame ta'ee, manni murtichaa guyyaa gahaadha jedhee itti amane kennuu danda'a. Garuu manni murticha yeroo ol iyyannoo SDFY keessatti jiru faana madaaluun ta'u danda'a. Fkn sababni humnaa olii jiraachuu isaa yoo hubate malee ji'a lama keessatti jechuun dhama qabeessa hin ta'u sababni isaa SDFYadeemsa idileetiinuu guyyaa gargaralchi si dhaqqabe kaasee guyyaa 30 keessatti dhiyyeessi jechaa jira waan ta'eef.

Dhimmi biroo hayyamsiisaol iyyannoo ilaachisee yoo heyyamsiisni dhoorkame ta'ee ajaja dhoorkaa irratti ol iyyannoo ni danda'ama moo hin danda'amu kan jedhuu ilaaluun barbaachisaadha. Gama kanaan SDFY keessatti wanti kaa'ame hin jiru. SDFHH keessatti yoo dhoorkame ol iyyannoonaan kan hin danda'amne ta'uuntumamee jira.¹⁴⁷ Haata'u malee, seericha keessatti haala ifa ta'een wanti dhoorkame waan hin jirreef akka hayyamametti fudhachuun dhama qabeessa.

¹⁴⁴Murtii Dirqisiisaa MMWFDHI jildii 13ffaa L.G 73264 ta'e irratti kenne ilaaluun ni danda'ama.

¹⁴⁵SDFY kwt. 191(4)

¹⁴⁶SDFHH kwt. 326(1)

¹⁴⁷Isuma olii kwt. 326(3)

Bu'uura SDFY kwt. 191'tiin seerummaa hayyamsiisa ol iyyannoo gareen tokko gaafate irratti sababoota dhiyaatani madaaluun hayyamuuf dhorkuun aangoo mana murtii ol iyyannooti. Manni murtichaa sababoota kana yeroo madaalu gareen faallaa yaada, deebii ykn ragaa dhiyeessee akka falmu haalli itti carraa kennu hin jiru. Kanaaf, gaaffii hayyamsiisa dhiyaate manni murtichaa yoo fudhate hayyamamu hin qabu turee jechuudhaan qaamni komii qabu durumaanuu gal mee sana irratti qaama falmii ykn deebi kennaa ta'ee waan hin hirmaanneef gal mee hayyamsiisa irratti kallattiin ol iyyata haalli itti fudhatu hin jiru. Haata'u malee, gal mee haadhoo irratti falmiin dhimma ijoo erga xumura argatee booda ol iyyata kan gaafatu yoo ta'e dhimma hayyamsiisas ilaachisee komii yoo qabaate akka qabxii komiitti itti dabaluun walitti ol iyyannoo dhiyeessuu wanti isa dhorku hin jiru.

Dhimma 12^{ffaa}

Dhimmi kun MMOG Arsiitti kan ilaalameedha.¹⁴⁸ Ol'iyyataan guyyaa 30 keessatti komii isaa deebisuu kan irra ture ji'a sadii fi guyyaa 5 tursiisuun dhiyeessee jira. Sababni isaas qarshii kooppii ittiin godhu dhabee, namni na gargaaruus hin jiru waan ta'eef naaf haa hayyamamu kan jedhuu dha. Manni Murtichaa sababa dhiyaate yeroo madaalu guyyaan taree ji'a sadii oli, kooppii gochuuf immoo baasi guddaa kan gaafatu miti sababni isaas fuulli waliigala kopii godhamu 9 qofa dha. Manni murtii murticha kenes Mana Murtii Aanaa Magaalaa Asallaan yoo ta'u manni amala sirreessaatiis magaaluma kana dha. Dabalataan teessoon iyyataas magaaluma Asallaan waan ta'eef namni na gaafatu dhabe kan jedhu amansiisa miti. Humna ol ta'uus ragaan hin deeggaramne jechuun kufaa godhee jira.

4.5. Tartiiba Dhiyyeessa Qabxii Komii Ol Iyyannoo

Komiin ol iyyannoo yeroo dhiyaatu tartiiba falmii dhimma yakkaa osoo hordofee gaarii ta'a. Seericha keessatti qabxiilee kamtuu dursuu qaba jechuun kaa'amu baatuus hubannoodhaaf akka ta'u tartiiba komii ol iyyannoo gamaabbaa alangaa fi abbaa dhimmaatiin dhiyaatu qabu ilaaluun barbaachisadha.

¹⁴⁸ Mana Murtii Ol'aanaa Godina Arsii Gal mee lakk.87271 irratti ilaalame.

4.5.1. Komii Abbaa Alangaa Irratti Tartiibni Dhiyeessa Komii

- ❖ Mormii Sadarkaa duraa irratti,
- ❖ Haala kenniinsa ykn dhorkaa beellama manni murtii kenne irratti,
- ❖ Haala fuudhiinsa fi dhorkaa ragaa ilaachisee ajaja kenname irratti,
- ❖ Himatamaan bu'uura SDFY kwt. 141 tiin bilisa jedhamuu hin qabu kan jedhu irratti,
- ❖ Himatamaan ofirraa osoo hin ittisiin ittisee jira jechuun komii dhiyaatu irratti,
- ❖ Manni murtii bu'uura SDFY kwt. 113 tiin keewwata himatamaan ittiin himatame jijiruu hin qabuu komii jedhu,
- ❖ Yaadoota adabbii salphisan fudhatamu fudhatamu hin qabne fudhatame jechuun komii dhiyaatu fi
- ❖ Manni murtii qajeelfama adabbii fi seera yakkaa irratti hundaa'uun adabbii sirnaan hin shallagne jechuun komii dhiyaatu kkf dha.

4.5.2. Gama Himatamaatiin Tartiiba Komii Ol Iyyannoo

- ❖ Mormii qabiyyee fi foormii himannaal irratti dhiyeessee seeraan ala na jalaa darbame,
- ❖ Mormii Sadarkaa Duraa kaasee seeraan ala sababa malee na jalaa darbame,
- ❖ Jijjiraa beellamaa sababa malee dhoorkame,
- ❖ Ragaa sababa gahaa malee fudhatamee ykn kufaa ta'e,
- ❖ Ragaan AA sadarkaa mirkanneessa ragaa dhimma yakkaatiin narratti hin mirkanneessine,
- ❖ Ragaan ittisaa narraa ittisee osoo jiru murtiin balleessummaa kennamu hin qabu,
- ❖ Keewwata rogummaa hin qabnee murtiin balleessummaan kenname,
- ❖ Manni murtichaa sababa adabbii salphisuu anii kaasee seeraan ala kufaa godhee, sababa adabbii cimsu fudhatamuu hin qabne fudhate,
- ❖ Haalli shallaggii adabbii qajeelfama adabbii fi seera yakkaa kan hordofee miti komii jedhuu fi
- ❖ Adabbiin akka narraa daangeeffamu gaafadhee sababa gaha malee kufaa na jalaa taasifame jechuun komii dhiyaatu fi kkf dha.

Bu'uruma kanaan tokkoon tokkoonqabxiilee komii dhiyaatan jalattii qabxiileen xixiqqoo baay'inaan yoo jiraatanmatadureedhaan qoqoduun kaa'uun barbaachisaa dha. Qabxiilee

tartiibaan kaa'aman keessaa kanneen dhimmichaaf rogummaa qaban qofa fayyadamuuniis ni danda'ama. Qabxiilee komii tertiibaa kanaan kaa'uun adeemsa falmiicha sirnaan hubatamee akka hoogganamuu fi adeemsa murtii kennamuus si'ataa fi bu'aa qabeessa gochu keessatti gahee qaba.

4.6. Sirna Dhagahaan Ol iyyannoo Dhimmoota Yakkaa

Manni Murtii ol iyyannoo dhagahu komii ol iyyannoo isaaf dhiyaate erga simate booda guyyaa dhimmichi dhagahaamu murteesse beellama kenna.¹⁴⁹ Sana booda ol iyyataan murtii irratti komii qabu adda baasee tarreessee hubachiisa. Itti aansee deebii kennaan deebii akka kenu taasifama. Itti aansee ol'iyyataan keessa deebi falmii taasisuu yoo barbaadee falmii isaa dhiyyeessa. Kanaaf komiin ol iyyannoo barruudhaan erga dhiyaatee, dhimmichi kan dhagayamu afaaniin.¹⁵⁰ Kana irra kan hubatamu iyyatni ol iyyannoo erga dhiyaatee, beellamni itti aanu dhimmicha dhagayuuf kan qabamuudha. Gaafa dhagahaaf beellamamee sababni gahaan ol'iyyatni itti ilaalamu yoo hin jiraatne ta'e ol iyyannoon ni haqama. Haata'u malee, seerichi hiikkoof saaxilamaa ta'uu isaatiin hojimaatni adda addaa akka jiraatu taasisee jira. Adeemsoota kanneen dhimmoota qabatamaa waliinkaasuun haala armaan gadiitiin ilaalla. Hojimaata keessatti adeemsootni kun iddo lamatti qoodamanii jiru. Kunis adeemsa ni dhiyyeessa jedhu fi adeemsa hin dhiyyeessisu jedhamuu dha. Gama kanaan adeemsoota lamaanuu keessatti hojimaata adda addaatu jira. Fakkeenyaaaf, adeemsa ni dhiyyeessisa jedhuun hojiimataa jiruun adeemsootni jiran haala armaan gadiitiin tumamanii jiru.

4.6.1. Ni Dhiyeessisa Yemmuu Jedhamu Adeemsalee Jiran

a) Adeemsa 1^{ffaa}¹⁵¹

- ❖ Guyyaa 1^{ffaa} ofiiserri gal mee bana. Sana booda AS ykn OS gal mee qorachuufjechuun ajaja kenna.
-

¹⁴⁹ SDFY kwt. 192

¹⁵⁰ Isuma olii 195(1)

¹⁵¹ Adeemsa kana MMWO dhaddacha jiddu galeessa irratti gal mee lee kanneen akka lakk. 353654, 353444, 353112 fi 354316 ta'e irratti hordofame jira. Dabalataan MMWO dhaddachii Bahaa gal mee lee kanneen lakk, 372671, 372980 fi 384660 ta'e irrattiis adeemsi kun hordofamee jira.

- ❖ Guyyaa 2^{ffaa} galmeen qoratamee ijoon qabameeni dhiyeessisa jechuun bu'uura SDFY kwt. 187(4)tiindeebii kennaan barreffamaan deebii akka dhiyeessu ajajama.
- ❖ Guyyaa 3^{ffaa} deebii kennaan deebii barreffamaa dhiyeessa, qorachuuf beellamni kennama. Ol'iyyataan deebii deebii yoo qabaate beellama dura galmeen wal- haa qabsiisu jechuun ajajamaa.
- ❖ Guyyaa 4^{ffaa} murtiin ni kennama.

Adeemsa kana keessatti galmee tokko tokko irratti ol'iyyataan deebii deebiif qabate akka dhiyaatu yeroo hin ajajamnees jira.¹⁵²

b) Adeemsa 2^{ffaa}¹⁵³

- ❖ Guyyaa 1^{ffaa} OS galmee banee qorachuuf beellama kenna ykn dhaddachatti dhiyaata
- ❖ Guyyaa 2^{ffaa} dhaddachi galmee qoratee ijoo qabatee ni dhiyeessisa jechuun deebii kennaan afaaaniin akka falmii gaggeessu ajaja kenna
- ❖ Guyyaa 3^{ffaa} falmii afaaanii jechaan gaggeeffama.
- ❖ Guyyaa 4^{ffaa} Murtiin kennama.

c) Adeemsa 3^{ffaa}¹⁵⁴

- ❖ **Guyyaa 1^{ffaa}** galmeen baname dhaddachaaf dhiyaatee komii ol'iyyataa dhagahuuf jechuun beellamni kennama. Yeroo tokko tokko galmee qorachuun komii dhagahuuf kan jedhanii beellama kennaniis jiru.

¹⁵²Galmee MMWODHB lakk.G 372617 irratti adeemsa hordofee ilaaluun danda'aama.

¹⁵³Adeemsi kun irra caalaa MMO biratti kan baratameedha. Fknf MMOGHB Lakk.G 54289, MMOGSH Bahaa Lakk.G. 64869, MMOG Arsii Lakk.Galmee 98619 fi 96370.Galmee manneen Murtii ol'aanaa hedduu irratti adeemsa kanatu hordofama jechuu dandeenya

¹⁵⁴Adeemsi kun Manneen Murtii Federaalaa keessatti mul'ata. MMWF Lak.Gal 200252,200253,200254 ta'ee irratti adeemsa hordofame yoo ta'u galmee Lakk. 200254 ta'ee irratti immoo falmiin jechaan dhagahame jira.

- ❖ **Guyyaa 2^{ffaa}** galmeen qoratamee komii dhagahuu ibsuun deebi kennaan dhiyaatee akka falmu xalayaan waamichaa akka ergamu ajajuunfalmii afaniif qophaa'anii akka dhiyaatan ajajama. Ijoon dubpii qabamu hin jiru.
- ❖ **Guyyaa 3^{ffaa}** falmii afanii dhagahu ykn barreeffamaan fudhatanii murtiif beellama kennuu. Barreeffamaan kan fudhataniif karaa mana galmeetiin deebii deebii wal-haa qabsisuu jechuun ajajama.
- ❖ **Guyyaa 4^{ffaa}** murtiin ni kennama.

Gama kanaan manneen murtii Oromiyaa keessatti adeemsootni 1^{ffaa} fi 2^{ffaa} kan barataman yoo ta'u adeemsoota lamaanuu keessatti ijoon falmii qabame falmiif kan beellamamuu dha. Fakkeenyaaaf, ijoo murtii balleessummaa irratti ykn haala shallagii adabbii irratti ykn lamaanuu qabachuun nidhiyyeessisa jechuun kaa'u. Haala kanaan ijoo qabachuun falmii sirnaan qajeelchuuf, si'ataa akka ta'uuf, yeroo quachuu fi dhimma falmamuu irratti qophaa'anii akka dhiyaatan carraa kenna jechuun ogeessooni hoj-maata kana hordafan ni ibsu.

Gama biraatiin adeemsa 3^{ffaa} keessatti keessattuu manneen murtii federaalaa keessatti ijoon ni dhiyeessa jedhame qabamu hin jiru. Deebii kennaaf komiin dhaqqabee falmiif qophaa'ee akka dhiyaatu jechuun ajaja kenu. Adeemsa falmii yakkaa keessatti ol iyyannoodhaaf qofa osoo hin ta'iin falmii sadarkaa jalqabaaf illee ijoon qabamu kan hin jirreeyoo ta'u akkasumas ijoo kan qabamu yoo ta'ee fi booddee ijoo sirrii hin taanee yoo qabame akkaata seera deemsa falmii HH kwt. 251 tiin fooyyeessuu ykn jijjiruuf carraan seera deemsa falmii yakkaa keessatti kaa'ame waan hin jirref murtii haqaa kennuu hin dandeessisu jechuun ogeessooni hoj-maata kana hordofan ni ibsu.

Qabxiin biroo adeemsa 3^{ffaa} manneen murtii federaalaa keessatti ni dhiyeessisa jechuun dura ol'iyyata dhagahuun akka dirqamatti fudhatu. Yoo sababa humna ol ta'een dhagahamuu hin dandeenye ta'e falmichi sababa kanaan dheerachuun ariitiidhaan murtii haqaa argachuu

ol'iyyataan akka hin dhiphisne komii dhiyaate qorachuun ajaja ni dhiyeessisa haalli itti kennamu jiraachuu isaa agarsiisa.¹⁵⁵

Haata'u malee, adeemsi hordofamu qabu isa kamii kan jedhu guduunfuun dura adeemsa hin dhiyeessisu jedhu ilaachisee qabatamaan adeemsoota jiran haa ilaallu.

4.6.2. Adeemsaalee Hin Dhiyeessisu Jedhaman

a) Adeemsa 1^{ffaa}

- ❖ Guyyaa 1^{ffaa} galmee OS banee qorachuuf jechuun beellamni kennama.
- ❖ Guyyaa 2^{ffaa} galmeen qoratamee ajajni ykn jal-murtiidhaan bu'uura SDFY kwt. 195(1) hin dhiyeessisu jedhama.
- ❖ Adeemsa kana keessatti carraan ol'iyyataandhagahamuu hin jiru.

b) Adeemsa 2^{ffaa}

Manneen Murtii Federaala keessatti¹⁵⁷

- ❖ Guyyaa 1^{ffaa} Galmeen baname dhaddachaaf dhiyaatee ol'iyyataa komii isaa irratti dhagahuuf jechuun beellama kennu. Yeroo tokko tokko galmee qorachuun ol'iyyataa dhagahuuf jechuun beellamu.
- ❖ Guyyaa 2^{ffaa} ol'iyyataa komii isaa irratti dhagahuun sababa dhimmichatti seensisu hin jiru taanan komiin fudhatama hin qabu jechuu dhaan kufaa godhama.

Adeemsoota lamaanuu keessatti deebii kennaan hin yaamamuu. ol'iyyataan erga dhagahamee booda sababni keessa seensiisu jira yoo jedhame ni dhiyeessisa adeemsa jedhuun deebi kennaan akka dhiyaatu ajajni kennama.

¹⁵⁵MMWF Galmee lakk.200254 irratti adeemsa hordoeffame ilaaluun danda'aama.

¹⁵⁶Adeemsi kun Manneen Murtii Oromiyaa keessatti kan baratameedha. Fknf MMWODHB lakk.384836, 384875, 384842, MMOGH Liixaa Lakk.61044, MMOGH Bahaa Lakk.54401 ta'an irratti ilaaluun danda'aama.

¹⁵⁷Adeemsi MMWF Lakk.Galmee 200251 irratti ilaaluun danda'aama.

Gama kanaan galmeen qoratame sababni keessa seensisu yoo hin jirree guyyaa dhagahaa ol iyyannoo murteessuun barbaachisaa miti.Kanaaf, hafuurri seeraa deemsa falmii yakkaa keewwatoota 192 fi 195(1) komiin ol iyyannooakkuma dhiyaaten battalummatti galmee qorachuun komiin kan dhiyeessisu yoo ta'e bu'uura SDFY kewt.192tiin guyyaa ol iyyannoobitaa mirgaa itti dhagahamu murteessun ajaja kenuun ni beellamama. Mirgi dhagahamu ol iyyataa haala mirkaneessuun ta'u qaba.

Falmiin ol iyyannoo afaaniin adeemsifamu qaba.Haala addaatiin garuu seeraan ifatti yoo ibsameqofa barreffamaan fuudhamuu danda'a.¹⁵⁸Falmiin afaaniin geggeeffamu ilaachisee, namoota dandeetti falmii afaanii geggeessuu hin dandeenye irratti miidhaa waan fiduuf falmichi barreffamaan geggeeffamuu qaba jedhanii ogeessoonni kaasan jiru. Haata'u malee seerichiifaan kaa'ee jira.Muuxannoo jiruniis namoonni haasa'uu hin dandeenye muraasa, carraa akkasii kenuun sirnaan akka dhimma isaanii hubachiisan carraa kenna waan ta'eef mirga dhagahamuumirkaneessuu keessatti gahee ol'aanaa qaba waan ta'eef afaaniin ta'uun bu'aa qabeessa.¹⁵⁹Barreffamaan ta'uun mirga ariiidhaan murtii argachuun kan dhiphisuu fi baasii hin malleef abbootiin dhimmaa akka saaxilaman taasiisa.

Gama biraatiin ijoon ni dhiyeessisa jedhame qabamu hin jiru.Manni murtii komii ol'iyyataaakka ijootti ilaala.SDFY keessatti ijoo qabachuu ilaachisee wantii kaa'ame hin jiru.Qabatamatti dhimmoota yakkaa keessatti akka naannoo keenyatti ijoon kan qabamaa jiru yoo ta'u, ijooqabamu keessattis rakkoleen mul'atan yeroo ilaalluus ijoowwan murtii akeekuu danda'an qabachuun jira. Fkn ragaan ittisaa himatamaa irraa ittisee osoo jiru murtiin balleessummaakenname sirriidha? kan jedhu qabachuun jira. Garuu bu'uruma gubbaatti kaasneen ijoon SDFYkeessatti qabamu hin jiru.

¹⁵⁸Dambii Gurmaa'insaa fi Hojimaata Dhaddachaa Manneen Murtii Oromiyaa, Lakk. 06/2011 kwt. 15 jalatti Dhaddachi Ijibbaataa Qorannoo Boodaa dhimma ijibbaataaf dhiyaate tokko iyyannaaf fi deebii kenname qorateemurtii kennuu ni danda'a. Dhaddachichi yoo barbaachisaadha jedhee amane qofaa deebii irratti deebiin akka dhiyaatu ajajuu yookiin falmii garee bitaa fi mirga irraa qaamaan dhagahuu yookiin/fi galagalcha galmee jalaa dhiyeessisuun ilaaluun ni danda'a jechuun kaa'eera.

¹⁵⁹የኢትዮጵያ ከተኞች ገዢዎች, መንበረ ተከራይ ተክክል, ዓ.ም. 1999 ቀን ፊਊላ 25

Gama biraatin komiin battalumatti yommu qoratamu sababni dhimma keessa seensisu yoo hin jiraanne deebii kennaan yaamuu osoo hin barbaachisin bu'uura SDFY kewt.195 (1) komii ol iyyannoo fudhatama kan dhabsiisuu dha. Kun qabatamaan adeemsa hin dhiyyeesisu jedhamuu dha. Haata'u malee, adeemsa kana seericha waliinwal-simsiisuun barbaachisaa dha. Kanaaf, deebii kennaan osoo hin waamamiin adeemsii manni murtiicha komii ol'iyyataa bu'uura SDFY kwt. 195(1) tiin kufa itti taasisuu jira moo hin jiru qabxii jedhu ilaaluun barbaachisaa dha.Gama kanaan ejannoowwan jiran haa ilaallu;

1^{ffaa}Hojimaata manneen murtii federaalaa keessatti adeemsa jiru yeroo ilaallu, manni murtii dhimmicha keessa seenuun barbaachisaa miti jedhe yoo itti amanee ol'iyyataa erga dhagahe booda deebii kennaan waamuun osoo hin barbaachisin bu'uura SDFY kwt. 195(1) tiin ol iyyannoo dhiyaate kufaa gochuun murtii kennamuu dha. Kun adeemsa hin dhiyeessisu jechuun beekkamuudha. Komii ol iyyannoo battalumatti manni murtii qoratee firii dubpii ykn dogongora seeraa akka hin jirre yoo hubateelle gal mee komii ol iyyannoo cufuutin dura ol'iyyataan jecha isaatin immoo maal ibsachuu akka barbaade yaadniisaa erga dhagahame booda dhimmi isaa kan ilaalameef ta'uu hubannoo gahaa argata waan ta'eef komii dhiyaate irratti ol'iyyataa dhagahuun dirqama akka ta'e fudhachuun kan hojjatamaa jiruudha.

2^{ffaa} Adeemsi hordofamuu qabu jedhe በፍ/ቤቶች ማሻሻያ ተርጓዢት እና በፍትህ አካላት ባ/ስልጠና/ማዳከል በፋይ የተዘጋጀ(Bench book of appeal-1997) jedhu irratti adeemsi dhagahaa falmii ol iyyannoo jechuun yeroo kaa'u, Ol iyyannoon erga baname booda manni murtii bu'uura SDFY kwt. 192 tiin guyyaa dhagaha ol iyyannoo ni murteessa. Abbootii dhimmaas ni beeksiisa.Guyyaa dhagaha ol iyyannoo murteesetti deebii kennaan akka dhiyaatu ajajamees dhiyaachuu qaba.Sana booda ol iyyataa dhagahuudhaan komii ol'iyyataan dhiyesse fudhatama kan hin qabne ta'u isaa yoo hubate falmii deebii kennaan osoo hin dhagahiin komicha kufaa godha.¹⁶⁰ Gama kanaan deebii kennaan dhaddachatti kan dhiyaatu ta'a. Haata'u malee, kan inni falmii isaa dhiyeessuu manni murtii falmii ol'iyyataa erga dhagahe booda keessa seenuun barbaachisaa ta'uuyoo amane akka ta'e ibsamee jira.

¹⁶⁰በፍ/ቤቶች ማሻሻያ ተርጓዢት እና በፍትህ/አካላት/ባ/ስልጠና/ማዳከል በፋይ የተዘጋጀ)Bench book On Appeal-1997

Akkuma gubbaa irratti adeemsoota kaasnee manneen murtii oromiyaa keessatti immoo ol'iyataan kan dhagahamu manni murtii keessa seenuu barbaachisaadha jedhe yoo itti amaneedha. Haata'u malee adeemsi kun mirga dhagahamuu ol'iyataa kan daangeessuudha. Akka hojimaata manneen murtiiti mul'atuun deebii kenna waamuun osoo hin barbaachisiin komiin ol'iyataa kufaa haalli itti ta'u danda'uyoo jiraate ol'iyataa dhagahuun barbaachisaa dha. Kunis mirga dhagahamuu isaa mirkanneessuu keessatti gahee ol'aanaa qaba.

Adeemsa “**Benchbook of appeal**” kaa'e irratti yeroo ilaallu keessa seenanii ilaalu fi ilaalu dhabuuf bitaa fi mirgi akka dhiyaatan gochuun dirqama godhe kan kaayee ta'uus ol'iyataa erga dhageesse booda deebii kan dhageessukeessa seenuu barbaachisaadha jettee yoo itti amante qofa jechuudhaan adeemsi kaa'ame SDFY kwt. 192 waliin kan deemuu miti. Kunis keessa seenuu barbaachisaa miti jechuuf ykn ol'iyataa qofa dhageessee kan cuftu yoo ta'e deebii kenna yaamuun hin barbaachisu. Adeemsi kun deebi kenna baasii hin malleef kan saaxiluu fi bu'aa qabeessa kan hin taaneedha.

Gama kanaan seera deemsa falmii yakkaa keessatti adeemsi deebii kenna osoo hin waamamiin galmeen cufamu jira moohin jirukan jedhu guduunfuuf seera deemsa falmii biyya Hindii fi wixinee seera deemsa falmii yakkaa fi ragaa biyya keenyaa ilaaluun barbaachisaadha.

Indian crim. Procedure code(1973) section 384. Summary dismissal of appeal- If upon examining the petition of appeal and copy of the judgment received, the Appellate Court considers that there is no sufficient ground for interfering; it may dismiss the appeal summarily:

Provided that;

- (a) *No appeal presented shall be dismissed unless the appellant or his pleader has had a reasonable opportunity of being heard in support of the same.*
- (b) *No appeal presented shall be dismissed except after giving the appellant a reasonable opportunity of being heard in support of the same, unless the Appellate Court considers that the appeal is frivolous or that the production of the accused in custody before the Court*

would involve such inconvenience as would be disproportionate in the circumstances of the case.

Akka seera biyya kanaa ol iyyataa dhagahuun keessa seenuuun hin barbaachisu taanaan deebii kennaan waamuun osoo hin barbaachisin adeemsa itti komiin kufaa ta'u 'Summary dismissal of appeal' jedhani kaa'u. Kun seera deemsii falmii yakkaa keenya kwt. 195(1) waliinkan wal-fakkaatuudha. Gama biraatiin wixinee seera ragaa fi deemsii falmii yakkaa keenya irrattis manni murtii ol iyyataa erga dhagahee booda ajaja akka kenu tumamee jira.¹⁶¹ Yoo ol'iyyataan dhiyaachuu hin dandeenyee fi isa dhagahuu malee ajaja kenuun kan hin danda'amne taanaan manni murtichaa galme haqee deebisa. Gama biraatiin, osoo ol iyyataa hin dhagahin ajaja kenuun kan danda'amu yoo ta'eajaja barbaachisaa kenuun akka danda'amu tumamee jira. Bu'uruma kanaan adeemsa kanneen yeroo ilaallu adeemsa muuxannoo federaalaa keessatti jiru waliinwal-fakkeenyummaa kan qabuu fi dhimmicha keessa seenuuun barbaachisaa yoo ta'e qofa deebii kennaan akka dhiyaatu kan ajajamuu fi sana dura ol iyyataa dhagahuun deebi kennaan waamuun otoo hin barbaachisin komii ol iyyannoo kan haqamu ta'uu isaa nu hubachiisa.

Gaaffiilee Marii

1. Haalli raawwii SDFY kwt. 195(1) akkam ta'u qaba? Dhimmicha keessa seenuuuf sababa gahaan hin jiru jechuuf dirqama deebii kennaan dhiyaachuu qabaa? ol'iyyataa qofa dhiyeessuun komii dhagahuun cufuun ni danda'amaa? seenuuun hin barbaachisu jenna ta'ee deebii kennaan waamuun maaliif barbaachisa?
2. Ajaja bu'uura SDFY kwt. 195(1) tiin kenuun dura Ol'iyyataa dhagahuun barbaachisaadha yoo jenne, sababa humna ol ta'een ol'iyyataan dhiyaachuu yoo hin dandeenye hoo?

Akka qopheessitoota moojuulii kanatti akka wixinee Seera Deemsaa Falmii Yakkaa ammaatti fi Seera Deemsaa Falmii Yakkaa Biyya Hindiitti hanga hin fooyyeefneetti adeemsi ni dhiyyeesisa fi hin dhiyyeesisuu jedhuu seera deemsaa falmii yakkaa amma hojii irra jiru keessatti wanti tumame hin jiru. Gama kanaan manni murtii ol iyyannoo dhagahuu komiin ol iyyannoo garagalcha

¹⁶¹ Mil-jalee 56ffaa kwt. 348

galmee waliinakkuma isa dhaqqabeen bu'uura SDFY kwt. 192 tiin guyyaa dhagahaa ol iyyannoo ni murteessa. Guyyaa murtaa'es abbootii dhimmaaf ni beeksiisa. Sana booda guyyaa dhagahaa ol iyyannoof beellamametti ol iyataan komii qabu irratti falmii isaa dhiyeessuudhaan deebii kennaan immoo falmii dhiyaate irratti deebii erga kennee booda ol iyataan falmii keessa deebii taasiisuun falmichi ni xumurama. Manni murtichaas guyyaa dhagahaa kanatti abbootii dhimmaa lamaanuu erga dhagahee booda gara dhimmichatti seenuun barbaachisaa miti jechuun yoo itti amane bu'uura SDFY kwt. 195(1) tiin ol iyyannoo dhiyaate nihaqa.

Asitti wanti hubatamuu qabu SDFY kwt. 195 yeroo ilaallu mata-dureen isaa ‘caption’ Aangoo mana murtii ol iyyannoo(power of court of appeal) kan jedhu yoo ta'u kun immoo SDFHHkwt. 348 jalatti mata-duree kaa'ame waliinkan wal-fakkaatuu dha. Kunis aangoon mana murtii ol iyyannoo dhagahuu SDFY kwt. 195 jalatti kaa'ame keessaa tokko murtii mana murtii jalaa cimsuu, fooyeessuu, diiguu ykn qajeelfamaan deebisuu akka ta'e ilaaluu dandeenya. Gama kanaan SDFY kwt.195(1) jalatti keessa seenuun yoo hin barbaachifne jechuun gaaleenibsame murtii mana murtii jalaa cimsuu kan jedhu kan bakka bu'uudha. Dabalataan manni murtii osoo abbootii dhimmaa lamaan hin dhagahiin bu'uura SDFY kwt. 195(1) tiin hin dhiyeessisu jechuun murtiin kennamu mirga dhagahamuu abbootii dhimmaa kan daangessuu dha. Ogeessooni seeraa Simeneh Kiroos fi Cherinet Hordofa kitaaba isaani keessatti adeemsi ni dhiyeessisaa fi hin dhiyeessisu jedhu kan hin jirre ta'u ibsanii jiru.¹⁶²Fakkeenyaaaf, Simeneh Kiros akka jedhutti;*Upon receipt of the memorandum of appeal, whether it is filed as an ordinary appeal or appeal out of time, a copy of the memorandum of appeal would be served on the respondent. The court of appeal fixes the date of the hearing and such date is notified to the parties. Unlike appeals on civil matters, petition for review of a case on appeal may not be rejected by the appellate court without calling both parties. On such day fixed for the hearing, the appellant opens her case by stating what her objections to the judgment of the trial court are and her grounds of objection. The respondent replies; the appellant is entitled to another reply.*

¹⁶² Simeneh Kiros Assefa(USA), CRIMINAL PROCEDURE LAW PRINCIPLES, RULES AND PRACTICES(2009) fuula 457, ከመንግሥት ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ሁኔታ በርሃንስ ዓይነት የዚህ አዋጅ ተሰጥቶበት ይችላል ተመሳሳይ የሚከተሉ አዋጅ ተሰጥቶበት ይችላል

After hearing both parties, where there is no ground for interfering in the decision already made by the trial court, the appellate court “dismisses the appeal.” The statement does seem to be misleading; it rather needs to be understood to mean the court confirms the decision of the trial court. This statement, when seen in light of the provisions of Arts 192 and 195(2), such decision is given only after both parties are heard no matter the content of the memorandum of appeal.....

Akka waliigalaatti seerichi haala kanaan kan kaa’e waan ta’eef adeemsi ni dhiyeessisa jedhu fi deebii kennaa osoo hin waamiin ol iyyannoo hin dhiyeessisu jedhu seericha waliinkan deemuu miti. Haata’u malee,SDFY ammaa hojii irra jiru haala Seera Deemsi Falmii Yakkaa Biyya Hindiiwaliin wal-simatuun fooyya’ee ykn wixineen ragga’ee hojii irra oolutti adeemsa seericha amma jiru hordofuu dirqama ta’a.

Qabxiin biroo ilaalamuu qabu bu’uura SDFY kwt. 195(1) tiin dhimmi raawwatamu ajajaan ykn jal-murtiidhaan moo murtiidhaan cufamuu qaba. Sababa caqasuun dirqama moo miti kan jedhuudha.Gama kanaan maanuwaaliin KTAS manneen murtii Oromiyaa bara 2013 bahe irratti jecha murtii kennuu qaba jechuun kan kaa’e yoo ta’u, garuu foormii irrattii immoo ajaja kenna jechuun tumamee jira.Ajajni ykn murtii kennamu sababaan deeggaramuu akka qabu tumamee jira. Gama biraatiin Qajeelfama Odiitii Galmee Murtii Boodaa Manneen Murtii Oromiyaa Lakk. 14/2013irratti immoo sababaan kan deeggaramee fi sirnaan kan xiinxalame ta’u qaba kan jedhu tumamee jira. Muuxannoon manneen murtii federaalaa keessatti immoo jecha ወጪን jedhu fayyadamuun sababa isaa immoo baay’inaan kan barreessanii dha. Manneen murtii waliigalaa fi ol’aanaa naannoo keenyatti immoo jal-murtii/ajaja jecha jedhu fayyadamuun sababaan deeggaruu baay’inaan kan barreessaniidha.¹⁶³

Dhimma kana irratti qabxiin hubatamuu qabu seera deemsa falmii yakkaa keessatti maal jedhamu qaba kan jedhu haala ifa ta’een wantii kaa’ame hin jiru. Manni murtii akka haala isaatti jal-murtii yoo jedhee gaariidha.Ajaja jechuun garuu adeemsa falmii tokko akka itti fufu taasisuu ykn immoo adeemsa waan murtaa’e tokko raawwachisuuf kennamu fakkaata.Dabalataan dhimmi

¹⁶³MMWODH Bahaa Lakk.Galmee 384836,384875 fi 384842 ilaaluun danda’ama.

bu'uura SDFY kwt. 195(1) tiin raawwatamu akka ajaja dhumaatti kan lakkaa'amuu dha. Ajajoota, murtiilee ykn jal-murtii waliin bu'aa wal-fakkaataa kan qabuu dha.

Akkasumas abbootiin murtii komii dhiyaate garagalcha galmee fi ragaalee galmee keessa jiran tumaa seeraa rogummaa qabu waliin gadi fageenyaan ilaalanii jiruu moo miti kan jedhu kan mirkanaa'u yemmuu hin dhiyeessisu jedhan sababoota isaan galmee irratti barreessan dubbisuu dhaan ta'a. Kunyoo hin jirre abbootiin murtii dhuguma keessa dhimmichaa qoratanii hubachuudhaan hin dhiyeessisu jedhani moo otoo galmee keessa hin ilaalin of irraa dhiibuuf hin dhiyeessisu jedhan kan jedhu adda baasuun rakkisaa ta'a. Kanaaf, abbootii seeraa gahee hojii isaanii sirriiti bahatanii fi hin bahanne adda baasuudhaan itti gaafatamummaa mirkaneessuuf hin dhiyeessisu yemmuu jedhamu sababaan deeggaruuun barbaachisaa dha. Dabalaataan, sababaan deeggaranii hin dhiyeessisu jechuun abbootiin dhimmaa qabxi komii isaanii godhachuudhaan qaama itti aanutti komii akka dhiyeeffataniif kan gargaaru waan ta'eef kallattii mirga abbootii dhimmaatiinis ilaaluun barbaachisaa dha.

Gama biraatiin amala uumamaa mana murtii keessa tokko ajajni,jal-murtiin fi murtiin kennamukamuusababaan deeggaramee ibsamuu kan qabu akka ta'e ni beekama. Kunis karaalee mirgi haqa argachuu fi dhagahamuu nama kamiyyuuttin mirkanaa'u keessaa tokko waan ta'eef sababaan deeggaramee abbaa dhimmaatiif yoo ibsame haqa qabeessa ta'a. Kanaaf komiin dhiyaate sababa fudhatama dhabeef ibsuun sirnaan xiinxaluun amantaa ummanni manneen murtii irratti qabu dabaluu keessatti gahe ol aanaa kan qabuudha.

Qabxiin biroo ilaalamuu qabu Sirni ol iyyannoo dhimmoota komiin irratti dhiyaate hunda irratti raawwatiinsa kan qabu ta'u isaa ilaaluun barbaachisaadha.Fakkeenyaaaf oliyyannoo mirga wabii fi yeroo beellamaa irratti yoo dhiyaate adeemsa falmii ol iyyannoo eeguun gaggeeffamu qabaata malee yaada qofa fudhachuun akka dhimma sadarkaa jalqabaatti ilaalanii adeemsa gabaabaatiin ajaja kennuun sirrii miti.

4.7. Dhiyaatinsa, Hafiinsa Wal-falmitootaa fi Bu'aa isaa

Gaafa ol iyyannoo dhagahuuf beellamameetti bitaa fi mirgi ykn abukaatoon isaanii dhiyaatee falmii gaggeessuu qabu.¹⁶⁴ Ol'iyyataan hafee deebii kennaan dhiyaate yoo ta'e bu'uura SDFY kwt. 193(1) tiin galmeen ni cufama. Sababa gahaa yeroo itti aanuu yoo dhiyeesse galmicha sochosun gaafachuu ni danda'a jechuun tumamee jira. Deebi kennaan ykn abukaatoon isaa yoo hafe manni murtii xalayaan waamichaa sirnaan dhaqqabuu isaa qulqulleessuu bakka inni hin jireetti falmichi ni gaggeeffama.¹⁶⁵ Manni murtii guyyaa dhagahaa murteessee akka dhiyaatan ni beeksisa jechuun isaa ajajni dhimma kana irratti kennamu abbootiin dhimmaa akka beekaniif qofa akka ta'eedha. Keessattuu deebii kennaan himatamaa yoo ta'e manneen murtii xalayaan waamichaa akka dhaqqabu(only notify)qofa taasisuu qabu malee poolisiidhaan to'atamee akka dhiyaatu gochuun barbaachisaa miti. Fakkeenyaaaf, himatamaan bilisa kan bahu, adabbiin kan irraa daangeeffame ykn qarshiidhaan kan adabame ta'u danda'a. Yeroo akkasii deebi kennaan to'atamee akka dhiyaatu taasisuun barbaachisaa miti.

Manneen Murtii bakka deebii kennaan hin jirreetti falmiin akka gaggeeffamu ajajuuf xalayaan waamichaa deebii kennaaf bu'uura sdfy kwt. 187(4) fi 192 akka dhaqqabu tattaaffii fi carraaqpii gahaa taasisuu qabu. Teessoon himatamaa (deebii kennaa) kan beekamu ykn galmaa'ee bakka jirutti xalayaan waamichaa dhaqqabsisuuf yaalii barbaachisaa osoo hin taasisiin kallattidhaan gaazeexaadhaan akka dhiyaatu ajajuun sirrii miti.¹⁶⁶ Kun kan agarsiisuu manni murtii xalayaan waamicha dhaqqabsisuuf adeemsa bu'aa qabeessa ta'e sirnaan filachuu akka qabuudha. Filannoowwan jalqabaa erga xumure booda ykn furmaata akka hin taanee yoo hubatee xalayaan waamicha gaazeexaadhaan akka dhaqqabu taasisuu qaba. Kunis gaazexaa naannoo tokkoo keessatti naanna'u qofa osoo hin ta'iin biyyatti keessatti gaazeexaa tamsaasa bal'aa qabuun ta'u qaba.¹⁶⁷ Adeemsota kanneen sirnaan hordofuu dhabuun bu'aa bakka hin jireetti falmiingaggeeffamu kan hordofsiisu waan ta'eef mirga dhagahamuu fi falmii dhiyeessuu deebii

¹⁶⁴ SDFY kwt. 192

¹⁶⁵ SDFY kwt. 193(2)

¹⁶⁶Murtii Dirqisisaa MMWF jildii 16ffaa L.G-94227 ta'e irratti kenne ilalauun danda'aama.

¹⁶⁷MMWFDHI L.G 173967 irratti kenne ilaaluun ni danda'aama-(hin maxxfamnee)-Bu'uura Labsii 124/2013 kwt. 10(2) tiin murtiin dhaddacha ijibbaataan kenname guyyaa murtaa'e irraa kaasee dirqisisummaa akka qabu tumamee jira.

kennaa kan dhiphisu waan ta'eef, dhaqqabsiisni xalayaa waamichaa sirnaan of eeggannoodhaan raawwatamu kan qabu ta'u isaa hubachuun barbaachisaa dha. Kunis mirga heerichaan fi waliigalteebiyyattiin mallatteessite waliin kan deemuudha.¹⁶⁸

Dhimma kana irratti qabxiin ilaalamuu qabu inni biroo, ol'iyyataan mana hidhaa jiru ol'iyyanna isaa erga dhiyeessee booda sababa isaatiin osoo hin ta'iin sababa manni amala sirreessa isa dhiyyeessuu dhabeef gaafa dhagahaaf beellamame yoo hafe furmaanni maal ta'uu qabaa kan jedhu ilaaluun barbaachisaa dha. Bu'uura SDFY kwt. 193(1)tiin galmee cufuun sirriidhaa? Fkn. Sababa vidiyoo konfiransiin hojjachu dhabeef ykn manni amala sirreessaa sababa humnaa oliitiin dhiyeessuu waan hafeef ta'uu danda'a. Ol'iyyataan sababa humnaa oliitiin dhiyaachuu hin dandeenye taanaan mirga haqaa argachuu ol'iyyataa kan daangeessu waan ta'eef galmee cufuun haqa qabeessa hin ta'u. Kanaaf manni murtii sababa kana madaaluun falmii deebii kennaa fudhatee komii faana qoratee murtii kennuu qaba. Dhimma qabatama MMWF ilaale tokko irratti,¹⁶⁹ manni murtichaa komii ol'iyyattoota dhagahuuf gaafa beellamettiManni Amala Sirreessaa Godina Harargee Lixaa (Ciirroo) akka isaan dhiyeessuu jechuun ajaja kenne ture. Haata'u malee, gaafa beellamaa sababa vidiyoo konfiransiin hojjachuu hin dandeenyeef ol'iyyattoota dhagahuun waan hin danda'amneef sababa gahaa ta'uu isaa ibsuun bira darbuun komii isaanii fi galmee jalaa qorachuun ajaja kennee jira. Manneen murtii naannoo keenya keessattis adeemsi kun hordofama kan jiru ta'uu isaa galmeewan tokko tokko irraa ni hubatama.¹⁷⁰

¹⁶⁸ HMFRDI kwt. 20(4) fi ICCPR kwt. 14(3)(b)(d) ilaaluun ni danda'aama.

¹⁶⁹ MMWF lakk. Galmee 200254 ilaalameedha.

¹⁷⁰ MMO Godina Arsii L.G. 86923 ta'e irratti ol'iyyataan MAS Aanaa Martii waan tureef MAS Godina Arsii akka dhiyyeessu ajajame MAS ol'iyyataa dhiyeessuuf baajata hin qabnu jedhee. Vidiyoo konfiransiiniis hin jiru. sana booda manni murtiicha komii fi deebii abbaa alangaa qorachuun murtii kennera.

Gaafilee Marii

1. Ol iyyataan gaafa dhagaha ol iyyannoo beellama irraa hafee galmeen yoo cufame yeroo hangam keessatti gal mee cufame sochoosuu danda'a?
2. Ol iyyataan beellama irraa hafee deebii kennaan garuu dhiyaatee komii ol iyyataan dhiyeesse irratti mormii kan hin qabne ta'u yoo ibsee bu'uura amantaa isaatiin murtii kennun ni danda'ama moo?hin danda'amu?
3. Gaafa dhagahaaf beellamame AA yoo hafe bakka hin jireetti haa ilaalamu jenne falmii ol'iyyataa kophaa isaa dhagahuunbarbaachisaa dha?Komiiol iyyannoo qofa qorannee murtii kennuuf yoo beellamne hoo?

Qabxiin biroo ilaalamu qabu bu'uura SDFY kwt. 193(2) tiin bakka deebii kennaan hin jireetti falmiin gaggeeffamee kan murtaa'u yoo ta'e furmaanni deebii kennaan qabu maali?Bu'uura SDFY kwt. 197-202 jiraniin murtii kaasisuuf iyyachuu moomana murtii itti aanuutti ol iyyannoo dhiyeessuutu furmaata ta'a. Furmaanni biroo jira moo hin jiru qabxii jedhu ilaaluun barbaachisaawaan ta'eef dursa dhimma dhaddacha ijibbaataa tokko haa ilaallu.

Dhimma 13^{ffaa}

DhimmaDHIMMWFTiin murtii argateedha.¹⁷¹Ka'umsi dhimmichaa iyyataan MMOFtti ajjeechaa dagannoootiin himatamee ragaan AA erga dhagahamee booda manni murtichaaragaan AA akkaataa himannaatiin mirkanneessuu hin dandeenye jechuun bu'uura SDFY kwt. 141 tiin bilisaan gaggessee jira.Murtii kana komachuun A/A ol iyyannoo MMWF tiif dhiyeessee jira.MMWF immoo falmicha dhagahuun murtii kenneen ragaan AA mirkanneessee waan jiruuf iyyataan ofirraa ittisuu qaba jechuun ragaan ittisaa akka dhagahamu qajeelfamaan mana murtii jalaaf deebisee jira. Sana booda MMOF galmicha sochoosuun bu'uura qajeelfamaatiin ragaa ittisaa dhagahuuf yoo jedhu AA himanna koo gara ajjeechaa cimaatti fooyyeessuun barbaada jechuun iyyatee jira. Manni murticha hin danda'amu jechuun iyyanna dhiyaate kufaa taasisuun ajjeechaa dagannoodhaan iyyataa (himatamaa jalaa) balleessaa taasisuun adabbii kenneerra.Sana booda AA himanna akka fooyyeessinu hayyamamuu qaba ture jechuun ol'iyyanna MMWF tiif

¹⁷¹Murtii Dirqisisaa MMWFDHI jildii 12ffaa L.Galmee 57632 irratti ilaalameedha.

dhiyeesse jira.Sana booda MMWF komii kana irratti hundaa'uun falmisisee manni murtii jalaa himannaakka fooyya'u ajaju osoo qabu bira darbuun sirrii miti jechuun murtiicha diiguun MMOF himannaan akka fooyya'u hayyamuun dhimmicha akka ilaaluu qajeelfamaan deebiseera.

Sana booda MMOF himannaakka fooyya'e ajjeechaa cimaatiin dhiyaate simachuun iyyataan akka dhiyaatu ajajuus dhiyaachuu waan hin dandeenyeef gaazeexaan waamicha taasisee bakka hin jirreetti falmii gaggeessee ragaan AA ajjeechaa cimaa raawwatamu isaa hin mirkaneessine jechuun bu'uura SDFY kwt. 141 tiin bilisaan gaggeessee jira. Sana booda murtii kana komachuun AA ol iyyannoo MMWF tti dhiyeessee jira.MMWF komii dhiyaate fudhachuun falmii ol iyyannoof deebi kennaan akka dhiyaatu gaazeexaadhaan waamicha taasisee jira. Haata'u malee deebi kennaan waan hin dhiyaanneef bakka hin jirreetti bu'uura SDFY kwt. 193(2) tiin falmicha gaggeessuun ragaan dhiyaate ajjeechaa dagannoo mirkanneessa jechuudhaan keewwaticha jijjiruun balleessaa gochuun adabbii kenne jira.

Erga murtiin kennname booda immoo deebi kennaan bu'uura SDFY kwt.197 tiin MMWF tiif iyyannaa dhiyeessuun murtiin bakka ani hin jirretti bu'uura SDFY kwt.193(2) tiin kennname xalayaan osoo na hin dhaqqabin bakka ani hin dhageenyetti waan ta'eef narraa haa ka'u jechuun gaafatee jira.MMWF iyyata dhiyaate simachuun ajaja kenneen iyyataan yeroo duraa falmaa osoo jiruu keewwanni jijjiramuu isaa beekuun mirgi wabii waan dhoorkamuuf biyya alaa kan deeme waan ta'eef iyyanni isaa kufaa dha jechuun bu'uura SDFY kwt. 202 tiin kufaa taasisee jira.Sana booda iyyataan murtii kana komachuun DHIMMWF tiif ol iyyannoo dhiyeessee jira.

DHIMMWF dhimmicha dhiyeessisuun murtii sagalee caalmaadhaan kenneen bakka hin jireetti falmiin ol iyyannoo bu'uura SDFY kwt. 193(2) tiin gaggeeffamee murtiin kan kennname yoo ta'e adeemsoota SDFY kwt.197-202 jiraniin manuma murtii sanatti gaafachuu ni danda'ama. Haaluma kanaan iyyataan gaafatee jira. Bu'uura SDFY kwt. 202(2) tiin iyyannaan kufaa yoo ta'e murtii balleessummaa irratti ol'iyyachuun hin danda'amu. Haata'u malee, adabbii qofa irratti bu'uura SDFY kwt. 202(3) tiin guyyaa 15 keessatti ol iyyachuun ni danda'ama. Kanaaf, murtii balleessummaa irratti dhaddachi ijibbaataa kun ilaaluu hin danda'u. Haata'u malee, komii adabbii ilaachisee murtiin kennname dogoggora hin qabu jechuu dhaan iyyannaa kufaa godhee jira.

Sagalee xiqqaan immoo: keewwattootni SDFY kwt.197-202 jiran raawwatiinsa kan qabaatan falmii jalqaba irratti ajaja bu'uura SDFY kwt.160-163 jalatti kennamaniif qofa irratti dha. Kunis yakkoota adabbiin isaanii waggaa 12 ol adabsiisaniif qofa dha. Adeemsi kun ‘special procedure in case of default’kan jedhuuf raawwatiinsa qaba. Raawwiin SDFY kwt. 193(2) immoo namoota ol iyyatan hundaaf malee hanga adabbii irratti hundaa’ee miti. Kanaaf bu'uura kanaan falmiin bakka hin jireetti gaggeeffameef keewwatootni SDFY 197-202 jalatti argaman raawwii hin qaban waan ta'eef mana murtii dhimmicha ol iyyannoona ilaaletti iyyachuudhaaf seerichi hin hayyamu. Furmaanni isaa mana murtii aangoo ol iyyanno qabutti ol'iyyachuudha. Kanaaf dhaddacha ijibbaataa kanaaf iyyachuun isaa sirriidha. Dhimmichimurtii dhumaa kan jedhamu waan ta'eef dhaddacha ijibbaataatiin ilaalamuu qaba jechuun ibsanii jiru.

Gama kanaan manni murtii waliigalaa federaalaa dhaddachi ijibbaata jildiilee adda addaa irratti murtii dirqisiisa kenneen SDFY kwt. .197-202 jiran falmii bakka hin jireetti bu'uura SDFY kwt. 193(2) tiin gaggeeffameetiifis raawwatiinsa qaba jechuun murtii kennee jira.¹⁷² Kanaaf dhimmoota wal-fakkaatan irratti kallattii fuul-dura isuma kana qabachuun furmaata ta'a.

Gaaffii Marii

Murtii dhimma 8ffaa kana irratti kennname akkamitti ilaaltu? yaada sagalee caalmaa fi xiqqaan kennname seericha waliinxialluun mari’adhaa.

Qabxiin biroo ilaalamuu qabu deebii kennaan falmiin bakka inni hin jiretti bu'uura SDFY kwt. 193(2) ilaalamo mane murtii jalatti iyyanna dhiyeessuu dhiisee kallattiidhaan Mana Murtii ol iyyanno dhagahuutti komii isaa yoo dhiyeesse wanti dhoorku waan jiru hin fakkaatu. Garuu ijoo seeraa qofa irratti ta'u qabaata.Haata'u malee wixinee seera deemsa falmii yakkaa fi ragaa keessatti furmaata mana murtii jalatti argaman fixuu(first you have to exhaust available remedies at the lower court) jechuun kaa'eera.¹⁷³

¹⁷² Murtii Dirqisisaa MMWFDHI jildii jildii 12ffaa LG.57632 fi Jildii 18ffaa L.G. 98014 ta'e ilaaluun ni danda'aama.

¹⁷³ Mil-jalee 56ffaa kwt. 337

4.8. Sirna dhoorkii Adabbii (Stay of Execution)

Ol’iyyataan ol iyyanni dhagahamuun duraa ykn yeroo ilaalamaa jirutti adabbiin mana murtii jalaatti kenname akka dhoorkamuuf MM ol iyyannoo dhagahutti iyyanna dhiyeessuu akka danda’u tumamee jira.¹⁷⁴ Iyyanni dhiyaate mana murtichaatiin fudhatama yoo argate ol iyyataan adabbichi yeroodhaaf dhoorkamee wabiidhaan kan bahu ta’a. Iyyanni kun kan dhiyaatu mana murtii ol iyyannoo dhagahuuf yoo ta’u manni murtii jalaaakkuma galmee cufeen falmiin mirga wabii galmee sana irratti jiru kan xumuramu ta’a. Haata’u malee, haala addaatiin haalli manni murtii jalaa mirga wabii dhimmoota malaammaltummaa irratti ajaja kenne ilaachisee yeroodhaaf ajaja ofin kenne dhoorkuu akka danda’u tumamee jira.¹⁷⁵

Kaayyoo sirna dhoorkaa adabbii yeroo ilaallu, miidhaa beenya’amuu hin dandeenye akka hin dhaqqabne ittisu dha. Haata’u malee, manni murtichaa ulaagaa akkamii irratti hundaa’uun ilaaluu qaba kan jedhu seerichaan hin tumamne. Qabatamaan murtii balleessummaa irratti komiin dhiyaate ni dhiyeessisa yoo jedhamedhorkaan ni kennama. Iddoo tokko tokkotti immooakkuma komiin dhiyaateen galmicha osoo hin ilaaliin ajaja dhorkaa kenuun ni jira. Manneen murtii ulaagaa akkamitiin heyyamaa jiru kan jedhu dhimmoota qabatamaa ta’an muraasa kaasuun haa ilaallu.

Dhimma 14^{ffaa}

Dhimma MMWFtti ol iyyannoodhaan ilaalameedha.¹⁷⁶ Dhimma kana irratti ol’iyyataan MMSDFtti Labsii Liizii Lakk.721/2004 kwt. 35(1)(a) jalatti adabbii hidhaa adabameera. Komii ol iyyannoo erga dhiyessee booda manni murtii komii ol iyyataa dhagahuuf yeroo beellametti adabbiin akka dhoorkamuuf iyyanna bu’uura SDFY kwt.188(2) tin dhiyesseera. MMWF iyyanna dhiyaate ilaaluun gama ol’iyyataatiin iyyanni mirga wabii waan dhiyaateef dhimmichi ni dhiyeessisa moo?miti? kan jedhu ilaaluun barbaachisadha jechuun qoratee deebii kennaan haa dhiyaatu jechuun erga ajaja kenne booda miidhaan beenya’amuu hin dandeenye dhaqqabu

¹⁷⁴ SDFY kwt. 188(5)

¹⁷⁵ Labsiin Deemsa Falmii fi Seera Ragaa Farra Malaammaltummaa Lakk.434/97 kwt. 5(3) ilaaluun danda’amaa.

¹⁷⁶ MMWF lakk. Galmee 200253

danda'a jechuun wabii qarshii 4000(kuma afur)'tiin akka bahu hayyameera.Dhuma irratti adabbiin mana murtii jalaatiin kennname daangeeffamee jira.

Dhimma 15^{ffaa}

Dhimma MMWF tii ol iyyannoodhaan ilaalameedha.¹⁷⁷ Ol'iyyataan S/Y kwt. 693(1) jalatti balleessaa taasifamee adabbiin hidhaa irratti kennnamee jira. Ol'iyyataan murtii kennname komachuun ol'iyyanna gaafateera. Manni murtii ol iyyannoo dhagahuu deebii kennaan akka dhiyaatee falmii gaggeessuu ajajeera. Ol'iyyataan immoo adabbiin kennname yeroof akka dhoorkamuuf iyyanna bu'uura SDFY kwt.188(2)tiin dhiyessee jira. MMWF iyyannicha simachuun ol'iyyataan amanee jecha isaa kennuu fi midhamaaf qarshii kaffalee araaramuu isaa ibsuudhaan adabbiin haa dhoorkamu jechuun mirga wabii qarshii 5000(kuma shan) qabsiisee akka bahu hayyameera. Dhuma irratti adabbiin kennname daangeeffamee jira.

Dhimma 16^{ffaa}

Dhimma MMO Godina Arsiitti ilaalameedha.¹⁷⁸ Ol iyyataan mana murtii jalatti S/Y kwt. 626 jalatti himatamee adabbi hidhaa cimaadhaan adabamee jira.Ol'iyyanna MMO tiif dhiyesseen adabbiin yeroof akka dhoorkamu gaafatee jira.Manni Murtichaas murtii balleessummaa irratti ijoo qabachuun dhiyesisuu isaa ibsuudhaan qarshii 20,000(kuma digdama) qabsiisee akka bahu ajaje jira.Dhuma irratti ol iyyataan bilisaan akka gaggeeffamu murteessee jira.

Gaaffi marii

1. Iyyanna dhoorkaa adabbi bu'uura SDFY kwt. 188(2) tiin dhiyaatu ilaachisee ulaagaalee akkamiin ilaala jirtu? Dhimmoota armaan olii keessatti sababoota jiran akkamitti madaaltu? muuxannoo keessan kaasuun irratti mari'adhaa!

Ulaagalee adabbi kennname dhoorkuuf ilaalamen ilaachise seerichi ifatti kaa'uu baatus ol iyyataan kan adabame waan ta'eef of eeggannoo addaatil ilaaluun barbaachisaa dha. Ol iyyataan wabiidhaan yoo bahe baduu kan hin dandeenye ta'uu isaa mirkaneessuu, adabbiin kennamu

¹⁷⁷ MMWF Lakk.Galme 200252

¹⁷⁸ MMO Godina Arsii Lakk.Galme 95362 ta'e irratti murtii kennamedha

fooyya'uuf carraa qabaachuu ykn gara adabbii biirootti jijiramuu danda'uu isaa galmicha ilaaluun adda baasuun barbaachisaa dha. SDFY kwt.188(2) yeroo ilaalluu ol iyyataan wabiidhaan akka bahu(released on bail) hayyamamuun kan danda'amu ta'uu tumamee jira. Kun kan agarsisuu manni murtichaa adeemsaa fi haaloota mirga wabii itti kennamu fi dhoorkamu SDFY kwt. 63-79 jalatti kaa'aman ilaaluun akka qabuu dha. Fkn.yakki adabbiin irratti kenname mirga wabii seeraan kan dhorke ta'uu, carraa baduu isaa(adabamee waan ta'eef carraan baduu isaa bal'achu danda'a),ragaa dabalataa mana murtii ol iyyannootiin ajajamu sodaachisuu danda'a jedhamee yoo tilmaamame fi kkf sirnaan ilaaluun barbaachisaa dha. Kanaaf, manni murtii ajaja kana yeroo kennuu carraan AA itti dhagahamuu fi wabii sana irratti mormii dhiyeessu kan hin jirre waan ta'eef iyyanna dhiyaatuu fi gal mee mana murtii jalatti ilaalamme irratti hundaa'uudhaan ajaja kennamuu malu xiyyeffannoon madaaluun murteessaa dha.

Gama kanaan muuxannoo biyya biroo yeroo ilaalluu, nama adabbii du'aa, umurii guutuu ykn hidhaa cimaa waggaa 10 ol adabame yoo ta'ee AA yaada akka kenu carraan kan kennamu ta'ee adabbiawan biroo ilaalcissee immoo AA wabiin hayyamame yoo jiraate akka haqamuu gaafachuu danda'a jechuun tumanii jiru.¹⁷⁹ Yeroo tokko tokkoo immoo MM jalatti mirgi wabii isaa adabbii yakkicha irratti hundaa'uun yoo dhoorkamee sadarkaa ol iyyannootiin wabii isaa ilaaluuf adabbii dhuma ilaalla moo keewwata duran inni jalatti himatame ilaallee dhoorkina kan jedhu gaaffii kaasuu danda'a. Fkn. Yakkoota malaammaltummaa waggaa 10 oli adabsiisuudanda'uun himatamee murtiin yeroo kennamu garuu waggaa 10 gaditti yoo adabame akka ta'a kan jedhuu dha. Dhimmoota akkasii irratti qabxiin ilaalamu qabu ol iyyataa irratti hangi adabbii kennamu beekamee jira waan ta'eef hayyamuun ni danda'ama. Haata'u malee, manni murtii adabbiin murtaa'e carraa dabalamuu kan hin qabnee fi ol'iyyataan deebi'ee dhiyaachuu akka danda'u amantaa cimaa qabaachuu isaa sirnaan madaaluun murteessaadha.

Qabxiin biroo ilaalamu qabu yoo himatamaan bilisa bahe fi AA ol iyyanna dhiyeessu himatamaan (deebii kennaan) wabii qabsiisuuf ni dirqamaa? kan jedhu ilaaluun barbaachisaa dha. Qabxii kana irratti ejjannoowwan jiran haa ilaallu.

¹⁷⁹Indian Cr.p.C Section 389 ilaaluun danda'aama.

Ejjannoo 1^{ffaa} ogeessooni ejjannoo kana qabatan Heericha kwt. 20(3) fi SDFY kwt. 193 wal-qabasisuun falmii isaani dhiyeessu.Yakka kamuu yoo ta'e dhimmi wabummaa qabsiisuu ilaalamu hin qabu. Deebii kennaan MM jalatti bilisaan kan gaggeeffame waan ta'eef waa'ee mirga wabii sadarkaa ol iyyannootti wanti kaasisuu hin jiru. Haata'u malee, MM jalaa aangoo hundee dubbii hin qabu jechuun gal mee yoo cufe himatamaan bilisaan gaggeeffamee jira jechuun hin danda'amu waan ta'eef yeroo akkasii wabummaan hin barbaachisu ejjannoон jedhu amansiisaa miti.

Ejjannoo 2^{ffaa} ogeesooni ejjannoo kana qabatan immoo yakkoota seeraan mirga wabii dhoorkisiisan kanneen akka SDFY kwt.63, Labsii Lakk.434/97 kwt.5 yoo ta'an qofa himatamaan bilisaan kan gaggeeffamee ture ta'us sadarkaa ol iyyannootti Mana Amala Sirreessaa akka turuu gochuun barbaachisaadha. Himatamaan sadarkaa mana murtii tokkootiin bilisa bahuun hanga dhumaatti bilisa kan jechisisuu miti. Kanaaf mirga wabii hayyamuun fi dhoorkuun hanga dhuma himatamaan bilisa bahuutti sirnaan ilaalam murtaa'u qaba jechuun kaasuu.

Ejjannoo 3^{ffaa} ogeessooni ejjannoo kana qabatan yeroo ibsan yakka kamuu yoo ta'e dhimmi mirga wabii ilaalamu qabaa jedhu.Yakkoota mirga wabii seeraan hin dhoorkisiisne yoo ta'eess bu'uura SDFY kwt.67 tiin ulaagaalee jiran madaaluun waa'ee mirga wabii deebii kenna murteessuun barbaachisa dha. Fkn. Manni murtii ol iyyataan carraa baduu qabaachuu yoo hubatee, ragaa dabalataa waamamuu sossobaa kan jiru ykn yakka biroo kan raawwatu ta'u yoo hubateilaalcha keessa galchuun haalli itti mirga wabii dhorkisiisu ni jiraata jedhu.

Dhimma 17^{ffaa}

Dhimma Mana Murtii Ol'aanaa G/Arsiitti murtii argatee dha.¹⁸⁰ Deebi kennaan mana murtii jalatti himanna filannootiin S/Y kwt. 589(1) ykn 626 jallatti himatameera.Manni murtii jalaa ragaan AA hin mirkaneessine jechuun himatamaa bilisaan gaggeessee jira. AA himatamaan bilisaan gaggeeffamuu hin qabu jechuun MMOtti ol iyyatee jira. MMO G/Arsii falmiif beellamee, falmiin erga gaggeeffamee booda,AA hanga murtiin kennamutti deebii kennaan wabii akka qabsiisu nuuf haa ajajamu jechuun gaafate jira.Manni murtichaa immoo; mana murtii jalatii

¹⁸⁰MMO Godina Arsii Lakk.Galmee 96051 ta'e irratti ilaaleedha.

deebi kennaan bilisaan gaggeeffame waan ta'eef akka nama qulqulluutti lakkaawwamuuf mirga qaba. Deebi kennaan bu'uura SDFY kwt.193tiin akka dhiyaatu qofa malee wabii akka waamuu ykn MAS akka turu sababni seeraan deeggarame waan hin jirreef gaaffii AA kufaa taasisnee jirra jechuun ajaja kenne jira. Dhimma kana irratti MMO kun ejjannoo 1ffaa qabachuu isaa agarsiisa.

Gaaffii Marii

- Ejjannoo isa kamtuu dhama qabeessa? Kaayyoo seericha isa kamtuu milkeessuu danda'a?
Muuxannoo keessan kaasuun irratti mari'adhaa!

Gama biraatiin dhimmoonni qajeelfamaan mana murtii jalaatti yeroo deebi'an waa'ee turtii himatamaa ilaachisee haala kamin ajajama kan jedhu ilaaluun barbaachisaadha. Fakkeenyaaaf, yeroo jechi amantaa fi waakkii sirrii miti, MSD tiin galmeen cufamuu hin qabu ykn Ofirraa ittisuu qaba turee jedhame mana murtii jalaatiif qajeelfamaan yeroo deebi'u haala turtii himatamaa ilaachisee qabatamaan ajajootni adda addaa yeroo kennaman ni mul'ataa. Kanneen keessaa; manni amala sirreessa dabarsee waajjiira poolisiif akka kennuu fi waajjirii poolisii mana murtiif akka dhiyyeessu jechuun ajajuu, himatamaan mana murtii jalaatti ykn mana murtii ol iyyaannoон dhagahetti wabii gahaa akka waamu ykn himatamaan wabii malee gadhiifamee yeroo barbaadametti mana murtii jalatti akka dhiyaatu jechuun yemmuu ajajamu ni mul'ata. Dhimma kana irratti qabxiin hubatamuuqabu, yoo jechi amantaa seera qabeessaa miti jedhame qajeelfamaan deebi'u ta'e himatamaan akka gadhiifamuu fi achitti waamichi yeroo godhamuu akka dhiyaatu gochuun barbaachisaa dha. Himatamaan jechi amantaa kenne sirrii miti yoo jedhame jecha waakkii isaatu gala waan ta'eef sababni hidhamee karaa mana amala sirreessaatiin dabarfame kennamuuf hin jiru jechuun dhaddachi ijibbaata murtii dirqisisaa kenneera.¹⁸¹ Garuu ragaan ittisaa haa dhagahamujedhame qajeelfamaan yemmuu gad-deebi'u himatamaan mana murtii jalaatti akka of irraa ittsu ajajamee jira waan ta'eef karaa w/ poolisiitiin mana murtii aanaa saniif dhiyaatee waa'ee mirga wabii ilaachisee achumatti ajajni barbaachisaan akka kennamu gochuun barbaachisaadha. Akkasumas, ragaan ittisaa himatamaa otoo hin dhagahamin murtii kennname ka'umsa godhachuun ol iyyannoo dhiyaatee ilaalee manni murtii jalaa ragaa

¹⁸¹Murtii Dirqisisaa MMWF jildii18ffaa Lakk.Galmee 111742 irratti kenne ilaalaa.

ittisaa himatamaa akka dhagahu jechuun qajeelfamaan yemmuu gad-deebisu ol iyyataan duraanuu mana amala sirreessaa irraa dhiyaatee falmachaa ture waan ta'eef manni amala sirreessaa w/ra poolisii aanichaatti ykn godinachaatti himatamaa dabarsee akka kennuu, w/rri poolisiis himatamaa mana murtiii aangoo jalqabaatiin ilaaletti dhiyeessee waa'een mirga irratti achumatti ajajni barbaachisaa akka kennamu qajeelchuun barbaachisaa dha.

4.9. Dhagahaa Ragaa Dabalataa

Akka qajeeltootti aangoon mana murtii ol iyyannoo dogoggoora firii dubpii ykn seeraa mana murtii jalatti raawwatame sirreessuu yoo ta'u,kanas kan ilaaluu ragaa dhagahame irrati hundaa'uudhaan ta'a. Mana murtii ol iyyannoo dhagahuutti falmiin haaraa dhiyaatu waan hin jirreef abbootiin dhimmaa firii dubpii fi ragaa qaban hunda daguuganii dhiyeffachuu qabu. Kanaaf, yeroo hunda ragaa haaraa MM jalatti hin dhiyaanne sadarkaa ol iyyannootti dhiyeessuun dogoggoorri uumame akka sirraa'uuf gochuun kan danda'amu miti. Haata'u malee, haalli itti ragaan mana murtii jalatti hin dhiyaanne sadarkaa ol iyyannootti dhiyaatee ilaalamu tumamee jira.¹⁸² Kunis Sadarkaa mana murtii jalqabaatti ragaan abbootii dhimmaatiin hin lakkaawwamne yoo ta'e illee murtii haqaa qabeessa ta'e kennuuf kan barbaachisu taanaan sadarkaa ol iyyannootti dhiyaachuu akka danda'uu tumamee jira.¹⁸³

Gama kanaan manni murtii ol iyyannoo dhagahuu ulaagaalee akkamii irratti hundaa'uun ragaan haaraa murtii haqaa qabeessa ta'ee kennuuf barbaachisuajaja kan jedhu qabatama keessatti yeroo rakkisuu ni mul'ata.SDFY kwt. 194 irraa kan hubatamu manni murtii ol iyyannoo dhagahuu ragaa kana dhagahu qaba jedhe yoo murteesse malee abbootiin dhimmaa waan gaafataniif qofa kan dhagahamu miti.Gama kanaan kaayyoon SDFY kwt. 143 fi 194 tokko yemmuu ta'u.Kunis murtii haqaa qabeessa ta'e kennuuf kan barbaachisu ta'uu isaati. Kanaaf, manni murtichaa ulaagaa ragaa dabalataa itti hayyamu akkaataa dhimmichaatti ilaaluun hayyamuu kan qabu ta'ee, bu'uura SDFY kwt. 194tiinkaka'umsa mana murtiitiin ykn gaaffii abbootii dhimmaatiin haalli itti ragaan dabalataa dhiyaatu jiraachuu isaa hubachuun barbaachisaa dha.

¹⁸² SDFY kwt. 194

¹⁸³ SDFY kwt. 143

Qabxiin biroo asitti ilaalamuu qabu ragaan dabalataa akka dhiyaatu ajajamee manni murtii ol iyyannoo ofii isaa dhagahuu qaba moo? Manni Murtii jalaa dhagahee akka murteessuu ajaju qaba kan jedhu ilaaluun barbaachisaa dha. Gama kanaan SDFY kwt.194 irraa kan hubatamu ofii isaatiin dhagahu akka danda'uu dha. Haata'u malee, ragaan mana murtii jalatti ilaalamuu qabu deebi'e ajajame akka qulqulla'u taasisuun ni danda'ama. Fakkeenyaaaf, bakka himatamaan jiruutti odiitiin irra deebiintaasiisuun barbaachisadha jedhame yoo itti amaname manni murtii jalaa irra deebi'ee odiitii taasisee murtii itti fakkaate akka kennuu ajajuun ni danda'ama. Dhimma kana irratti DhIMMWF SDFYkwt. 143,194,195(2)(b) wal-qabsisuun murtii kenneen mirga ol iyyannoo himatamaa waan bal'isuuf qajeelfamaan deebisuun ni danda'ama jedheera.¹⁸⁴ Muuxannoo biyya biraas yemmuu ilaalamu kanuma hubachiisa. Fakkeenyaaaf biyya Hindii keessatti akkas jechuun kaa'anii jiru.

.....*Indian CR.P section 391- The Appellate Court, if it thinks additional evidence to be necessary, shall record its reasons and may either take such evidence itself, or direct it to be taken by trial court.*

4.10. Haala Kenniinsa Murtii Dhimmoota Ol iyyannoo

Manni Murtii ol iyyannoo erga dhagahee booda murtiwwaan kennuu danda'u SDFY kwt. 195 jalatti tarreeffamanii jiru. Kunis murtii cimsuu, fooyyeessuu ykn diiguu akka ta'e ni hubatama. Haata'u malee, komiileen dhiyaatan hundi isaanii aangoo SDFY kwt.195 jalatti argamaniin xumura argachuu dhabuu danda'u. Fkn. ajaja ragaa fudhachuu fi fudhachuu dhabuu, MSD irratti fi haala kenniinsa beellamaa irratti ajajoota kennaman ilaachisee ilaaluu dandeenya. Kanaaf, manni murtii ol iyyannoo dhagahuu murtiin kennuu komii dhiyaatu irratti kan bu'uureffate ta'uu qaba. Bu'uruma kanaan manni murtii ol iyyannoo dhagahu sababoota dhiyaatan irratti hundaa'uun murtiwwan qajeelfamaan mana murtii jalatti deebisisuu danda'an kennu danda'a. Kanas SDFY kwt. 195(2) jalatti Manni Murtii ol iyyannoo, dhimmicha gara mana murtii jalatti deebi'e akka hin ilaalamne ni dhorka jechuun hiikkaa kennuun sirrii miti. Kanaaf, Manni Murtii Ol iyyannoo dhagahu qajeelfamaan mana murtii jalatti deebisee irra

¹⁸⁴Murtii Dirqisisaa MMWFDHI jildii 22ffaa L.Galmee 127484 irratti kenne ilaala

deebi'amee ragaan fuudhamee qulqulla'a'ee akka murtaa'u gochuuf aangoor qaba jechuun murtii dhaddachi ijibbaata kenne asittis ilaalu ni danda'ama.¹⁸⁵

Dhimmi asitti ilaalamuu qabu kan bira seerummaa manni murtii ol iyyannoormurtii irratti kennuu hin qabne jiraachuu isaanii ilaaluun barbaachisaa dha.Kanneen keessa:

1^{ffa}A/A ol iyyannoo gaafatee himatamaan kan hin gaafanne yoo ta'e manni murtii ol iyyannoonaalaale murtii himatamaa bilisaan gaggeessuu ykn adabbii hir'isuu kennuu hin danda'u.

2^{ffa}Himatamaan ol iyyannoo gaafatee AA kan hin gaafanne yoo ta'e manni murtii himatamaa irratti adabbii dabaluu hin danda'u.

3^{ffa}Haala ifa ta'een adabbiin akka dabaluu ykn hir'atu gaaffiin seerummaa hin gaafatamne taanaan MM ol iyyannoo dhagahu haalli adabbii dabalee murteessuu hin jiru.

Wixinee SDFY ammaa keessatti dhimmoota armaan gadii irrattii manni murtii ol iyyannoo dhagahu qajeelfamaan dhimmicha deebisuu danda'a jechuun kaa'eera.¹⁸⁶ Fkn. MSD irratti hundaa'ee jal-murtii kenname yoo ta'e, himatamaan ittisu osoo hin barbaachisin bilisaan gaggeeffame irratti fi sababnii biroo gara mana murtii jalatti deebisiisuu danda'u yoo jiraate jechuun ibseera.

4.11. Namoota Adabaman Keessa Ol Iyyannoo Namoota Muraasaa Fi Bu'aa Isaa.

Namoonni waliin adabaman hundi isaanii bakka tokkotti sababoota adda addaatiin ol iyyannoo osoo hin gaafatin hafuu danda'u.Gama kanaan namoonni adabaman lamaa ol ta'an, isaan keessa muraasni ol iyyannoo fudhatanii murtiin komatame bu'aa gaarii yoo fide isaan hafanis fayyadamoo akka ta'an SDFY keessatti tumamee jira.¹⁸⁷Fayyadamummaan kun murtii bilisaa, adabbiin hir'achuu ykn keewwanni jijjiirame adabbii salphaan adabamu ta'uu danda'a. Haata'u malee, yeroo hunda bu'aan murtichaa gaarii waan ta'eef namoonni hafanis fayyadamoodha jechuu hin dandeenyu.Kanaaf, ulaagaaleen armaan gadii guutamuu isaani qulqulleessuun

¹⁸⁵ Kanuma olii(dubbisaa)

¹⁸⁶ Miljalee 56 kwt. 353

¹⁸⁷ SDFY kwt. 196

barbaachisaa dha. Kunis murtiin ykn adabbiin kennname dhimmoota dhuunfaa(individualize) S/Y kwt. 41 ykn 88(2) irratti kan hundaa'an yoo ta'an hin danda'amu. Fkn, ol'iyyataan sababa ragaan isaa irratti hin mirkaneessineef bilisa yoo bahe, hirmaannaan isaanii adda adda yoo ta'e ykn Sababni adabbii hir'isuuf gaafatame garaagara ta'uu kanneen jedhan sirnaan madaaluun barbaachisaadha.

Dhimmi ijoon asitti ilaalamuu qabu kan bira, SDFY kwt. 196(1) yeroo ilaalluu nama ol iyyannoo hin dhiyeessine irratti qofa kan raawwatamu fakkaata. Haata'u malee, himatamaan ol iyyannoo gaafatee dhimmi isaa hin dhiyeessisu jedhame bu'uura SDFY kwt.195(1) tiin erga cufamee booda himatamtootni isa faana adabaman immoo galme biroo irratti ol iyyannoo dhiyeessanii adabbiin yoo hir'ateef sababa ol iyyannoos isaa kufa ta'eef qofa fayyadamu hin qabu jechuun hin danda'amu. Gama kanaan dhaddachi ijibbaataa Sababni dhuunfaa ta'e hanga hin jirretti namni ol iyyannoo dhiyeessus dhiyeessuu baatus fayyadamaa ta'u qaba jechuun murtii kennee jira.¹⁸⁸

Gama kanaan adabbiin shallagamee yeroo murtaa'u haalli addaa sababoota dhuunfaa S/Y kwt. 1, 41 fi 88(2) jalatti ibsamani fi sababoota adabbii cimsan fi salphisan waliigalaa fi addaa hanga hin jirrettiseerri deemsa falmii yakka keewwatni 196(1) haala wal-qixxummaa himatamtootaa heera mootummaa kwt.25 fi S/Y kwt.4 mirkanneessuun hiikkame hojiirra oluut irra jiraata. Haata'u malee, keewwatni jijirame yoo murtiin kennname immoo bu'uura keewwata jijirameetiin adabbiin yeroo ol'iyyataa irratti kennmu yeroo hunda adabbiin wal-fakkaataa nama ol iyyannoo hin dhiyeessine irrattis kennmu qaba jechuun rakkisaadha.Yeroo akkasii namni ol'iyyanna dhiyyeesse sun keewwata jijirameen fayyadamaa ta'e garuu adabbiin isaa haala dhuunfaa isaa irratti hundaa'uun kophatti shallagamee murtaa'uu qaba.¹⁸⁹

Gaaffii Marii

- Murtiin namootaoi iyyannoo dhiyeessanii fi namoota hafan fayyadamo taasisee sun ol iyyannoos irratti dhiyaate deebi'e yoo diiggamee fi namni sun yoo adabame namoonni

¹⁸⁸ Murtii Dirqisisaa MMWFDHI jildii 18ffaa L.G-101056 fi jildii 20ffaa L.G 101003 ilaala

¹⁸⁹ Murtii Dirqisiisaa MMWFDHI jildii 17ffaa L.G-96378 irratti kenne ilaala

murtii diigame sanaan fayyadamaata'an akkam ta'u? Murtii diiggameen fayyadamu hin qaban jechuu dandeenya? Falmicha keessatti hirmaachisuun hoo ni danda'amaa? Kan jedhu irratti mari'adhaa!

Maddeen Wabii

I. Seerota

1. Heera Mootummaa Ripabilika Dimokiraatawaa Federaala Itoophiyaa,1987
2. Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa Fooyya'ee Bahe lakk.46/1994
3. Heera bara 1931 bahe fi bara 1955 fooyya'e
4. Seera Deemsa Falmii Hariiroo Hawaasaa Itiyoophiyaa Labsii Lakk.1958
5. Seera Deemsa Falmii Yakkaa Labsii lakk.1961
6. Labsii gurmaa'ina, aangoo fi hojii manneen murtii Mootummaa Naannoo Oromiyaa
Irra deebiin murteessuuf bahe lakk.216/2011
7. Labsii Manneen Murtii Federaalaa Lakk.1234/2013.
8. Seera Hariiroo Hawaasaa labsii Lakk.1960
9. Seera Yakkaa Fooyya'ee Bahe Labsii Lakk.414/1996
10. Dambii Gurmaa'iinsa fi Hojimaata Dhaddacha Manneen Murtii Oromiyaa, Dambii
Lakk. 6,Bara 2011.
11. Labsii Seera Maatii Oromiyaa, Labsii Lakk. 69/1995 fi labsii Seera Maati Oromiyaa
Fooyyessuuf Bahe Labsii Lakk.83/1996.
12. Labsii Manneen Murtii Haawwasumma Gandaa irra deebiin dhaabuuf Aangoo isaanii
Murteessuuf bahe lakk.128/1999
13. Labsii Manneen Murtii Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebi'anii
Hundeessuudhaaf Labsii Bahe Lak. 141/2000
14. Federal Courts Re-amendment Proclamation. No.25, Federal Negarit Gazeta, Addis
Ababa(11th year N0.42, 1996)
15. Labsii Manneen Murtii Federaalaa Lakk. 1234/2021
16. Labsii Hojjataa fi Hojjataa labsii lakk. 1156/2019
17. Labsii Hojjettoota Mootummaa Naannoo Oromiyaa Lak.215/2011
18. Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Oromiyaa Lak.214/2011
19. Waadaa Mirgoota Siviili fi Siyaasaa Idil-addunyaa(ICCP)
20. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Protocol
No. 7 to the art. 2, Nov. 22, 1984, E.T.S. No. 117
21. Labsiin Deemsa Falmii fi Seera Ragaa Farra Malaammaltummaa Lakk.434/97.

22. Wixinee Seera Deemsa Falmii Yakkaa fi seera ragaa(final draft 2013)

II. Dhimmoota

1. DhIMMWF jildii 6ffaa Lakk.Galmee 23744
2. DhIMMWF jildii 8ffaa lakk Galmee 36412
3. DhIMMWF Jiildii 12ffaa Lakk: Galmee 63741
4. DhIMMWF Jildii18ffaaLakk:Galmee11742
5. DhIMMWF jildii 25ffaa Galmee lakk.184388
6. DhIMMWF Jildii 12ffaa Galmee lakk.58540
7. DhIMMWF jildii 21ffaa-Galmee lakk.127580
8. DhIMMWF jildii 22ffaa lakk. Galmee . 139138
9. DhIMMWF Jildii17ffaaLakk:Galmee93234
10. DhIMMWF Jildii 18ffaa Lakk.Galmee 111742
11. DHIMMWF jildii 14ffaa Lakk.Galmee 77842
12. DhIMMWF Jildii19ffaa Lakk. Galmee 120762 fi Lakk.Galmee 93234
13. DhIMMWF Jildii 25ffaa Lakk. Galmee. 200251
14. DhIMMWF Jildii 13ffaa Lakk.Galmee 74041
15. DHIMMWF Jildii 12ffaa Lakk. Galmee 59537
16. DhIMMWF jildii 12ffaa lakk.Galmee 59537
17. DhIMMWF jildii 16ffaa Lakk.Galmee-94227
18. DhIMMWF jildii 12ffaa Lakk.Galmee 57632
19. DhIMMWF jildii 12ffaa Lakk.Galmee.57632
20. DHIMMWF Jildii 18ffaa Lakk.Galmee. 98014
21. DhIMMWF jildii 22ffaa L.Galmee 127484
22. DhIMMWF Jildii 25ffaa Lakk.Galmee. 203051

III. Kitaabota fi toora interneetii

1. Robert A.Sedler Ethiopian Civil Procedure
2. Black's Law Dictionary (8th ed. 2004)
3. M.P.JAIN'S, The Code Of civil procedure,WADHWA NAGPUR, Edition 2007.
4. The criminal law handbook : know your rights, survive the system / by Paul Bergman & Sara J. Berman-Barrett.-- 5th ed

5. Simeneh Kiros Assefa(USA), CRIMINAL PROCEDURE LAW PRINCIPLES, RULES AND PRACTICES(2009)
6. ከመኑኔ ካርስና ቅርንት ሆርጋዊ(ኢ.፲፲፰፭)፣የወንጀል ምረመራ፣የክርክር አማራርና ቁጥት እውነትን
7. Peter D. Marshall, A Comparative Analysis Of The Right To Appeal, Duke Journal Of Comparative And International Law 2011,Vol.22
8. JOHN P. DAWSON, A HISTORY OF LAY JUDGES (1960)
9. Forshery and L.E.A Dnyatech Case, USA Court of Appeals, Federal circuit, No.99-7064, Sept.20,2000
10. The India Code of Criminal Procedure, 1973.
11. Victoria Criminal Procedure act 2009
12. Robertson, Cassandra Burke, "The Right to Appeal" (2013).Faculty Publications. Accessed at https://scholarlycommons.law.case.edu/faculty_publications
13. Nina Nichols Pugh,The Structure And Role Of Courts Of Appeal In Civil Law Systems, Louisiana Law Review, Volume 3,(1975),
14. Harlon L.Dalton, Taking The Right Of Appeal (More Or Less) Seriously.Yale Law School Legal Scholarship Repository (1985)
15. Concise Law Dictionary of words, phrases, and Maxims with an Explanatory list of Abbreviations used in law books (Revised edition,1911) accessed at <https://books.google.com/>
16. <https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Assignment+of+errors>
17. <https://www.uscourts.gov/about-federal-courts/types-cases/appeals>